

AZ
ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

*

COMMUNICATIONES
EX

IBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

5

AZ ORSZÁGOS
ORVOSTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
KÖZLEMÉNYEI

COMMUNICATIONES
EX BIBLIOTHECA HISTORIAE MEDICAE
HUNGARICA

5.

BUDAPEST, 1957

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:

DR. JÁKI GYULA
egyetemi tanár, Szeged

SZERKESZTI:

PALLA ÁKOS

Szerkesztőség:

Orsz. Orvostörténeti Könyvtár
Budapest, II., Török u. 12

Redaktion:

Medizingeschichtliche Landesbibliothek
Budapest, II., Török u. 12. Ungarn

Редакция:

Государственная медицинско-историческая библиотека
Венгрия
Budapest, II., Török u. 12

Editorial Office:

Library of the Medical History
Budapest, II., Török u. 12. Hungary

Redaction:

Bibliothèque d'Histoire de la Médecine en Hongrie
Budapest, II., Török u. 12. Hongrie

TARTALOM

Dr. JAKI GYULA: Adatok Schoepf Merei Ágost élettörté- téhez	5
Prof. RÉTHELY ANTAL: „Jegyzések a Choleráról”	53
Dr. TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS: Johannes Patersonius Hain	78
Dr. CSAPODY ISTVÁN: Id. Csapody István Dr. (1856—1912)	107
Dr. SPIELMANN JÓZSEF és Dr. SOÓS PÁL: Nyulas Fe- renc	152
Dr. HALMAI JÁNOS: Gyógyszertár az „Arany Egyszarvú”- hoz Debrecenben	175
BÁNKUTI IMRE: Néhány orvostörténeti adat 1605-ből	198
Dr. GORGÉNYI GÉZA, PÉCZELI PIROSKA, Dr. SÁGI KÁROLY: Adatok Hévízfürdő történetéhez	202

Felelős kiadó a Medicina Egészségügyi Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: dr. Kulcsár Adorján

Műszaki felelős: Kerék Elemér

Terjedelm: 15 (A/5) iv, 38 ábra, 1 melléklet. — Pédányzám: 680

57/3197 — Egyetemi Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Janka Gyula

ADATOK SCHOEPF MEREI ÁGOST ÉLETTÖRTÉNETÉHEZ

Írta: JÁKI GYULA dr. (Szeged)

Schoepf (Merei) Ágostról a Királyi Orvosegyesületben 1860. december 27-én tartott emlékbeszédében Lumniczer Sándor a következőket mondotta: „...s azt, hogy neki, kinek vesztesége felett a fájdalomban egy idegen nemzet minden rétege egyaránt osztozott, mi, honfitársai harmadfél évig késtünk a végtiszteletet megadni — csakis ugyanazon mostoha körülmény igazolja, mely tőle megtagadá, hogy tetemei szeretett szülőföldje kebelében nyughassanak.” Úgy látszik, születése másfélszázados évfordulóján is ez a sors jutott Schoepf Merei Ágostnak, mert 1954. szeptember 28-án nem hangzott el róla emlékbeszéd, nem jelent meg róla emlékező írás. Ennek egyik oka az volt, hogy legtöbbször úgy tudták, 1805-ben született. Azonban nemcsak születéséről, hanem életének más eseményeiről is igen eltérő adatokat olvasunk. Sajnos, még közeli rokona, Lumniczer Sándor emlékbeszédében is sok a téves adat.

Az Orvostörténeti Könyvtárban 1955. október 27-én tartott előadásomban felhívtam erre a figyelmet és több adatot helyesbítettem. A helyesbítésre szoruló adatok azóta szaporodtak. Jelen alkalommal az akkor elmondottakat újabb adatokkal és Schoepf Ágost életének elfeledett, rejtett, ismeretlen vagy figyelemre nem méltatott eseményeivel kibővítve közlöm. A téves életörténeti adatok helyesbítése igen fontos. A hibás adatok, különösen ha ismételtetjük őket, meggyökeresednek, az ezekből levont hamis következtetések pedig terjednek, mint a járvány.

Schoepf Merei Ágostról az utóbbi időben is jelent meg közlemény, de az jóformán csak munkái idézeteit tartalmazza. Nem elegendő a művek ismerete, és az idézetek álarca mögé bújva nem lehet helyes ítéletet mondani. „A mű — amint arra Keresztury Dezső is rámutatott — egymagában mégsem minden. A mű megértéséhez és megvilágításához hozzátartozik a környezet, az alkotó, a munkaviszonyok, a források, az olvasott, látott, átélt dolgok, a fogalmazvány, kiadás, hagyomány ismerete.” Minden összefügg mindennel, nem lehet semmit sem kiragadni környezetéből. „Meg kell mutatnunk a valóságban is, hogy a mű hogyan függ össze alkotójának személyével, korával, körülményeivel.”

Az életrajzi adatok rendkívül fontosak és csak ezek birtokában készülhet megbízható életrajz és helyes ítélet. Sajnos, a magyar orvostörténelemre hatványozottan érvényes az a megállapítás, amelyet Csabai Tibor és Klaniczay Tibor tett a magyar irodalomtörténetírás mai helyzetét vizsgálva, nevezetesen az, hogy számos nagy orvosunk életrajzához a közelmúltig még az adatokat sem gyűjtöttük össze. Sok mulasztást kell pótolnunk, mégpedig igen sürgősen, mert sok emlék, sok adat elpusztult és még több van pusztulóban. Érdemes ilyen értelemben bővebben foglalkoznunk Schoepf Merei Ágost családjával, születésének körülményeivel, élettörténetének adataival, pályájának eseményeivel.

*

Nem volt nehéz megállapítani Schoepf Merei Ágost születésének helyes időpontját. A győri ágost. hitv. ev. gyülekezet keresztelési anyakönyvének III. kötetében a 36. oldalon (No. 104) található születéséről a bejegyzés, nevezetesen, hogy 1804. szeptember 26-án született Győrött a belvárosban (in Urbe) Schöpf Sámuelnek és Reisch Máriának Augustus Samuel nevű fia. A keresztszülők Czechmeister Mátyás és felesége, Reinhardt Katalin voltak.

A régi dunántúli Schoepf-család tagjainak nevét különbözőképpen írták: Schoepf, Schoepff, Schöpf. Schoepf Merei Ágost oe-vel írta nevét. A család nem győri, hanem Kőszegről származik.

mazik. Családi hagyományok és a keresztelési, születési, halálozási anyakönyvek alapján megállapítható, hogy már a XVII. században Kőszegen éltek. Schoepf Merei Ágost nagyapja, Schoepf János György 1696. szeptember 20-án született, kőszegi hentesmester volt és a családi hagyomány szerint száz évig élt. Nagyanyja, Schoepf János György felesége: Kern Zsuzsanna 1717. augusztus 24-én ugyancsak Kőszegen született és 1777. január 13-án ott halt meg. Ágost apja, Schoepf Sámuel, 1743. július 13-án született Kőszegen (kőszegi ev. egyházközség keresztelési anyakönyve, I. kötet, 16. lap.).

A két évvel előbb, 1741. november 4-én született fiúgyermekük, Schoepf Merei Ágost apjának bátyja: Gottlieb Amadeus jómódú kőszeg—szombathelyi bábos volt és a győri Ziegler Rosinát vette feleségül. A családfa ezen gazdag ágán találjuk később Schulek Frigyes, a híres építész és Schulek Vilmost, a kitűnő szemorvost, budapesti egyetemi tanárt, a róla elnevezett szemészeti iskola megalapítóját, Wagner budapesti belgyógyász professzort és Czéh Sándort, a neves győri nyomdászt. Ennek az ágnak leszármazottja volt édesanyám is. A Schoepf-család tagjai a nyugat-dunántúli városokban mind igen tekintélyes városi polgárok, jómódú iparosok voltak. 1848-ban a győri nemzetőrök között hat Schöpf nevét találjuk, Schöpf Róbert, anyai dédapám pedig Komárom várának védői között harcolt.

Schoepf Sámuel, Schoepf Merei Ágost apja, Kőszegről került Győrbe. Hogy mikor, pontosan nem tudtam megállapítani. A győri levéltárban található „Album Dominorum Civium Liberae ac Regiae Civitatis Jaurinensis ab instaurato Civitate Neoreceptorum... Anni MDCCXLIII initium summens c. kötetben, amelybe az új győri városi polgárokat jegyezték be, olvashatjuk, hogy Schoepf Sámuel 1769. február 15-én vették fel a győri polgárok sorába. A bejegyzés így hangzik: „Samuel Schepff ex J. Com. Castriferrei Citte Ginsiensi Magister Lanio hung Luther.” 24 forintot fizetett felvételéért. Több Schoepf Merei élettörténetét tartalmazó írásban, így a halálakor megjelent megemlékezésekben is, azt olvashatjuk, hogy apja kereskedő volt. Eszerint a bejegyzés szerint is, de méginkább a győri mészáros céh adatai alapján kétségtelen, hogy a mészá-

rosmesterséget tanulta és kezdetben azt folytatta. A győri mészáros céh egyik, a Xantus János Múzeum 56, 19, 3. számmal jelzett könyvében megtalálható 1769. évi február 14-i keltezéssel felvétele a céhbe. A győri mészáros céh más irataiban többször szerepel a céhbe, így egy 1803-ból származó díszes, pergamentre rajzolt — sajnos, igen megrongálódott — oklevélen (56, 19, 52. sz.). Az 1769. februárjában polgárrá és a céhbe történt felvétele után a győri adókönyvbe „Conscriptio Domestica Interioris Civitatis hujusce Jauriensis pro A° Militari 1770/71”, mégpedig az „Inquillinorum Interioris Civitatis hujusce Jauriensis Conscriptio pro Anno Militaris 1770/71.” c. részében az In Domo $\frac{3}{4}$ csoportban találjuk bejegyezve, hogy Habermayer János és Mayrhofer Pál mészárosmesterek helyett Habermayer Pál és Schoepf Sámuel mesterek adóznak. Valószínű, hogy a megelőző társas cégbe, mint új társ lépett be a Kőszegről bevándorolt Schoepf Sámuel, új győri polgár.

Reisch Mária, Schoepf Merei Ágost anyja, nem első felesége apjának. Első felesége Czechmeister Katalin volt, de hogy vele mikor kötött házasságot, nem ismeretes. 1790-ben a nyolc hónapos gyermekük, Paulus március 19-én bekövetkezett haláláról szóló bejegyzést olvashatjuk a győri ágost. hitv. ev. gyülekezet halotti anyakönyvében, 1791-ben pedig (105. bejegyzés, nov. 9.) Schoepf Sámuelné, Czechmeister Katalin halálát. 27 éves volt az asszony, halála oka az anyakönyv szerint febris lenta (Morb. Febr. lent.). Sajnos, egyik bejegyzésben sem található közelebbi adat, mindenütt csak azt jegyzik be, hogy a belvárosban („Civ. int.”) laktak.

Nem sokáig özvegyeskedett az akkor már jómódú Schoepf Sámuel hentesmester, három év múlva feleségül vette a kőszegi Reisch Máriát, Reisch Keresztély leányát. Az esküvő Kőszegen volt 1794. február 24-én. A kőszegi ev. egyház házassági anyakönyvének 124. lapján találjuk az erről szóló bejegyzést: „Der Ehrgeachte Herr Samuel Schöpf, Bürger und Fleischhaker Meister in der K. Fr. Stadt Raab, ein Witver. Die Ehr u. Tugendreiche Jungfer Maria, des Ehrgeachten Herrn Christian Reisch Bürgl. Lederer Meisters allhier und seiner Ehwirthin Maria Thurschützin, ehelich erzeugte Jung-

fer Tochter.” — A győri esketési anyakönyvben ugyanezeket az adatokat találjuk, itt azonban életkoruk is fel van tüntetve. Reich Mária 19 éves volt, az özvegy vőlegény pedig 54 éves.

A soproni születésű Reich Keresztély, Reich Mária apja, 1772-ben vette feleségül Thurschütz Mária özvegyasszonyt. Reich Keresztély polgári bőrös ügy látszik „benősült” az üzletbe, mert Thurschütz Mária első férje, Geisinger Mihály is polgári bőrös volt. Megerősíti ezt az a körülmény, hogy Reich Keresztély 11 évvel fiatalabb volt feleségénél. Bizonyára mint vándorló mesterlegény kapott itt alkalmazást, és mesterének korai halála után elvette annak özvegyét. Ez nem volt ritka abban az időben.

Február 26-án volt Kőszegen az esküvő, és december 25-én a győri gyülekezet keresztelési anyakönyve szerint megkeresztelték az aznap született gyermeküket: Schöpf Zsuzsannát, a későbbi Lumniczer Józsefnét. A két év múlva született Katalin Jozefa 2 éves korában, az 1798-ban született Karolina Jozefa pedig 7 éves korában halt meg. Schoepf Merei Ágost a negyedik gyermeke volt Reich Máriának, Schoepf Sámuel második feleségének. A két életben maradt gyermek között 10 év a korkülönbség. Az 1804-ben született fiúgyermeket, Ágostot, nem sokáig élte túl az idős apa: 1810-ben meghalt. Halála körülményeiről is regényes dolgokat olvashatunk. Menekülés közben halt meg, szerepel például az egyik halotti életrajzban. Ebből az az igaz, hogy nem Győrben halt meg, hanem útközben, Piszkén. A győri ev. gyülekezet halotti anyakönyvében azt találjuk feljegyezve, hogy Pestről Győrbe utazás közben halt meg 68 éves korában, 1810. március 30-án (66. bejegyzés). A halál oka az anyakönyv szerint apoplexia. Valószínű, hogy a hadi helyzet miatt a család elhagyta Győrt és talán akkor tértek vissza, lehet azonban, hogy üzleti útja közben érte az apát agyvérzés. A Piszke mellett levő Lábatlan ref. paróchiájának anyakönyvében 1810. április 9-én ez a beírás olvasható: „Piszkeről felüzen a Vendég fogadós, hogy nála valami Győri Mészáros Evangélikus holt meg. Hívták Sámuel Schiff-nek”. A temetés helyére, idejére, az esetleges elszállításra vonatkozólag adatot nem találunk. A bejegyzést végző lelkész szerint:

„temetése vélelmezhető”. Hogy azután ott temették-e el Schoepf Sámuel Pizskén, nem tudjuk. Sírjának helye ismeretlen. Györött is bejegyezték — amint láttuk — az ev. gyülekezet anyakönyvébe elhalálozását.

Hatéves volt akkor Ágost. A fiatal özvegy bizonyosan tovább vezette egyideig az üzletet, földjeiken, kertjeikben, szőlőkben gazdálkodott és nevelte gyermekeit. Schoepf Sámuel Győrben jelentős vagyont szerzett. A Conscriptiók, a telekkönyvek, az értékkönyvek adatai jól mutatják vagyona állandó gyarapodását. A mészárosmesterségen kívül később még marhakereskedéssel, juhkereskedéssel, szőlőműveléssel és földműveléssel, állattenyésztéssel és italméréssel is foglalkozott. A Conscriptiókban 1819/20-ig, Zsuzsa férjhezmeneteléig pontosan követhetők a bejegyzések. Addig mindig Schoepf Sámuel szerepel, azután „Schoepf Sámuel örökösei” vagy Schoepf Sámuel özvegye. Schoepf Zsuzsa férjhezmenésekor jelenik meg a megosztott vagyon egyik részének tulajdonosaként a Conscriptióban, a telekkönyvben Schoepf Ágost neve. Az egyik év nélküli győri „Értékkönyv”-ben „Schöpf Samu maradéki” cím alatt a következő bejegyzés található: „belső városban egy házat a 32. urbar. szám alatt Lumnitzer József s hitves társa, szül. Schöpf Zsuzsanna édesatyjának, Schöpf Sámuelnek halála után reámaradott házból való részit jus fejében úgy sógor urától és az asszonynak testvér öccsétől Schöpf Ágostontól az házból való részét, melyből fele olyképpen ötlet illeti megvették: belső fundus öl szerint: 1704.” Lehetséges, hogy ez az adásvétel is a vagyon megosztásakor történt.

Hogy melyik volt a 32. urbar. számú ház, nem könnyű megállapítani. Ennek a kérdésnek akkor lenne nagy fontossága, ha bizonyítható lenne, hogy Schoepf Ágost ebben a házban született. A 32. urbar. számú ház a mai Kisfaludy utca 3. számúnak felel meg. 1772/73-ban a Conscriptio megemlíti, hogy a Habermayer-ház, amelyben a Schoepf-család is lakott, a Donau Gasse-ban volt. Sajnos, a Donau Gasse-ra vonatkozóan sem biztos, hogy akkoriban meddig terjedt. Lehetséges, hogy a mai Czuczor Gergely utcában volt ez a ház, s talán annak a kis háznak egyike, ahol később is a neves Schöpf hentescég mű-

ködött. (A mai Rákóczi utca 13. számú ház egykor Schoepf Merei Ágost gyámjának, Schoepf Pálnak tulajdona volt.)

Amikor az anya 1818-ban meghalt, Zsuzsa 24 éves volt, Ágost pedig 14. Anyjukat Győrött temették el. Halványan emlékezem még síremlékére. A győri régi belvárosi temető legdíszesebb síremlékének egyike volt. Sajnos, ez a temető már teljesen elpusztult, súlyos bombakárok érték a második világháborúban, azután pedig megszüntették. Igen sajnálatra méltó, hogy a műemlékszámba menő síremlékeket nem őrizték meg. A Győri Hírlap 1931. évi október 25-i számában leírást közölt a „Győri régi temetőben” címen. Elmondja a cikk írója, hogy „... a kápolna közelében van Schöpf Sámuelné sírja 1818-ból. Vörös mészkőből emelt nemes alkotású síremlék jelöli. Hatalmas kocka alapzaton, amelyen az írás van, többszörös párkányzatú, oltárszerű középrész, rajta letört végű dór oszlop. »Traueraltar«-nak nevezi az emléket a fölírás, amelyet most sűrűn elborít a ráfutott borostyán. Egyike a legszebb síremlékeknek.” Ez is arra mutat, hogy a család igen jó anyagi körülmények között élt, még a családfő halála után is. Az anyakönyvi bejegyzés Schoepf Sámuelné halálokaul phthisist („Phthisi”) mond. Amikor 1818. november 28-án Győrött a belvárosban („in urbo int.”) meghalt, 43 éves volt.

Schoepf Zsuzsanna 1819. november 1-én, már a gyászév letelte előtt férjhez ment a pozsonyi születésű Lumniczer János Józsefhez, az Eszterházy-uradalom kapuvári tiszttartójához. 12 év korkülönbség volt közöttük. A 36 éves Lumniczer József özvegyember volt. Az esküvőn Habermayer Mátyás és Turner Mihály tanúskodtak. A valószínűleg Győrött tartott esküvő után azonnal Kapuvárra költöztek. Ott született 1821. március 29-én Lumniczer Sándor, a negyvennyolcas honvédsereg hős orvosfőnöke (vadosfai ev. egyházközség keresztelési anyakönyve VI. kötet, 30. o. 47. sz.).

*

Kétségtelenül megállapítható, hogy Schoepf Merei Ágost első iskoláit Győrött végezte. Nem tudjuk, áll-e még a ház, ahol Schoepf Sámuel családjával lakott és ahol valószínűleg

Agost fia született. Az iskola azonban, ahova 1813-tól kezdve járt, ma is megvan. Nem eredeti alakjában ugyan, de a mai Petőfi tér 1. számú épület földszintje volt a régi evangélikus iskola és algimnázium. (1. ábra.) Az esetben, ha nem találjuk

1. ábra. A győri Petőfi tér 1. számú ház, melynek földszintjén volt a régi ágost, hitvallású ev. iskola és algimnázium. Itt tanított 1793-ban Kiss János rektor-tanító és ide járt Schoepf Ágost 1813—1819-ig iskolába

meg Schoepf Merai Ágost szülőházát, de ettől függetlenül is, ezen az épületen emléktáblát kellene elhelyezni. Másról is nevezetes ez az épület: 1793-ban, 23 éves korában itt volt Kis János — a Kazinczy köréhez tartozó költő és fordító — rektor-tanító.

A győri ág. hitv. ev. egyházközség iskolájának 1783-tól vezetett „Protocolum”-ában 1813-ban található az első adat Schoepf

Agostról. Az 1813. július 2-án lefolyt *Classis Elementariorum* vizsgájáról szóló jegyzőkönyvben szerepel Schöpff Augustus. Valószínű, hogy az akkor már 9 éves fiú megelőzően az írás-olvasást és az alapismereteket elsajátította. Lehetséges, hogy a jómódú szülők a napóleoni idők zavaros éveiben nem is tartózkodtak Győrött és magánúton taníttatták a fiút. Skita Mihály volt 1813-ban tanítója. 1814-ben a donatisták osztályának tanulói között találjuk nevét, mégpedig a III. *Minimorum* csoportban. 1815-ben „Schöpff Augustus Jaurin” a II. *Minorum* osztály, 1816-ban az I. *Majorum* osztály, 1817-ben a *classis Gramm: Syntaxeos* tanulója és 1818-ban is az iskola növendékei között található. A „Protocolum” jegyeket nem tartalmaz, csak a tananyagot („*materia examinis*”) sorolja fel. 1814-től 1816-ig Steltzer Dániel tanította, 1817-ben Erdélyszky Mihály, azután pedig távozásáig Petz Lipót. A győri „Protocolum”-ban az 1819. február 15-én és 16-án tartott vizsga résztvevői között találjuk utoljára nevét. A júniusi vizsga jegyzőkönyvében már nem szerepel. Anyja novemberben bekövetkezett halála után, Zsuzsa néni esküvője előtt, de már valószínűleg az erre történő készülődés során, a Kapuvárhoz közelebb eső Sopronba került iskolába.

A soproni ev. lyceum „*Consignatio Testimoniorum Scholasticorum in Archivo... depositoryum*”-a szerint az 1819. évi bizonyítványokat tartalmazó 35. fasciculus 1. száma: „Schöpff Aug. Jaurini 7. Febr.” És a fasciculusban meg is van Schoepff Ágost győri, 1819. február 7-én kelt elbocsátó bizonyítványa, melyet Petz Lipót állított ki. A félívnyi (18,5 × 23,5 cm) háromrétre hajtott papíron kívül: August Schoepff *Jauriensis Rhetoris* olvasható. Belül a bizonyítvány a papír alsó felét foglalja el; a középen levő pecsét már alig vehető ki, csak sejtethető rajta a P és L betű, s a homályos középtől balra egy tolatató kéz.

A bizonyítvány szövege: „L. B. S. *Optimae spei adolescentem, Augustum Schoepff, Jaurino oriundum, annorum 15, patre Samuele Schoepff, quondam lanio, prognatum, duos cum dimidio annos Classem nostram Grammatico-Syntacticam ea cum diligentia frequentasse, ut Eminentibus accensendus, dignusque videretur, qui*

Rhetorices studi a capesseret; eundem et in moribus Classis 1ma calculum meruisses testor, atque, ut eum in primis Tibi commendatum habeas, rogo. Jaurini, die 7 Febr. 1819. Leopoldus Petz mpr. Scholar. A. C. Add. Jaur. Rector et Classis Gramm-Synt. Prof.”

A bizonyítvány arról is tanúságot tesz, hogy Schoepf Ágost eminens tanuló volt.

Két évet töltött a soproni ev. lyceumban. A „Classis rhetoricae seu humanitatis prima et secunda” vizsgálati jegyzőkönyve (keltezése: „Dies examinis Aestivalis erant 26 et 1/2 27 Junii. a. m. a hora 7—12, p. m. a. h. 2—7. Signatum Sopronii a. d. 1 Julii 1820. Paulus Seybold”) a következő személyi adatokat tartalmazza: Numerus: 64. Cognomen, Nomen, Aetas, Religio: Schöpf Augustus ann. 16 E(vangelicus) A(gustinae) C(onfessionis). Locus Natalis, Comitatus, Proventia: Jauriensis, Hungarus. Pater, Tutor, aut Curator, ejusque conditio et habitatio: T(utor) Michaël Thurner Medicus Jaurini. Victus ratio: Commensalis. Anni in Schola exacti: 2. Absentia a lectionibus: 35, a templo: 11. Classis Morum: 1.

A fenti adatokból nemcsak az állapítható meg, hogy két esztendeig járt a soproni lyceumba, hanem az is, hogy gyámja Thurner Mihály győri orvos volt és Sopronban a menzán élt. Más — az elmúlt években, sajnos, elveszett — iratokból viszont azt is tudjuk, hogy Sopronban is szép előmenetelt tanúsított. A régi soproni ev. lyceumot 1825-ben lebontották és helyére újat építettek. Arra emelték később a mai épületet. Kép a régi lyceumról nem maradt fenn.

Gyámja, Thurner Mihály neves győri orvos volt; a jénai egyetemen szerzett orvosi oklevelet és Szentgyörgyi József, a híres debreceni fizikus baráti körébe tartozott. Kazinczy írja 1810. ápr. 19-én kelt levelében, hogy Fabchich József győri papnevelő tanárnak, az ismert műfordítónak, a nyelvújítás lelkes harcosának Turner volt az orvosa. Megjegyzi azt is, hogy a káptalan hiába igyekezett a lutheranus vallású Turnert a katolikus paptól elszakítani. Ez arra utal, hogy jóhírű, megbecsült orvos volt.

Nagy érdeklődéssel kutattam az után, hogy részt vett-e Schoepf Ágost a Soproni Magyar Társaság munkájában. Isme-

retes, hogy ezt a társaságot 1790-ben Kis János, aki később győri, majd soproni tanár volt, teremtette meg ötödmagával. Az ev. lyceum iratai között a Soproni Levéltárban és a Berzsenyi Dániel Gimnáziumban megtalálhatók a Magyar Társaság jegyzőkönyvei, érdemkönyvei és különféle tagjegyzékei. Nem található azonban sem ezek egyikében, sem a Társaság történetét, működését ismertető irodalomban Schoepf Ágost neve.

Pályaválasztásáról, egyetemi tanulmányairól Lumniczer Sándor emlékbeszédében a következőket mondotta: „Élete pályája megválasztásában kezdetben ingatag volt, tudomány utáni vágya és boldogult anyja óhajta az orvosi, — élénksége őt a katonai pálya felé vonzá. Ezért még Bécsben az orvosi tanfolyam első éve kezdetén matematikai tanulmányokkal is foglalkozott. A tanév alatt egyik tanára részéről szenvedett egy sértés, melyet ő méltatlannak hitt, döntő volt jövője felett. A könnyen felpeszgő vérű, szenvedélyes, büszke becsületezésű ifjú ünnepélyes visszatorlás által elégtételt vevén magának, a bécsi egyetemet elkeseredetten oda hagyta, s haladéktalanul Prágában termett, hogy egész eréllyel szentelje magát azon tanulmányok folytatásának, melyekben magát erkölcsileg meggátoltnak vélte. A korán árvaságra jutott ifjú nem részesülvén erélyes gyermekkori nevelésben, élénkségénél fogva korán vált tetteiben önállóvá; mihez még a veleszületett következetesség és kitartás kellett, hogy kedvező anyagi körülményei közt erős akaratának gondnokai ellent nem állhatának. S a gondolat és tett nála egy percz műve volt. — A cseh egyetemi ifjúság szellemével meg nem barátkozhatván, olasz egyetemekre indult, s az orvosi tanfolyam második évét Páduában, a többit és szigorlatait Páviában végezte.”

Sajnos, ezek az adatok, amelyeket mások is átvettek, csak részben helytállóak. Pontosán megállapítható, amint láttuk, soproni beiratkozásának ideje, de hogy onnan mikor távozott, nem tudjuk. Sopronban 1819-ben a retorikai osztályba került, s az 1820/21. tanévben végezhette a poétikai osztályt. Az 1821/22. tanévben kellett az I. filozófiai osztályba járnia és az 1822/23. tanévben pedig a II. filozófiai osztályba. Ezzel szemben 1821-ben beiratkozott a bécsi egyetemre, amiről tanúsá-

Cecilio,

Imperiale Reale Govern!

Sp. 25 FEBB. 1828

Sp. 25 FEBB. 1828

Scienandomi deciso, pur troppo tardi, per la studio della Medicina, mi vedo costretto di ricorrere alla clemenza d'uno Eccelso Govern.

Dopo d'avere precocemente perduti i miei genitori, parenti ed amici hanno consigliato a me, di associarmi al mio Curatore nella amministrazione della mia economia. L'ho fatto; ma scostato dalle scuole, le scienze non abbandonava, e quanto accresceva la noja per una occupazione, si poco ingegnosa, tanto più si aumentava la brama d'una sfera scientifica. Conoscendomi alla fine inabile affatto per la economia ed il negozio, mi sono deciso fermò per la Medicina. Benchè saldo in me sta già più ne di questo disegno, molte e grandi difficoltà, che aveva principalmente

2. ábra. Schoepf Ágost kérvénye, melyben felvételét kéri

nel lasciare in sicurtà e buon ordine
il mio avere, sono la cagion del
mio ritardo.

Ho deciso di far tutto il mio studio a
Pavia, parte per essere lontano da
ogni cosa che distraermi potrebbe o
darmi dispiacere, parte per conoscere
l'Italia.

Imploro quindi la Grazia d'un' Eccelso
Governor, di volermi benignamente am-
mettere all'anno I^{no} della Medicina.
Esendo io già nell'età in cui si consi-
sce bene il pregio del tempo, ed aven-
domi dedicato a quest' arte, non
per cura di vitto ma per pura pro-
pensione non mi mancheranno in
nessuno riguardo di riparare questo
mancamento di tre mesi, gli espedienti.
Vi rendo nella lingua di una graciosa de-
terminazione ha l'onore di rassegnarsi col
più profondo rispetto

Agosto 1807.

Pavia li 9 febbrajo 1808. di Raab nell'Ungheria.

a császári és királyi kormánytól a páviai egyetemre

2 Orvostörténeti közl.

got tesz a *Matricula Universitatis Vienensis* tom. XI. p. 818. oldalán történt bejegyzés, amely így hangzik: „Schöpf August, (aus) Raab in Ungarn, (Beruf d. Vaters) Handelsmann”. Ténylegesen úgy történhetett azonban az eset, hogy hirtelen hagyta ott Bécset, mert az egyetem *Studienkatalog*-jában, a *Quaestura Hauptkassenjournal*-jában neve nem fordul elő. A prágai egyetem az 1820—30-as éveket magába foglaló katalógusaiban pedig nem található sem a filozófiai, sem az orvosi kar hallgatói között. Wurzbach: *Biographisches Lexikon Oesterreichs* 31—32. kötetében (Bécs, 1876.), a 178—179. oldalon szerepel Schöpf Ágost rövid életrajza, de abban sincs említve, hogy a prágai egyetem hallgatója volt. Veress Endre: *A paduai Egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyvei és iratai (1264—1864)* c. munkájában sem találjuk nevét. Hiába kereste kérésemre a páduai egyetem rectori hivatala is a korabeli törzskönyvekben, archivumokban.

Páviában iratkozott be első éves orvostanhallgatónak 1828. március 24-én és az egyetem *Archivuma* szerint Corneliani professzornál lakott a *Piazza S. Francescon*. Említett előadásomban még azt mondtam, hogy nem tudtam megállapítani, hol járt, milyen tanulmányokat végzett az 1821. évi bécsi beiratkozás és az 1828. évi páviai beiratkozás között. Azóta újabb adatok kerültek birtokomba.

1828. február 9-én kérte felvételét a páviai egyetemre és ez a kérvény fényt derít arra is, mit csinált, hol járt 1821-től kezdődően. Az olasz nyelvű kérvény (2. ábra) magyar fordításban így hangzik:

„Felséges Császári és Királyi Kormány! Mivelhogy, sajnos, kérsz, az orvostudomány tanulására szántam magam, kénytelen vagyok a Felséges Kormány kegyességéhez folyamodni. — Miután szüleimet korán elvesztettem, a rokonok és barátok azt tanácsolták, társuljak gyámomhoz és gazdaságomat intézzem vele. Ezt megtettem; azonban elhagyva az iskolákat, nem hagytam abba a tudományokkal való foglalkozást, s amennyire nőtt bennem a kedvetlenség az ilyen kevéssé szellemi foglalkozás iránt, annyira gyarapodott bennem a vágy a tudományos pálya után. Végül is rájöttem, hogy a gazdálkodásra és kereskedésre teljesen alkalmatlan

vagyok és eltökélten az orvostudományra szántam magam. Jóllehet már hónapok óta állhatatos bennem e terv, késedelmem oka az a sok és nagy nehézség, melyek legfőképpen onnan származtak, hogy vagyonomat biztonságban és teljes rendben akartam hagyni. — Az a szándékom, hogy tanulmányaimat egészen Páviában végzem. Részint azért, hogy távol legyek mindentől, ami elvonna (a tanulástól) és kellemetlenséget okozhatna, részint azért, hogy megismerjem Olaszországot. — Kérem azért a felséges Kormány jóindulatát, hogy az orvostudomány első évfolyamára bocsátani kegyeskedjék. Minthogy már abban a korban vagyok, amelyben az ember ismeri az idő értékét, s minthogy e foglalkozásra nem megélhetési gondok miatt adtam magam, hanem tisztán hajlamból, azért meglesznek bennem minden szempontból a szükséges kellékek, hogy a három hónapot pótoljam. — A kedvező elintézés reményében van szerencsém aláírni magam a legmélyebb tisztelettel. Pavia, 1828. febr. 9. Schoepf Ágost Gyórból Magyarországón.”

A kérvényben megindokolja, miért kéri késve felvételét orvostanhallgatónak. A késés két körülményre vonatkozik. Egyrészt az eltelt évekre, másrészt arra, hogy a tanév, amint Olaszországban már akkor is szokásos volt, novemberben megkezdődött és ő csak februárban kérte felvételét. Az engedélyt elnyerte, s a Nota D'Iscrizione szerint 1828. március 2-án kormányzói engedéllyel beiratkozott első éves orvostanhallgatónak („Primo di Medicina e Chirurgia”).

A beiratkozáskor az anyakönyvi lapon a megelőző tanulmányok rovatába azt írja be: Presburgo 2do di Filosofia nell anno 1823. Ez azt bizonyítja, hogy Pozsonyban végezte be középiskolai tanulmányait. A rejtélyt részben megoldja a kérvényhez mellékelte és a páviai egyetem irattárában megőrzött két bizonyítványa. Az egyik az I. filozófiai osztály bizonyítványa és ez 1822. augusztus 22-i kelettel a soproni lyceumból való, a másikat, a II. filozófiai osztályról szóló bizonyítványt azonban 1823. szeptember 10-én a pozsonyi evangélikus lyceum állította ki (3. ábra). A bizonyítványból arra kell következtetnünk, hogy nem járt Pozsonyban iskolába, mert a „Schola, quam et tempus, quo frequentavit” rovat üres, hullámvonallal kitöltött. A tanulók vándorlása egyik iskolából a másikba, annak idején nem volt ritka jelenség, de a kor iskolatörténete

TESTIMONIUM LYCEI EVANGELICORUM AUGUSTANÆ CONFSSIONIS POSONIENSIS.					
Nomen, Aetas, Religio.	Locus Natalis, Comitatus.	Pater, Tutor vel Censor, ejusque Conditio.	Schola, quum, et tempus, quo frequentavit.	P r o f e c t u s	
				In Literis, nominatim in	In Moribus.
<i>Schoepf Augustanum a. nomen 20. Januarius. Evangel. Ang. Conf.</i>		<i>Cantor, P. Paulus Schoepf, civis Au- gustanus.</i>		<i>Adhuc ipse in Sch. II. anni disciplina, quae privatim tractaverat, nominatim in <u>Stipendia</u> ang- licana, aevi medi et recentioris, <u>Philosophia</u> me- tica et <u>Logica</u> publice examinatus est, utque in his omnibus disciplinis <u>Classem primam</u> cum <u>Eminentia</u> meruit.</i>	
Datum Posonii Anno 1822. Die 17. ^{ta} Mensis Septembris.				<i>Johannes Gottl. Proppert et h. t. P. (1822) 177 Gabriel Kovats - Martiny, Proppert</i>	

3. ábra. A pozsonyi ev. líceum bizonyítványa a II. filozófiai osztályról

szerint nem volt szokásos a magánvizsgázás. Rejtélyes marad azonban még ezenkívül a bécsi tartózkodás, beiratkozás és az is, hogy miként került élettörténetébe a prágai közjáték.

Mind a soproni, mind a pozsonyi bizonyítványban az összes tantárgyakból kitűnő érdemjegye van.

Akárhogy volt, bizonyos, hogy 1828 márciusától kezdődően az egyetem anyakönyvének tanúsága szerint megszakítás nélkül Páviában hallgatta az orvoskaron mind az öt egyetemi évet. Harmadéves korától kezdve özvegy Carregininél lakott a St. Bartholomeo utca 230. szám alatt. Gyámja a soproni beiratkozáskor Thurner Mihály győri orvos, aki a családdal jó viszonyban lehetett, mert Zsuzsa nénije esküvőjén is ő volt az egyik tanú. Az 1822. évi soproni bizonyítványban, majd az 1823. évi pozsonyi bizonyítványon azonban gyámja már Schöpf Pál győri polgár, aki nagybátyja és Győrött hentesmester volt. Amikor elsőévesnek iratkozik be Páviában, Schoepf Pált írja be az anyakönyvi lapon gyámjának, de a II. évre beiratkozás-kor, az év őszén, beírja ugyan Schoepf Pált, de azután áthúzza. A harmadik évre beiratkozásakor senkit sem ír be az anyakönyvi lapon gyámjának. Az apa foglalkozását kérő rovatot a következőképp tölti ki: „néhai Sámuel, birtokos”.

Az elmondottak igazolják Lumniczer jellemzését, hogy „kedvező anyagi körülmények közt erős akaratának gondnokai ellent nem állhatának!”

A páviai egyetem akkoriban nagyon jóhírű volt. Az 1815. évi bécsi kongresszus a lombárdiai—velencei királyságot Ausztriának adta. 1819-ben a királyság helytartója személyesen rendelte el látogatásakor az egyetem bővítését. Új épületeket emeltek, s 1821-ben, az akadémiai év kezdetén nyitották meg azokat ünnepélyesen. Schoepf Merei Ágost élettörténetei megemlíti, hogy Páviában, Scarpa-nál tanult. Ez nem egészen helytálló megállapítás, mert Scarpa már 1812-ben, tehát amikor Schoepf Ágost nyolcéves volt, megvált a sebészeti, még régebben az anatómiai tanszéktől, és azután 1832 októberében bekövetkezett haláláig már csak az egyetem igazgatásával foglalkozott. Az a férfiú, aki Schoepf Ágostra Páviában nagy hatással volt és akinek irányításával dolgozott a bonctani inté-

zetben, nem Scarpa volt, hanem az ő második utóda, Panizza Bertalan professzor. Erre mutat az is, hogy doktori értekezését neki ajánlotta.

Vizsgálatainak, szigorlatainak, doktorrá avatásának, szemézmesterré képesítésének több dokumentumát sikerült megszerznem. 1832. szeptember 9-én kéri a dékántól „szigorlati vizsgákra bocskátását az orvostudományi doktorátus megszerzéseért”, és benyújtja a két körtörténetet, amely a vizsgára bocskátás előfeltétele volt, továbbá Visum-ot és a Repertum-ot. A dékán rendben találta az okmányokat és a szigorlati vizsgákra bocskátja (4. ábra). Az Archivum szerint mindkét szigorlatot, nevezetesen szeptember 10-én az elsőt (I. esame rigoroso di laurea) és szeptember 14-én a másodikat (II. esame rigoroso di laurea) igen jó eredménnyel (valde bene) tette le. Szeptember 16-án benyújtott kérvényében hivatkozik az év végi vizgabizonyítványaira, és kéri vizsgára bocskátását a sebészeti doktorátus elnyerésére. Miután a dékán szabályosnak találta bemutatott okmányait, a „sebészeti doktorátus elnyeréséhez szükséges szigorlati vizsgák letételére bocskátotta”.

Az 5. ábrán a szigorlati könyv ama lapja látható, melyen tanárai tanúsítják, hogy Schoepf Ágost a klinikai vizsgákon megfelelt. Tanárai között nem található sehol sem Hildebrandt későbbi bécsi professzor neve, aki pedig életrajzírói szerint igen nagy hatással volt reá. Valószínűleg azért nem találjuk a vizsgáztató tanárok között Hildebrandtot, mert ő 1830-ban már Bécsben működött.

Megtalálható a páviai egyetem irattárában az a kérvény is, amelyet Scarpa lovaghoz, az Orvostudományi, Sebészeti és Gyógyszerészeti Kar igazgatójához intézett Schoepf Ágost orvostudományi és sebészeti doktorjelölt, és amellyel benyújtja bírálatra „a törvényszéki orvosi jelentését arról a tárgyról, amelyet dr. Platner Kamill úr, a törvényszéki orvostudomány és a rendőrségi orvostudomány tanára neki kitűzött”. A bemutatott jelentést Platner tanár felülvizsgálta és jóváhagyta.

Az olasz nyelvű törvényszéki orvosi jelentésben egy cse-csemő holttemének vizsgálatáról számol be.

Allo Spettabile Sig. Decano
della Facoltà Medica

Schoepf Augusto presenta le due
Storie Mediche il Visum et
Repertum, e gli attestati
degl' esami Annuali del
corpo medico, e prega d'esser
ammesso agli esami rigorosi
pel Dott. in Medicina che
Della grazia.

Lavia li 9 Settembre 1832.

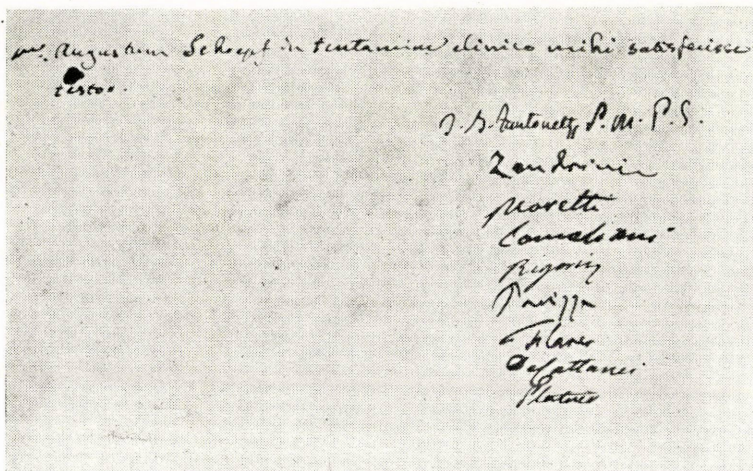
Congratulazioni: d'innanzi a' fatti del
Schoepf Augusto viene ammesso
agli esami che si faranno pel conferire
nel detto laurea in Medicina

Scritto li 9 Settembre 1832.

Decano
C. Decano

4. ábra. Schoepf Ágost kérvénye, amelyben a szigorlati vizsgákra bocsátását kéri az orvostudományi doktorátus megszerzésére

„Császári és Királyi Büntetőtörvényszék! Mi alulírottak a Cs. és Kir. Büntetőtörvényszék 1832. január 20-án kelt megkeresésére aznap reggel mint Cs. és Kir. Bizottság, egy csecsemő holttemének megvizsgálására kiszálltunk, akit aznap reggel holtan találtak az S. P. egyház bejárati lépcsőin. Küldé-

5. ábra. Professzorai tanúsítják, hogy a klinikai vizsgákon megfelelt

tésünk célja, hogy véleményünket nyilvánítsuk a halál okáról és amaz idő tartamáról, mely eltelt a születés és a halál között.”

Leírja azután a részletes vizsgálatot. A jelentés befejezéseként a megfigyelésekből levont következtetéseket foglalja össze, nevezetesen, hogy a csecsemő egészségesen született és haláláig rendesen légzett, s halálának oka fagyás volt. Véleménye szerint a halál a születés után 36 óránál nem később következett be és ennek bizonyítékait sorolja fel.

Megvan az a két kórtörténet is eredetiben, amelyet a szigorlati vizsgákra bocsátását kérve benyújtott. Az egyik „angioitis” esetéről szól, a másik egy scabieses betegről. Ezeknek a kór-

történeteknek az ad különös jelentőséget, hogy nálunk a rendszeres kórtörténetírást Schoepf Merei Ágost vezette be. Mind a két kórtörténet nagy gonddal, szabályosan vezetett. Az angioitist egy 12 éves, a kórházba május 10-én felvett milánói leánynon észlelte, a scabiest pedig november 27-étől december 14-éig egy páviai 30 éves férfiún. Mintaszerű a leírás, az elkülönlítő kórhatározás és különösen érdekes a kórtörténet azon szakasza, amely a scabies kórereditét tárgyalja: „A rühre disponáló tényezők közül csak a bőr tisztátalanságát, nyirkosságát és érzékenységét ismerem. A kiváltó oka a ragály (contagium); a beteg is azt okozza. Azonban ennek a járválynak igazi természetét eddig még nem sikerült meghatározni, amint a többiekét sem. Vannak, akik újabban megint hirdetik az arab Ascanzoar-nak nagyon régi véleményét, mely szerint (a kórokozó) a gennyestítő atka (acharus exulcerans); közzsájon forong e viszonylatban Morgagni nagy neve; Monfet pedig már odáig jutott, hogy állítása szerint közönséges tú hegyével a hólyagocskákból e férget igen gyakran kiszedte. Viszont igen sok és jó hírnevű férfi az ellenkező véleményen van, akik közül leghevesebben Mouvenval támadott, aki nemcsak a hatást, hanem a járványt is tagadja. A vélemények ilyen különfélesége miatt senki sem ütközik meg; az orvostudományban ez nem ritka dolog s nemcsak ilyen mikroszkopikus parányi állatok körül fordul elő. Legyen szabad nekem az ítéletet az atkáról felfüggeszteni; viszont legyen szabad a képzelgős mesék világába utalni a felfogást arról a bizonyos csípős és mérges nedvről, melytől a szervezet a scabies segítségével tisztítja meg magát. Kijelentem, hogy e betegségben a ragály kétségtelen tény, s a bajt ama hatásokból ítélem meg, melyek észlelhetők, s amelyekből józanul lehet következtetni, bárminő legyen is a baj végső kórokozója.” Azután felsorolja, hogy az ismeretlen kórokozónak milyen hatásai vannak. Foglalkozik a gyógyítással, leírja a kórlefolyást, s a kórtörténet azzal fejeződik be, hogy a beteg gyógyultan távozik a kórházból.

1832. szeptember 17-én állította ki az egyetem diplomáját, amelynek eredeti másodpéldánya az egyetem vezetőinek aláírásával szintén megtalálható még Páviában (6. ábra).

NOS RECTOR

ET ANTIQUISSIMA AC CELEBERRIMA C. R. UNIVERSITAS TICINENSIS

LECTURIS SALUTEM.

Laudabile imprimis majorum nostrorum est institutum, ut qui honeste studiis atque artibus se dediderant, antequam ad vitae communis usum atque praxim se conferant, ante omnia subeant examen, ut debitum eruditionis suae testimonium legitimum acquirant modo. Cum itaque ornatissimus, et doctissimus Vir, Dominus *Augustus Schoepf Jaurino Hungarus*,

per requisitos annos diligentem assiduamque Medicinae operam navasset, atque jam ad exhibendum doctrinae suae specimen paratus esset, petissetque a nobis, ut ipsum titulo Academico doctrinae suae convenienti ornaremus. Nos ejus petitioni obesse non potuimus. Ipsum itaque ex apparatu totius scientiae medicae exaudivimus, deinde in Nosocomio generali tres aegri ejus curis traditi fuerunt, horum determinare morbos aptam praescribere medelam debuit atque dietam, historiae morborum ab eo exaratae iudicio atque criterio nostro subjectae fuerunt, in quibus omnibus cum magna eruditionem ac Medicinae peritiam ostendisset libenter et contulimus honorem, qui virtuti et honestis studiis debetur. Qua propter potestate NOBIS ab AUGUSTISSIMO IMPERATORE, ET REGE NOSTRO FRANCISCO I. concessa, eundem Dominum *Augustum Schoepf* die *XVII. Septembris* Anno *MDCCLXXXII.* DOCTOREM MEDICINAE pronunciamus ac declaravimus, dedimusque ei facultatem praxim medicam exercendi, tribuimus ei etiam privilegia omnia et praerogativas, quaecumque huic dignitati in hac Alma Universitate Majorum munificentia sunt concessa.

In quantum omnium fidem et Diploma hoc publicum majori Universitatis Sigillo munitum, nec non nostra manu subscriptum dari curavimus.

Ticini R. Anno, Mense et die supradictis

Augustinus Beck, Rector

Re Director

Caroly Brandi

Josephus Hauer Promotor

Adrianus Decanus

Vincenzus Mobergner
Cancellarius Universitatis

6. ábra. Orvosi diplomájának másodpéldánya az egyetem vezetőinek aláírásával

Doktori értekezését „De Ischuria” címen nyújtotta be. Ennek eddig csak címét ismertük. Veress: Monumenta Hungariae Italica. Matricula et Acta Hungarorum in universitatibus Italia Studentium 1221—1864. című munkájában is csak bővebb címét találjuk. Sikerült megszerezni az eredeti doktori disszertációt. Az értekezés 52 oldalas, a páviai egyetem nyomdájában készült (7. ábra).

A címlap szövege magyar fordításban a következő:

„Orvos-sebészi értekezés a húgycsőszűkületek folytán előállott húgyrekedésről, melyet a rector magnificusnak, a kar igazgatójának, dékánjának és professzorainak hozzájárulásával Franciscus Flarer orvosdoktornak, a szemgyógyászat és szemklinika ny. r. tanárának védnöksége alatt az orvosi oklevél szabály szerinti elnyerése végett a páviai cs. és k. Archigimnáziumban az 1832. évben a csatolt tételekkel együtt nyilvános vita alá bocsátott Schoepf Ágost győri magyar. Pávia. P. Bizzoninak, a cs. és k. Egyetem nyomdászának nyomdájából.”

Franciscus Flarer a szemgyógyászat tanára és a szemklinika igazgatója, a nyilvános vita védnöke, abban az időben egyik büszkesége volt a páviai egyetemnek. Orvosi diplomáját 1815-ben Páviában szerezte meg, majd Bécsben folytatta tanulmányait. Beer, a híres szemész iskolájának volt a képviselője. 1819-ben nevezték ki a gyakorlati és elméleti szemészet tanárává a páviai egyetemen és megbízták az akkor épített új klinika vezetésével. Az év október 22-én nyílt meg az új klinika Flarer tanszékfoglaló előadásával, amelyben a szemészeti tudomány és oktatás önállóságát alapozta meg. Ennek Scarpa volt harcos szószólója. Flarer méltónak bizonyult a bizalomra, mert munkáiban a szem betegségeinek bonctanát, tünettanát és a szembetegségek leírását egészen eredeti módon adta meg, és a műteti eljárások kidolgozása során is sok újat alkotott. Nagyhirű iskola alakult ki vezetése alatt, számos kitűnő tanítványa szerzett dicsőséget a páviai egyetemnek.

A 2. oldalon az értekezés jeligéjeként Cruveilhert idézi Schoepf Ágost.

DISSERTATIO
MEDICO-CHIRURGICA
DE ISCHURIA
PRODUCTA
AB URETHRAE COARCTATIONIBUS

QUAM
ANNUENTIUS MAGNifico DOMINO RECTORE
ILLUSTRISSIMO FACULTATIS DIRECTORE
SPECTABILI DOMINO DECANO
AC CLARISSIMIS D. D. PROFESSORIBUS
AUSPICE
FRANCISCO FLARER
M. D. THERAPIAE ET CLINICES OCULARIAE P. O.
AD MEDICINAE LAUREAM

RITE CAPESSENDAM
IN CELEBRATISS. I. R. ARCHIGYMNASIO TICINENSIS
An. MDCCCXXXII
UNA CUM THESISIBUS ADNEKIS
PUBLICAE DISQUISITIONI SUBMITTEBAT

AUGUSTUS SCHOEPF
JAURINO HUNGARUS

—o—

TICINI REGII
Ex Typ. P. Bizioni
I. R. Universitatis Typograph.

„Sans anatomie, et surtout, sans anatomie de texture, la médecine roulera sans cesse dans le même cercle d'erreurs, de solidisme, de mécanisme, de chimisme, de vitalisme, elle sera pour ainsi dire la proie du premier novateur, homme d'esprit, qui voudra bien s'en emparer.”

A sokatmondó, Schoepf Merei törekvését, munkásságát jellemző jelige valószínűleg Cruveilhier „Médecine éclairée par l'anatomie et la physiologie pathologique” c., 1821-ben Párizsban megjelent munkájából való és magyarul így hangzik:

„Anatómia, de különösen a szövetek anatómiája nélkül az orvostudomány szüntelenül a tévedések: a solidismus, a mechanismus, a chemismus, a vitalismus tévedéseinek körében fog keringeni, és csak annak az első újtónak, az ész emberének lesz úgyszólván zsákmánya, aki őt nagyon akarja a hatalmába keríteni.”

Páviai tanárai különböző divatos rendszerek hívei voltak, de az ő előrehaladó szelleme, amint erre a jelige mutat, a tiszta természettudományos utat választotta, melyet e század első évtizedeiben a francia iskola képviselt.

A 3. oldalt elfoglaló ajánlás magyar fordításban a következőképpen szól:

„Panizza Bertalannak, a páviai Archigimnáziumban az emberanatómia ny. r. tanárának, aki az érző- és mozgatóidegek felosztásának és rendeltetésének, továbbá a vér- és nyirokedények útjának, viszonyának és természetének éles elmével és fáradhatatlan buzgalommal végzett kutatásában senkihez sem hasonlítható, akit lelki és szívbeli nemességében csak kevés ember múlhat felül, s akit a feltárt és megírt kiváló eredményeiért a Párisi Tudományos Akadémia méltó jutalommal, aranyéremmel tüntetett ki, e szerény munkát örök hála emlékéül ajánlja és szenteli a szerző.”

B. Panizza professzor, Scarpa dicsőségének méltó őrizője, három nemzedék csodált és szeretett mestere volt a páviai egyetemen, akinek tanaiból a legnagyobb európai akadémikusok táplálkoztak — írja Pietro Vaccari a Storia della Università di Pavia című, 1948-ban megjelent munkájában. Apja is orvos volt. 1785-ben, Vicenzában született, Páduában tanult, ahol dr.

*Qui remotis advenam ab oris, ignotum, generosi
plenus studii, aperto excepisti pectore; unde lu-
stro fere volvente continuo mihi manavit larga in-
stitutionum, consilii amorisque seges — concede,
quaeso, Vir Clarissime, ut pauperculae hae pri-
mitiae, alte honorandi nominis Tui pretio ornatae,
Tibi sacrentur et inter manus mancant Tuas. Est
sane libellus levis, labor tenuis! fuit alter in pro-
positis, amplior et curatius exarandus, cum cheu!
saevis, tot mentis molimina, morbus Argos trans-
tulit, et per trimestre graviter corpus flagellans,
viresque huncque libellum misere extenuavit.*

*Accipe corditus, o Paterne Magister, et hoc
opus egenum; accipe, ut umbram inanem ardentis
animi adfectus. Pro arte, quam profiteor, Medico-
Chirurgica, totus spirat mihi animus et flagrat; qui,
fomite tuo, ignis in praecordia profunde insitus,
verbis familiaribus Tuis, ut aura nutricante ad-
flatas et fatus, in Tui imitationem, quamvis im-
potentem strenue me rapiat et pellat!*

*Fuit mihi per annos hos continua et uberrima
Anatomium chirurgicam manusque exercendi oportunitas; bonitas Tua in cadaverum opulentiam, verum Chirurghi thesaurum, me posuit — utinam aliquando tam foecundi seminis, dignus in me maturesceret fructus! Tu verba non quacris, alioquin impotentia, nec ego necquidquam in ea nitar — procul ab hinc, ubi tot Viri insignes, Praeceptores, dogmatibus non minus ac amica conniventia me ultra meritum devincibant, Pannonis ad oras confestim fata me reducunt, inscium an unquam revertendi gaudium mihi adnuent — fata mortalium passus, non animos urgent!*

— In freta dum fluvii current, dum montibus umbrae
Lustrabant convexa, polus dum sidera pascet:
Semper honos, nomenque Tuum, laudesque manebunt,
Quae me cunq̄ue vocant terrae. —

Vive felix et non inmemor mei.

Augustus Schoepf.

chir. avatták. Később Scarpa intézetében dolgozott. 1812-ben Napóleon katonasebésze lett, vele volt az oroszországi hadjáratban, ott fogságba jutott. 1814-ben szabadult. 1815-ben a páviai egyetemen az anatómia professzora lett. Jelentős kutatásokat végzett (férfi nemi szervek nyirokellátása, foramen Panizzae, a látás corticális középpontja a globus occipitalisban). A fiatalokat leleményes ötleteivel serkentette munkára. Az ő iskolájából került ki többek között A. Corti, a labirintus és a róla elnevezett szerv leírója. A Scarpa által kezdett híres anatómiai múzeumot Panizza bővítette ki. 25 évig szerkesztette a *Gazetta medica lombarda*-t. Mellszobra ott látható a páviai egyetem udvarában, szobra az anatómiai múzeum bejáratánál.

Panizzához szól Schoepf Ágost az értekezés előszavában is, mely az 5. és 6. oldalt foglalja el (8. ábra).

„Te, aki engem, a távoli tájakról idevetődött idegent nemes buzgalommal telve, kitárt kebelled fogadtál, ahonnan csaknem öt teljes éven át áradt rám tanításaidnak, tanácsaidnak és szeretetednek bőséges vetése, engedd meg, kérlek, jeles férfiú, hogy e szerény zsengeim nagyrabecsült neveddel ékesítve Neked szenteltessenek és Rád bízassanak. Valóban, kicsiny ez a könyvecske, csekély ez a munka! — másik, nagyobb és gondosabb volt tervben, amidőn — ó, fájdalom! — az értelem oly sok törekvését a kegyetlen betegség megghiúsította és három féleven át a testet súlyosan ostorozva erőmet is, meg ezt a könyvecskét is igen nyomorultul megvékonyította.

Fogadd szívesen, ó Atyai Mester, e jelentéktelen művet; fogadd, mint lobogó lelked hatásának üres árnyát. Azért a művészetért, melyet vallok: az orvossebészetért egész lelkem lelkesedik és lánzol. Bárcsak az Általad felgyújtott és szívem mélyén égő tűz kegyetlen szavaidtól, mintegy tápláló szellőtől fellobbantva és táplálva, a Te utánzásodra engem a tehetetlent buzgón magával ragadna és őrzi!

Megvolt nekem ez éveken át a sebész-anatómiának és a kéz gyakorlásának állandó és bőséges alkalm: a Te jóságod segítségemre volt a holttestek rendelkezésemre bocsátásában, mely a sebésznek igazi kincse. Bárcsak egyszer bennem az oly termékeny magnak megérnék méltó gyümölcse! Te nem keresel szavakat, melyek te-

hetetlenek: ezekre a niáavalókra magam sem fogok törekedni — távol innen, ahol annyi jeles férfiú, tanító nem kevésbé oktatásokkal, mint jóságos elnézéssel engem érdememen felül lekötöttek. Engem hamarosan a pannon földre sodor a végzet; nem tudom, megadja-e nekem azt az örömet, hogy ide visszatérhessek. A végzet a halandók lépését, nem lelkét irányítja.

Míg a folyó tengerbe rohan, míg hegy veti árnyát
Völgyre s amíg a csillagokat táplálja az égbolt,
Fennmarad a Te neved, fenn híred időtlen-időig,
Bármely tájra sodorjon a sors.¹

Élj boldogul s ne feledkezzél meg rólam.

Schoepf Ágost.²

Az ajánlás után az értekezés a következő fejezeteket tartalmazza:

Definitio. — Causae. — Phoenomena ischuriae. — De constrictionibus et earum divisione. — De constrictionibus organicis. — Constrictiones spasmodicae. — De constrictionibus inflammatorio-congestivis. — Divisio constrictionum organicarum. — De trabeculis. — Constrictiones valvulares. — De constrictionibus a tumescencia chronica membranae mucosae. — De constrictionibus callosis. — De modo post mortem eas comprobandi. — Sedes. — Conditio pathologica urethrae. — Diagnosis constrictionum. — De retentione completa. — Cura. — De catheterismo. — De catheterismo cum cathetero curvo. — De catheterismo cum cathetero recto. — De catheterismo in casu coarctationis cum retentione. — De usu cereolorum in casu retentionis ob constricturas. — De injectionibus vi absolutis (injections forcées) in ischuria ob coarctationes. — De catheterismo coacto in casu retentionis ob coarctationes. — De punctura vesicae.

Az értekezés ékes latinsággal íródott. Az ajánlásból is kiténik, hogy Schoepf Ágost ténylegesen öt évet hallgatott megszakitás nélkül Páviában. Utal az ajánlás arra is, hogy három féléven keresztül súlyos betegségben szenvedett. Lumniczer is szól emlékbeszédében a 16 hónapig tartó betegeskedéséről,

¹ Verg. Aen. I. 607—10. Ford. Juhász László.

amely állítólag a bonctani intézetben szerzett arzénmérgezés volt, Schoepf Merei azonban egy későbbi munkájában „gyomor- és béllobnak és fekélyesedési folyamatnak” írja le. Tanárai már félig lemondtak életéről. Értekezésének megvédésekor is még beteg volt és „tanáraitól támogatva lépett fel a szónok-székre”. Az előszóban azt mondja, hogy „pannon-föld-re” sodorja majd a végzet. Lumniczer is úgy írja, hogy orvossá avatása után Pesten szándékozott letelepedni.

Figyelemre méltó, hogy doktori értekezésében a legfrissebb irodalmi adatokra hivatkozik. Az utolsó fejezetben Cooper 1830-ban, a *Medicine opératoire de Sabatier* 1832. évi, tehát az értekezés nyomtatásának idején megjelent kiadására utal.

Az utolsó két oldalon a dissertatio a megvédendő tételeket tartalmazza, amelyek a következők voltak:

„Theses defendendae. I. Tartarus emeticus alta dosi propinatus in pneumonitide acuta potentissima medicina interna; absente gastro-enteritide. II. Epidermidem vasibus destitutam esse defendimus clariss. P. Panizzae argumentis innixi. III. Rami molles carotidem internam sequentes mox et nervum sextum amplexi, ejus cursum sequuntur; ast cum eo non copulantur; mox in orbita soli ganglion lenticulare formant. IV. Cauterisatio cum sulphate cupri in ophthalmia aegyptiaca chronica, princeps remedium. V. In inflammationibus oculi membranosis externis, cataplasmatum emollientium usus summopere restringendus. VI. Evacuatio humoris aquei aptum praesidium ad praeveniendum et non raro curandum staphyloma corneae. VII. Chirurgus anatomicus urethram membranosam etiam sine quopiam direttore aperit. VIII. Ligatura inter peripheriam et tumorem aneurismaticum posita, in multis carotidis aneurismatibus auxilium praestans, et saepe unicum promittit. IX. Qui ad herniam cruralem liberandam et reponendam sursum arcum cruralem fendunt, omnium pessima methodo utuntur.”

A tételek magyarul így hangzanak:

1. A nagy adagban megivott hánytató-borkő a heveny tüdőgyulladásban igen hatásos belső orvosság, ha nincs gyomorbélhurut.
2. Panizza professzor bizonyításaira támaszkodva, mi is állítjuk, hogy a felhám nélküli az ereket.

3. A belső fejverőeret kísérő vékony ágak csakhamar a hatodik ideget is körülvéve annak menetét követik, de vele nem kapcsolódnak össze; majd a szemgödörben ezek egyedül egy lencsealakú idegdúcot alkotnak.

4. Rézszulfátos égetés az idült egyiptomi szemgyulladásban kitűnő orvosság.

5. A szem külső hártájának gyulladásában a puhító borogatások használata nagyon megszorítandó.

6. A szemcsarnok-nedv eltávolítása alkalmas védelem a megelőzésre, és nem ritkán így gyógyítandó a staphyloma corneae.

7. A bonctanos sebész a hártás hűgycsövet minden irányító nélkül is felnyitja.

8. A verőérdaganat és környezete között alkalmazott lekötés sok fejverőér-daganatban kiváló és gyakran egyedüli segítséget nyújt.

9. Akik a combsérv megszüntetésére és visszahelyezésére az arcus cruralis felett nyomnak, valamennyi között a legrosszabb módszert alkalmazzák.

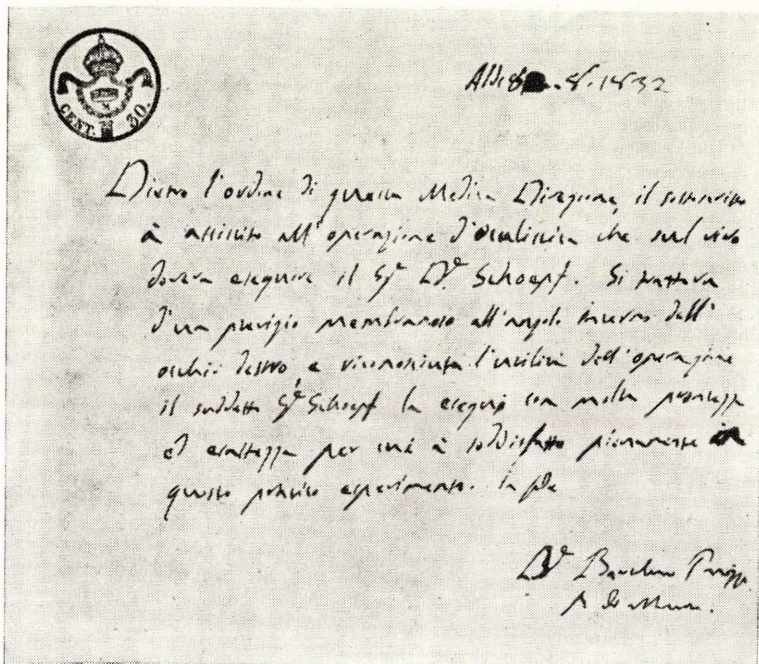
Tételeit megvédte és „az orvos- és sebészettan tudorává és a szemészet mesterévé avatattott fel”.

A 9. ábrán látható olasz nyelvű, 1832. október 8-án kelt bizonyítványra szemészmeisteri képesítésével kapcsolatosan volt szükség. A páviai egyetem irattárában fekvő bizonyítványban Panizza professzor a következőket írja:

„A legfőbb orvosi Igazgatóság megbízásából alulírott jelen voltam azon szemműtétnél, melyet Dr. Schoepf úr a jobb arcon hajtott végre. A műtét tárgya volt a jobb szem belső zugában keletkezett hártás megbetegedés. Felülvizsgálva a műtét lefolytatását, a föntnevezett Schoepf úr azt nagy higgadtsággal és pontossággal végezte el és nekem ezen gyakorlati próbán teljesen eleget tett. Bizonyosággal Dr. Panizza Bertalan.”

Schoepf Merei Ágost nemcsak orvosi oklevelet szerzett Páviában, hanem itt ismerkedett meg élettársával, aki azután elkísérte őt haza „a pannon földre”. 1832. október 11-én a Parrochia di S.-Francesco d'Assisi bejegyzése szerint házasságot kötött Brambilla Jozefával, a híres Brambilla unokájával.

Giovanni Alessandro B. Brambilla II. József katonasebésze volt. Jelentős szerepe volt a páviai egyetem új tanszékeinek és múzeumainak megalapításában. Ő alapította a később igen híressé lett egyetemi könyvtárat. Az ő befolyásának volt eredménye Scarpa

9. ábra. Bizonyítvány a szemészmeisteri cím elnyeréséhez

kinevezése a páviai anatómiai tanszékre. Bécsben minden erejével támogatta a katonarvosi sebészeti akadémia, a Josefinum alapítását. II. József mindennel elhalmozta, utóda, Ferenc, a szabadelvű mozgalmak nagy ellensége azonban nyugdíjazta. Páviába vonult vissza és ott halt meg 1800-ban. Az ő unokája volt Brambilla József. Schoepf Ágost valószínűleg minden nap látta Brambilla mellszobrát az anatómiai múzeum bejáratánál.

Az esküvő után hazatért ifjú feleségével Magyarországra. Kőszegen sógora házában lábadozott. 1832. november 20-án már ők voltak a tanúk Zsuzsa néne József Lajos August nevű gyermekének keresztelésén, amint erről a kőszegi ágost. ev. egyházkerület keresztelési anyakönyve tanúskodik (3. kötet, 24. o.).

*

Schoepf Merei Ágost pesti működése kezdetén közeli viszonyba került gr. Széchenyi Istvánnal. Hogy mikor és hol találkoztak először, nem tudjuk, de egy 1844. febr. 17-én kelt levelében azt írja: „8 évek előtt igen gyengélkedő testtel tisztelkedtem először Nagyságodnak”. Így 1835. év végén vagy 1836 elején kellett először találkozniuk. Levelei, ajánlásai arra utalnak, hogy lelkes híve volt Széchenyi Istvánnak. Nehéz már eldönteni a rendelkezésünkre álló adatokból, mikor és miként lett azzá, de valószínű, hogy ugyanúgy, mint ahogy Széchenyi más hívei és talán nem véletlenül, ő is külföldön ébredt a nemzeti küldetés gondolatára. Magának Széchenyinek is külföldi útjain nyílt meg a szeme és külföldön fedezte fel magyar szívet. De nemcsak ők, hanem mások, így Apáczai Cseri, Bessenyei, előbbi Hollandiában, utóbbi Bécsben, Péczely meg Svájcban lelkesült fel nemzeti hivatására. Kazinczy, Kisfaludy Károly is külföldi bolyongásakor, a nyugati világ határára ébred fel és erősödik meg a magyar eszmények szolgálatára. Valószínű, hogy Schoepf Merei is már Páviában ébredt magyarságának tudatára. Erre utal talán a doktori értekezés is, mikor azt mondja, hogy „pannon földre sodorja nemsokára a végzet”. 1833 tavaszán, amikor már Kőszegen egészségét visszanyerte, továbbképzésre Bécsbe ment Hildebrandt professzorhoz, aki kecsegtető ajánlattal ott akarta véglegesen tartani, de e „meghívás ellenében is győzött a három év előtt érzékenyen felébredt honvágy” — mondotta Lumniczer emlékezésében. A Széchenyihez írt ajánlások és levelek félreértetlen bizonyítékok.

Széchenyi naplójában, nevezetesen az 1837—1846-ig terjedő éveket magában foglaló kötetben, több helyen megemlékezik

Schoepf Merei Ágostról. Sajnos, ezek a feljegyzések igen röviddek. Ismeretes, hogy Széchenyi naplófeljegyzései akkor már mind szaggatottabbá, sokszor egészen mozaikszerűvé váltak. Gyakran csak egy-egy nevet, egy szót, vagy egy csonka mondatot jegyez fel, s így a szöveg magyarázata sokszor nagyon nehéz. Ezek a jelenségek hűen tükrözik ugyan a legnagyobb magyar külső és belső életének lázas lüktetését, de hasznosabb lenne számunkra, ha bővebbek lennének a feljegyzések. (Széchenyi egészségi állapota kedvezőtlen volt ebben az időben. Egyik orvosa, Almási Balogh Pál epekólikát, a másik, Stáhly Ignác, epeköveket állapított meg.) A naplóból mégis figyelemre érdemes adatokat kapunk Schoepf Merei Ágost élet-történetéhez. A naplón kívül egynehány megmaradt levél és könyvajánlás ad még betekintést viszonyukba.

A Sopron városi közkönyvtárában őrzött „Széchenyi könyvtártöredék”-ben található Schoepf: „Orvosi rendszerek-, gyógy-módok-, 's némelly rokon tárgyokról” írott, Budapesten 1835-ben megjelent könyvének az a példánya, amelyet Széchenyi Istvánnak ajánlott (10. ábra). Ajánlása a következő: „Felhevült 's rendetlen képzelet e vagy a tavasz életkornak szóval ki nem fejezhető édes vágya? nem tudom: de azon álom; egy nagy és dicső nemzethez tartozni szívem legtitkosb húrjait édeni harmóniában ringatá mindenkor.” Világ. — Széchenyi Istvánunknak, valódi tisztelete jeléül ezen csekél munkáját ajánlja Pesten 16 Jun. 1835. Schoepf August.

Az ajánlásan kívül még levelet is mellékel a könyvhöz és a levélben, melyet a Storno-család Széchenyi-gyűjteménye őriz, a következőket írta:

„Nagyságos Gróf Úr! Korunk szellemét úgy hiszem, hogy meg lehetőszen kitanultam Európában s honunkban; s egész lényem mint ember és orvos benne él és munkálkodik. Ennél többet nem szükséges Önnel elhithetnem, hogy Eránta való mély tiszteletemről s valódi hódolásonról bizonyossá tegyem. Sem gyalázatos hízelkedés gyanúja egy részről sem másíkról a bohó elbizottságé ne tartóztasson, őszintén azt mondani: hogy valamint Nagyságod a nagy emberéleti körben hathatóssan törekszik, fontos emelcsöket mozdít, s számtalan jót létesített honunkban; úgy én is Ön szelleme láng-

"Feltéve: rendetlen képelet e
vagy a -vasz é'etkornak szóval
kinek fejezhető' és'les vágya? nem
tudom: de azon álom; "egy nagy és di:
csó" nem rether tartóeni, se'ivem
legtitkosb hurjait é'deni kar=
monia'ban ringata' mindentor."

Világ.

Széchenyi Istvánunknak,
való'di tisztelete jé'leül
ezen csokél munkáját
ajánlja

Pest, 16 Jún 1875.

Schoeff Augusty

jától fölgerjesztve, egy kicsinyben — az orvosiban, mint igazi jelenkori ember és magyar orvos, — ezentúl fogok ugyan azon czél valósításán munkálkodni. Ha mindegyik, bár melly kis körben is erejét feszíti, sok jó fog nevekedni a közönségre nézve. Mi fölötté nagyon hátra vagyunk, s teljesen meg vagyok győződve, hogy előrelátásunk lehetőségére, vagy németekké kell lennünk, vagy erősen magyarosodnunk; — Ki választaná, s melly sikerrel, az első föltételt? tehát a másodikhoz kell fogni. Itt pedig azt említem, mit Nagy Pál 1808-ban s Ön sok helyen a nyelvről mondott!

Papnak, orvosnak mindnek meg kell magyarosodni. Még Magyar orvosi publikum nincsen — van-e jó magyar orvosi, sebészi intézet és tudomány?

A németországi philosophiai s orvosi transcendentismus, mysticismus etc. nálunk is elég gyalázatos zavart hozott tudományunkban; de minthogy nekünk még annyi esetdologi alapok hibáznak, mellyek abban és sok más országban léteznek, s elébb utóbb megint nyerteszen előrelépnek — minő szerencsétlenebb ebben is a mi helyezésünk!

Ámbár túlságos nem vagyok, s ugrásokat semmiben sem kívánok, még is sokat, sokat mondhattam volna a mit keblembe vissza kellett fojtanom — damit ich mir den Brei nicht verschütte —; mert Lutheránus vagyok! — noha olly rossz, hogy 11 esztendőfől fogva nem látom izléstelen, félenkszellemű templomainkat. De mind e mellett imitt amott egy éles szót ejtettem el, az ifjúságunk nevelő, kivált egyetemi intézetek s az ott uralkodó kizáró szellem iránt; s mivel nálunk csak csupa ausztriai gyógytudomány tanítatik, az ifjú orvosoknak valami külföldit, kivált francziát és olaszt rajzoltam le, s világpolgáriságra ingerlém őket a tudományban. Ezeket á peu prés vettem tárgyamul.

Hajam ugyan még nem fejrlik; de mivel 5 év alatt 7 különféle orvosi és sebészi tanokat és gyakorlatokat láttam a betegágy mellett, s mivel e mellett még is — csudálatos! — meg nem bolondultam; s mivel 2 évig egy nagy és gazdag kórházban, mint Secundarius egy igen derék embernek (ki nagyon szeretett és sok szabadságot adott) sokat láttam és próbáltam, azt tartom, hogy nálunk még is hasznos lehetek.

A többek között professor is akarnék lenni, s már jó ideje hogy instantiám Bécsbe benyujtatott, s ide is fog kerülni az helytartó tanácsshoz pro opinione. A cathedra az orvosi és sebészorvosi Historiát illeti, és pedig magyar és német nyelvben — mert diákul nem akartam, s csupán magyarul nem szabad. Az attestátumim,

nem csak az egyetemen, de 6 kórháziak is mondhatom hogy rendkívül jók; vannak Bécsben pártfogóim is, de itten csak kevesen ismernek, fölötté kevés fontos emberek; kivéve azok, kik orvosi vagy sebészi kezem alá kerültek. — Hogyha egykönnyen Nagyságodnak esik alkalmá dolgomnak — ismerté tevé által is — hasznos lenni, kérem ne tessék rólam elfeledkezni. Nyereség nincs a dologban; csak erőmet szeretném mennél kiterjedtebben applicálni.

Befejezőleg köszönöm Nagyságodnak mindenkori s mostani jószágát erántam, s ajánlását a Casinóba; s arra kérem az Istenért, hogy ne ítéljen meg mint elbizott vak hízeltedőt, a midőn ezen csekély rossz magyar munkácskát kezeibe kerítem. Majd talán a sebészi és szemorvosi gyakorlati észrevételeim, mellyeket most szedem össze, s ugyan is magyarul kiadandom, valamivel jobbak lesznek — csak legyen lasankint publicum is; én lasankint bele tanulok a nyelvbe. Ismétlem, hogy mások beszéltek rá, hogy ezen munkácskát Önnek el merem küldeni. Vagyok s maradok Nagyságod mély tisztelője, szolgálja Schoepf Auguszt. Pesten, 16 Jun. 1835.

Csak néhány rövid megjegyzést fűzök e levélhez. Figyelemre méltó az a mondat, melyben elítéli, hogy nálunk „csak csupa ausztriai gyógytudomány taníttatik”. Az „orvosi és sebészorvosi Historia” tanszékére benyújtott kérvényének sorsát nemrég tartott előadásában Daday ismertette. „Én lassankint bele tanulok a nyelvbe” — írja e levelében. Ez nem úgy értendő, hogy most tanul majd meg magyarul. Bizonyos, hogy már gyermekkorában tudott magyarul, de a külföldön töltött évek, az idegen nyelven végzett tanulmányok alatt nyelvgyakorlata gyengült, megromlott. És a Széchenyi megmozgatta korban, amikor a magyar lett az élet nyelve s az „orvosnak mindnek meg kell magyarosodni”, meg kellett tanulni, sőt előbb megteremtteni a magyar orvosi nyelvet.

Egy másik, 1835. szeptember 21-én Pestről keltezett levelében a Pesten felállítandó gyógyintézettről kér Széchenyitől véleményt. Ezt az akkor divatos angol papírra írott levelet is a Storno-gyűjtemény őrzi (II. 59. sz.).

„Méltóságos Gróf Úr, Már félek, hogy majd nem is lesz már alkalmam, á lasi: szóban Önnel összekerülni a kevés napokban, mellyeket még, mint halloom, méltóztatik itt tölteni; tehát bátorokdok, a minap érintett tárgyat írásba Méltóságod eléibe teríteni.

Mért mutat Ön annyi jóságot — merjem mondani? — annyi tetteges barátságot irántam! Evvel már most vissza élek, 's látom hogy napról napra alkalmatlanabb leszek, még majd Széchenyi Gróf el is fog kerülni. Ez nekem szomorú eset volna! esedezek tehát egy kis türedelemért.

Szándékozok a' hazánk fővárosában, magam költséggével egy olly intézetet alapítani, mellyben a testi alakelrűtítések, az úgy nevezett rhachitisnek minden nemei; szemdeformitások és szembajok, mellyek különös operációt és szigorú orvoslást kívánnak, gyógyításra felvetetnek.

Illyes Privátkórházak, különösen Orthopedikumok, a' művelt országokban sokan díszlenek, és magam szemeivel sok szép sükert láttam. De a' mi Monarchiánkban, hol, ha a' Lombardiát (a' hasonlíthatatlan Scarpa hazáját) kivesszem, még keveset ér az egész Chirurgia, Orthopedicum egy sintsen. Szembajokat azért kapcsolok ehez, mivel az Oculisticával nagy a' passióm, 's nagy nálunk a' szemészségi hiány. Talán úgy is méltóztatik tudni, hogy a' testi alak elrűtításokat eddig még nálunk tudománytalan bandagisták és mechanikusok, mintegy szorítyuk és kinvallók által orvosolják a' szegény gyengéd testekben; anélkül, hogy az ok- és alapbetegséget — többnyire a' szülők keserű hagyományát! — kikeresni és gyógyítani tudnák. Így kevés jó és sok kár esik.

A' testi alakelrűtítések sokféle belső okokból p. scrofulából, syphilisből, tenyészéleti gyengeségből, némelly izmok rövidségéből ect. ect. származnak. Mindenek előtt tehát a' hozzám vezetett egyénben az alapbetegséget lehetőleg kifogom keresni, 's ezt figyelmetesen orvosolni a' deformitásnak külső orvoslásával együtt.

A' nagyon kifejlett scrofulo-syphiloidet kivéven, valódi belső szerekre kevés szükség lesz. Tiszta levegő, legnagyobb ruházatbeli tisztaság, minden egyes esetre alkalmaztatott élet- és táplálásrend, mindennapi, különféle fürdők, 's ezek után bedörzsölések, tulajdon kezemmel véghez vitt nyomások és vonások a' görbe csonton, táncz, álvivás, és minden, az egyes esetre boncztudományilag alkalmaztatott testi műgyakorlás (Turnen), melly által ezek az izmok hosszabbra nyujtatnak, amazok erősödnek; különösen készített és alkalmaztatott hálóágyak: ezek lesznek fő orvosságaim, 's csak ha mind ezek nem elegendők, egyszerű, boncz- és élettudományilag kigondolt gépelyekkel és bandageokkal — mellyek az életmű kifejlődését semmi feltétel alatt nem gáncsolhatják — a' deformitás ellen fogok munkálkodni. Parisba, Londonba, Berlinbe és Würz-

burgba a tapasztalás nyilván megmutatja, hogy illy módon sok jót, néha bámulandót, lehet véghez vinni.

Némelly szemdeformitást ugyan hamar lehet elhárítani, p. o. a' félszeműnek egy csinosan készített szemet az üres szemgödörbe béplántálni; de az egyébbi operációk és kurák számára lesznek két zöldre festett szobák, kárpitos ágyakkal és minden hozzávalóval.

Mindehez képest egy célirányos, csinos szállást fogok magamnak keresni (— talán a' Diána fürdőben —), mellyben lesznek egy két külön szobák és mások, hol két, legföllebb három gyermek fog lakni. Semmi költséget nem sajnálndok egy asszonyi és egy férj-fiúi vigyázónak felfogadásában, mellyek jó erkölcsűek, 's finoman műveltek, az egyik magyar, a' másik német-francia lesznek; jóra való cselédekben sem lesz fogyatkozás, 's itt szabad legyen elmondanom, hogy hitvesem olly tulajdonságokkal bír, 's olly háziasszony, hogy a' felsőbb néposztálybeli szülők is megnyugtatta adhatják gyermekeiket az intézetbe. De a' valódi nevelésbe semmi feltétel alatt nem avatjuk magunkat. A' gondos orvosláson kívül erkölcsiség, tisztaság, rend és csinosság lesz a' házamban: ezt fogadhatom; az pedig megeshetik, ha a' betegség megengedi és a' szülők kívánják, hogy egyik vagy másik órára valami tanító eljárhat a' házba. Ezen feltételek alatt, Méltóságod könnyen gondolhatja, hogy a' fizetés kevés nem lehet, 's azt tartom, hogy 50 f.p. lesz a' minimum egy gyermekért egy hónapra. Gyógyíthatlan deformitást, a' magam szándékával, nem fogok felvenni; 's időt, meddig tarthat ez vagy amaz a' kura, a' mennyire lehet előre megfogom mondani. Az orvosoknak többsége ugyan ha tudna elnyomna engemet — többnyire eddig még sebési esetben sem akarnak consiliumba hivatni — de egynehányan, 's ugyan a' legelsők, p.o. Stáhly és Bene szeretnek engemet és igen barátságosan és nemesen viseltetnek erántam. Ezeket fogom kérni, hogy időről időre látogassák meg az intézetet, 's évenként a' sükkerrül, mint Dr. Blómer, az újságokban számot fogok adni a' Publikumnak.

Mind errül a' télen egy Programma-félet akarok kinyomtatatni, s az intézetet pedig jövő Julius eleivel megnyitni.

Azt hiszem, hogy ha nem bírok is genialis tehetségekkel, még is annyit láttam és két évig és 5 hónapig próbáltam is mint Secundarius a' nagy sebészkirály (Scarpa) alatt egy nagy és gazdag kórházban, hogy ezen intézetben a' közönségnek hasznos lehessenek, 's magamat egy kicsit kijelelhessem. Ez után a' kettő után, hasznos aktivitás és egy kis jó hír 's név után vágyok — de nem szeretnék egynehány ezeret veszteti mellette!

Méltóságos Gróf Uram izli é a' dolgot, 's őszintén, mit gondol felőle? lesz é majd elegendő bizodalmam az országban, hol annyian, 's kiváltképen a' felsőbb rendbeliek gyakran azt hiszik, hogy ki nem őszhaju, 's nem Professzor, igen is keveset ér mint orvos-sébesz? Nehéz megnyerni a' felsőbb clássisnak bizodalját, és mégis csak eztet illeti az Orthopedicumom. Ezer meg ezerszer bocsánatot kérek jó Gróf Uramtól, hogy ennyire alkamatlankodok, hogy illy szabadon azon hézagon áltugrok, melly a' szegény Doctor és Széchenyi István közt fekszik — hogy nyíltszívvel közelitek Méltóságodhoz. Valódi mély tisztelettel vagyok 's maradok Méltóságod alázasat, kész szolgálja Schoepf Augustz."

Messze vezetne és nagyon túlnőne e közlemény keretén, ha a levelek egyes részleteit elemezném. Csupán annyit jegyzek meg, hogy az említett „Programma-félét” valóban kidolgozta Schoepf Ágost és annak latin nyelvű kézírata, melyet Palla Ákos ismertetett, megvan az Országos Orvostörténeti Könyvtárban. Címe: „Programma valetudinarii privati pro curandis deformitatibus corporis in infantibus usque ad pubertatem; Pesthini 1 Maii 1836. errigendi.” Arról, hogy ez a tájékoztató nyomtatásban megjelent-e, nem tudunk, de nagyjában hasonló tartalmú az 1836-ban Heckenast Gusztáv kiadásában megjelent műve, a „Népszerű intések”.

Felelt-e Széchenyi a véleményt kérő levélre vagy válaszolt-e szóban, nem tudjuk. „A' Pesti orthopaedi Privát-Intézet” 1837-re elkészült és Széchenyi július 24-én meglátogatta. Erről a következőt olvassuk naplójában: Essen früher wegen Schöpf's Etablissement. Ich und Cr(escence) und Tasner gehen hin. Es ist gut, wird sich aber nicht erhalten, denn er ist zu „Grosser Herr”. Ezek szerint Széchenyi feleségével és Tasner Antal titkárával látogatta meg Schoepf Dohány utcai „orthopaedi Privát-Intézet”-ét. Jónak találta, megjósolta azonban, hogy nem sokáig áll fenn. Ez be is teljesedett, de nem azon ok miatt, amint Széchenyi gondolta, nevezetesen, hogy igen nagy úr alkotója, hanem az 1838. évi pesti nagy árvíz pusztította el. A víz rombadöntötte az intézetet és alkotóját csődbe juttatta.

1840-ben találunk ismét Széchenyi naplójában feljegyzést Schoepf Merei Ágostról. Aznap az Akadémia kisülésén tartott,

már mint akadémiai levelező tag, „a kancsalság műtételéről” felolvasást és több operált betegét be is mutatta. Széchenyi a naplójában csak rövid mondatokban a következőképpen ír erről: 1840. december 21. Magyar Akademie. Ich presidire, Jerney liest vor. Schöpf bringt uns 15 *Schinglete* und spricht lang und breit.

Jerney, akiről szó van, rendes tag volt és ugyanazon kisülésben Kodán mongol vezérről tartott felolvasást. A *Schinglete* szót maga Széchenyi húzta alá naplójában. Ez vagy a *Scheanglete* szó a bécsi tájszólásban kancsált jelent.

1841. december 9-én és a következő napokban szerepel újra Schoepf Ágost a naplóban. Akkor operálta ugyanis Széchenyi István fia, a majdnem 4 éves Béla phimosisát. Erről a következő naplóbejegyzések szólnak:

1841. dec. 9. Schöpf, der Morgen den Béla operirt (á la lettre beschneiden wird). Eugéne Zichy, der einen Hechsen Schuss hat und Schöpf essen bei uns.

1841. dec. 10. Schöpf operirt meinen Béla! Schnitzelt 30 Minuten an ihm — ich halte ihn... Bringt mich beinahe um die Sinne. — Es isst (39) Bezerédy, Killias und Schöpf bei mir. — És a napló oldallapjára írta Széchenyi: Wenn ich gewusst hätte, dass mein Béla so viel geschnitzelt werden müsste — — ich hätte ein Consilium ect. ect. Ich ahne, er bekommt den Tetanus oder Brand.

1841. dec. 12. 12 ten Béli wohl (Ich aber desto schlimmer).

1841. dec. 18. Es essen Schöpf bei mir.

Az a sikertelen gyógykezelés, amelyre egyik későbbi levelében maga Schoepf Merei céloz, nem Széchenyi Béla műtétére, hanem a legnagyobb valószínűséggel Széchenyi Istvánnénak 1841—42. évi betegségére vonatkozik. Erről a naplóban a következő feljegyzéseket találjuk:

1842. január 1. 1-sten Jänner 1842. (Ich stelle Schöpf zu Rede... Sie curiren meiner Frau eine Krankheit an — — „Est ist bedenklicher... aber Gott Lob, nicht in der Hoffnung.”)

1842. január 3. 3-ten recht schmerzhaft. — Cr(escence) war bei der Nacht übel... Schöpf Kurirt ihr eine Krankheit an. — Bin leidend. — Balogh wird geholt. Nehme etwas ein.

1842. január 23. Mache Schöpf herunter... alle seine Medicin Flascheln...

1842. február 14. 14-ten [Cr(escence)] kleinmütig. Mir schaudert es vor der Vernichtung zurück. Mit Schöpf einen kleinen Auftritt.

1842. febr. 23. Schöpf wird mit 60 Gulden abgedankt.

1842. márc. 2. Schöpf will nicht merken, dass man in meinem Haus kein Vertrauen. Balogh wieder angenom(men).

Széchenyi István azért nem bízott Schoepf Merei gyógykezelésében, mert hiszen köztudomású, hogy a homeopathia híve volt. Pesten Almási Balogh Pál homeopatha volt orvosa, cenki betegeskedésekor pedig egy soproni és egy híres bécsi homeopatha orvos (Léderer Tamás) kezelte. Időnként megpróbálkozott az allopathia híveivel és Birly Flórián is gyógyította. A naplójegyzetekből kiderül, hogy amikor megrendült a bizalom Schoepf Mereiben, akkor feleségéhez is az ő homeopatha orvosát, Almási Balogh-ot hívatta.

A viszony azért kettőjük között nem szakadt meg teljesen, mert a későbbi évek naplójegyzéseiben is többször szerepel az, hogy ebédre volt hivatalos Széchenyi Istvánékhöz. A továbbra is megmaradó összeköttetésükre mutat az is, hogy 1844. február 17-én megküldi Széchenyi Istvánnak „Néhány szó általánosan megalapult ártalmas gyermeknevelési hiányok körül magyar szülőkhöz” című, Pesten Landerer és Heckenastnál nyomtatott munkáját a következő levél kíséretében.

„Méltóságos Gróf Ur! Bátorkodom egy régi szokásom szerint e csekély küldemény által is Nagyságodnak tisztelkedni. A gondolat — ha ez szívességgel fogadtatnék — szerencséi kedélyemet, melly ittlétem kezdete óta őszinte tisztelettel ragaszkodék Nagyságodhoz — és ilyen marad örökké. Évkönyveink tartalma ugyan Nagyságodat tán legkevésbé sem, de a szándok és irány, vagy a tény, hogy hazánkban egy új tudományos időszaki lap létre kapott, valamennyire érdeklendheti. A méltóságos Gróf úr tudományunk s mesterségünk nem nagy tisztelője, de joggal is; mert a mint ezek még most állanak vagy legtöbbször üzetnek — kivált Magyarhonban — nagy tiszteletre valóban nem tehetnek igényt. Magam is

nemes családjában mesterségünk díszét tán nem mozdítottam elő. És fájt ez nekem eleget; de mégis illy benyomások tán csak ruganykint és sokkal üdvösbén hatnak, mint ha bár milly bámulattal környezve működék. Állíthatom azt, hogy mint magam, mint mesterségünk tökéletlenségeit nálamnál élénkebben senki nem érzi. Nincs is lap az egész tudós külföldön, mellyben az utóbbiak hüvebb ecsettel volnának vagy leendnének rajzolva mint évkönyveinkben. És törekszem teljes erőmmel, hogy mesterségünk azon egyszerű igazságossághoz és természetességhez közelgetését elősegítsem, hol az orvos nagyobb mértékben mint eddig gondos fölügyelője vagy kormányzója a természet üdvös működésinek — csak ott, hol valamely körvesztély megelőzésére vagy lehető legyőzésére az szükséges, hat be szereivel, s ott biztosban mint eddig. Azon is fogok lenni, a mennyire e lapoktól kitelhetik, hogy az orvosok kifejezhetlen csekély gyakorlati kiképeztetése, hosszabb időre s jobb modorra szabályoztassék. Méltóságos tisztelt Gróf! — ha szabad nyílt kedélyem érzetével Hozzá szóllanom — 8 évek előtt igen gyengédkedő testtel tisztelkedtem először Nagyságodnak; azóta erősbödött test és lelkülettel becsületesen beleizzadván hivatásomba — minden külsegély nélkül, sőt némi gáncs és ellenzék közt — népszerű úton olly gyakorlati körnek birtokába jutottam, mellyel nálunk kevés orvos szerencsézettik, s mellyből némi nyugtató érzettel vissza s előre is tekinthetek. A gyermekkórház dolga szerencsésen ment; most építünk csinos és czélszerű házat ez üdvös intézetnek, melly egy a tanuló s kezdő orvosoktól bőven látogatott klinikává fejlődött; évenkint ezer meg ezer beteg gyermek és nő fordul meg benne tanács vagy föl vétel miatt; örömmel tanulok és tanítok itten; és maholnap tán lelenczház is csatlódandik hozzája. — Légyen szabad remélnem, hogy e kis kiömlés — tán fölötte bátor és szerénytelen idomu — Nagyságod által nyájasan fog magyaráztatni, s kegyes részvétellel fogadtatni. Ezek mellett részvétellel nézek hazánk fejlődési lépteire. Az itteni polgárság közt — ámbár ez nagyobb részt meg csak az eredeti bevándorló colonialis haszonkereseti szellemmel bír — még is úgy látszik hogy nem sokára nemzetibb szellem s több oldalú törekvés fog fejlődni és terjedni. Az orvos napestig minden rendbeli emberekkel viszonyolván, ha van benne egy kis fogékonyság a napi kérdésekkel, kellekekkel és érzetekkel igen practice ismerkedhetik meg, s így azt mondhatom, hogy Nagyságod újabb nagyszerű működéseit is mindinkább józanabb méltánnyal tudom követni. Hisz az ésszel bíró ember lassankint csak megtanul inkább esze mint kedélye után járni el az életben: ki-

ábrándulja magát, s a gyakorlati élet szükségait gyakorlati szempontokból fogja föl. Mi előtt e hosszú levelemet bezárom, engedje meg Nagyságod, hogy a Méltóságos Grófnőnek ezennel is legőszintébb hódolatomat jelenthessem ki. És szabadjon e vakmerő nagy időrablásért bocsánatot remélnem; — megvallom, hogy tollamat ezennel nem az ész, hanem a kedély vezérlé. Ajánlom magamat Nagyságod kegyességébe s mély tisztelettel maradok a méltóságos Gróf Úr Pest 844. febr. 17-én. alázatos szolgája Dr. Schoepf.”

Sajnos, ez a levél és a könyv a soproni városi közkönyvtárban őrzött Széchenyi Könyvtártöredékből a közelmúltban eltűnt, de szerencsére a levél hiteles másolata megmaradt.

Az évkönyv, s az új tudományos időszak lap, melyet a levél említ, az 1841-ben kiadott „Jahres-Beitrag...” a világ első gyermekgyógyászati szakfolyóirata és a „Magyar Orvosi és Természettudományi Évkönyvek”.

*

A szabadságharc kezdetén Schoepf Merei Ágost még ragaszkodott Ősz utcai gyermekkórházához, de végül lelkesedése győzött és segédorvosára Bock — később Bókai — Jánosra bízta intézetét, s ő Monti ezredes olasz légiójában önkéntes főorvosi állást vállalt. A szabadságharc idején magyarosította nevét Mereire. 1849-ben, amikor a kormány már másodszor hagyta el Pestet, feleségét a két gyermekkel Szegedre küldte. Az aszszony az ott dühöngő cholera áldozata lett; 16 óra alatt meghalt. (Lumniczer Sándor, akkor már a honvédség orvosfőnöke, ápolta.) Hogy járt-e Schoepf Merei Ágost Szegeden, nem tudni. A szegedi belvárosi plébánia Protocollum Defunctorum Libera VI. kötetének 213. oldalán olvasható a bejegyzés Brambilla Josefa haláláról. „Brambilla Josefa 38 éves, Mérei Ágoston neje, rk., származás helye: Olaszhon, lakhelye: Szeged-belső”. Több adat nincs Schoepf Mereiné, vagy Schoepf Merei szegedi tartózkodásáról. Az sincs feljegyezve a halotti anyakönyvben, hogy hova temették. Kétségtelen az anyakönyvezés alapján, hogy a palánki temetőbe. Az 1849. évi júliusi—augusztusi cholera sok áldozatot szedett. Azokat, akik a kórházban haltak meg, a régi és az új rókusi temetőben helyezték nyugalomra,

a belvárosi halottakat a palánki temetőben. A palánki temetőt elmosta a nagy árvíz, ma már csak az anyakönyvben található meg Schoepf Merei Agostné emléke. Kép sem maradt róla. Megkíséréltem adatokat szerezni a Brambilla-családról, de annak már csak egy öreg kanonok leszármazottja él Páviában, és ő semmit sem tud az egykori családi eseményekről.

Lumniczer Sándor mondotta emlékbeszédében: „A gyászba borult apát két anyátlan gyermekével a vesztett temesvári csata után az ő sorsához hasonló árva Arad várfalai alatt látam utoljára, hol ügyeink szomorú állásáról értesülvén kétségbeesztő helyzetében jövő sorsa felett, egy méla, gondolkodásba merült percz határozott. Vagyona nem lévén, gyermekeinek, saját egyéni szabadsága épségben maradásával tartozott — velök törökföldre menekült.”

Egressy Gábor törökországi naplójában írja: „Vecserova aug. 23. 1849. Ez nap mintegy száznegyvenen léptünk át a török határon negyven szekérral.” — „Nevünkben Schöpf orvos és Lóródy üdvözölték a pasát francia nyelven, a szultán és a török nemzet oltalmába ajánlván bennünket.” Halim tábornoki rangú pasa két óra múlva útnak indította őket tíz török huszár s egy hadnagy kíséretében. Egressy felsorolja, kik vannak a karavánban, köztük: „Schöpf orvos, leánya és fiával.” Szeptember 5-én Viddinben írja már a naplót: „A polgári menekültek közt van Schöpf orvos családotól.” Szeptember 19-i keltezéssel azt olvassuk a naplóban: „Szökni most már csaknem lehetetlen.” „Az első napokban nem volt nehéz odább állani, mert a felvigyázat nem volt illy szigorú...” „Megmenekült Schöpf orvos is családjával együtt.”

Egressy mondja el naplójában egyik helyen Monti grófról, az olasz légió főnökéről, hogy „szegény földieit és barátait köztött már minden vagyonát kiosztotta”. Nagyon valószínű, Monti segítette Schoepf Mereit is menekülésében.

Schoepf Merei Ágost azután angol barátai segítségével Manchesterben újra kezdte életét és eredményesen működött ott még egy évtizeden át. Az angol orvostársadalom megbecsült tagja lett, jelentős irodalmi munkásságot fejtett ki, a pestihez hasonló gyermekkórházat alapított.

Mi lett családjával? Kertbeny Károly 1864-ben Brüsszelben egy 103 lapos füzetet jelentetett meg a következő címmel: *Alphabetische Namensliste Ungarischer Emigration 1848—1864. (Mit Einschluss der ausserhalb Ungarn Internirten.) Sammt vorläufiger biografischen Andeutungen in Abreviaturen. A 39. lapon emlékezik meg Schoepf Mereiről „Merey (Schöpf)” címző alatt. Kertbeny szerint Augusta leánya Bombay-ba ment férjhez, fia pedig mérnök lett Angliában.*

Schoepf Merei Ágost angliai életszakaszának adatait, munkásságának részleteit még igen hiányosan ismerjük. Ezeket és megelőző életének hiányzó adatait a további kutatásnak kell feltárni.

IRODALOM

Bókay János: A gyermekorvostan története. Orvosképzés 1920.

Csabai Tibor és Klaniczay Tibor: Társadalmi Szemle 1955. 9. sz.

Daday András: Újabb adatok Schoepf Merei Ágoston élettörténetéhez és munkásságához. — Előadás az Orvostörténeti Könyvtárban 1956. szept. 4-én.

Elekes György: Dr. Szentgyörgyi József debreceni orvos... Orvostörténelem. 1937. 4. szám.

Egressy Gábor törökországi naplója. 1849—1850. Pest. 1851.

Emlékkönyv a győri ágost. hitv. ev. gyülekezet... örömnépére. Győr, 1885.

Hirsch, A.: Biographisches Lexikon. Wien und Leipzig 1884.

Jáki Gyula: Orvosok a szabadságharcban. Szeged, 1954.

Jáki Gyula: Adatok Schoepf Merei Ágost élettörténetéhez és munkásságához. — Előadás az Orvostörténeti Könyvtárban 1955. okt. 27-én.

Kazinczy Ferenc levelezése. Bpest. 1896. VII. kötet. 378. o.

Keresztury Dezső: Irodalmunk emlékeinek védelme. Csillag. 1955. 1873. o.

Kis János superintendens visszaemlékezései életéből. OK. Budapest. 1890.

Lumniczer Sándor: Emlékbeszéd... Orvosi Hetilap 1861. évi 1. számának melléklete.

Markusovszky Lajos: Dr. Schoepf Merei Ágoston emlékezete. — Orvosi Hetilap, 1858. 14. és 15. szám.

E. Nagy Olivér: A győri szab. kir. városi ág. hitv. evang. keresztyén egyházközség története. Győr, 1905.

Palla Ákos: Schoepf Merei Ágoston 1836-ban alapított ortopediai intézete. Orvosi Hetilap, 1955. 14. szám.

Radó István: A Sopron sz. kir. thj. városi közkönyvtárában őrzött Széchenyi könyvtártöredék címjegyzéke. Sopron, 1941.

Radó István: Széchenyi orvosa, a volt soproni diák és mások. — Soproni Szemle. VI. 1942. 217. o.

Szávay Gyula: Győr (356. o.)

Gr. Széchenyi István Naplói. Bp. 1937. V. kötet.

Szelényi Ödön: A magyar ev. iskolák története. Pozsony, 1917.

Vaccari, Pietro: Storia della Università di Pavia. Pavia, 1948.

W.: The Late Dr. Schoepf Merei. Medical Times and Gazette, 1858, 359. o.

*

Hálás köszönetet mondok azoknak, akik az adatok felkutatásában, az idegen nyelvű szövegek fordításában segítséget nyújtottak.

*

A Szerkesztőbizottságnak, sajnos, több mint egyharmadára kellett csökkenteni a közlemény ábráit.

RIASSUNTO

Agosto Schoepf Merei è l'una delle personalità più eminenti della storia medica ungherese, il fondatore della terapeutica ungherese di fanciullo, il costituutore del primo ospedale ungherese per i fanciulli. Molti documenti della sua biografia si trovano falsamente nelle comunicazioni discorrenti di lui. L'autore accentua che la cognizione dei documenti biografici è molto importante, e non basta la sola nozione delle opere. Al conoscere ed apprezzare le opere, spetta la conoscenza della persona dell'autore, dell'ambiente, delle circostanze di lavoro, delle fonti, delle cose lette, vedute, sperimentate, dei concepimenti e della tradizione. Solo nell'avere i documenti sicuri e precisi biografici si può preparare una sentenza esatta e formare una biografia.

Agosto Schoepf fu il discendente d'una famiglia transdanubiana avente l'origine da Kőszeg, ma il padre suo giunse nel 1769 a Győr, più correttamente: in quell'anno è stato aggregato tra is cittadini e le membra della maestranza macellaia di Győr. Il quarto figlio della sua moglie seconda fu Agosto Schoepf Merei che nacque il 26 settembre 1804 a Győr. Il suo padre acquistò a Győr una sostanza significante: fuori del mestiere del macellaio esercitò anche il mercatura di bestiame, la coltivazione delle viti e la vendita di vino. Il padre morì nel 1810, e poi la madre, più giovane di suo marito con anni 35, educò i fanciulli. Agosto Schoepf frequentò le scuole inferiori a Győr. Ancora anch' oggi sta quella casa dove si trovarono la scuola ed il ginnasio inferiore di confessione augustana, e nella quale Agosto Schoepf andò a scuola nei anni 1813—1819 (l. effigie). Dopo la morte della sua madre, la sua sorella maggiore Susana, più vecchia di lui con 10 anni, si maritò ad Alessandro Lumnitzer. (Il figlio di loro fu il medico primario eroico del combattimento di libertà ungherese.) Allora, l ragazzo girò dalla scuola di Győr al liceo di confessione augustana di Sopron. Da Győr si allontanò nel febbraio del 1819. Secondo il certificato di congedo di Győr fu un scolare eminente. Poi i suoi studi di scuola media li terminò — come lo abbiamo saputo — a Sopron.

È riuscito a costatare, dove assolse Agosto Schoepf i suoi studi universitari. A Vienna si scrisse nel 1821 all'università. Ma per l'ofesa tollerata da un suo professore, abbandonò l'università di Vienna. Solo nel 1828 si scrive di nuovo all'università di Pavia, cioè com' studente di medicina di primo anno. L'effigie 2. ci mostra la sua petizione di lingua italiana, in cui domanda la sua ammissione,

e proferisce che per consiglio del suo fratello maggiore si occupava fin là d'economia e mercatura. Ma scopri che a questo egli è in-adatto, e finalmente nondimeno si risolse per essere studente di medicina. Per consenso di governatore venne iscritto il 2 marzo 1828 all'università di Pavia. Di suoi studi antecedenti scrive nella sua pagina di matricola che li assolse a Pozsony. Nell'archivio dell'università di Pavia si possono anche reperire suoi due certificati, secondo i quali di primo corso di filosofia guadagnò il certificato nel liceo di Sopron, ma quello di secondo corso nel liceo di Pozsony, (3. effigie), per conseguenza in Pozsony terminò i suoi studi di scuola media. Il suo tutore, si vede, non trovò ben fatta la sua risoluzione, e egli, così sembra, anche la ruppe coi suoi tutori. Cioè a questo accenna che nell' iscriversi al secondo anno, cancellò il nome del suo tutore nella pagina di matricola (v. 8. effigie). All'università allora rinomata di Pavia frequentò le lezioni di tutti e cinque i suoi anni medici, e, il 9 settembre 1832, pregò la sua ammissione agli esami rigorosi (4. effigie), ora dopo aver sostenuto tutte e due gli esami con „valde bene”, a questo si rapportando, il 16 settembre domandò l'ammissione agli esami necessari per acquistarsi il dottorato di chirurgia. Negli esami clinici corrispose (5. effigie), e presentò alla recensione il suo riferimento medico di tribunale di lingua italiana, il quale professore Platner pure approvò. Nel suo riferimento medico di tribunale rende ragione dell'inchiesta del cadavere d'un lattante inventato morto.

Ci son anche quelle due storie diagnostiche nel originale che presentò nel pregare l'ammissione agli esami rigorosi. A queste, nel rapporto ungherese, ciò da importanza speciale che Agosto Schoepf Merei introdusse in Ungheria la storiografia diagnostica sistematica. Tutte e due le storie diagnostiche presentate sono scritte con cura e sistematicamente. L'una fa conoscere il caso dell'angioititis, l'altra la storia diagnostica d'un infermo dallo scabies.

Il 17 settembre 1832 stese l'università il suo diploma medico, il cui duplicato con la segnatura dei dirigenti dell'università viene mostrato dalla 6. effigie.

La sua dissertazione dottorale con titolo „De Ischuria” egli la presentò, e la dissertazione di 52 pagine è stata stampata nella tipografia dell'università di Pavia (7. effigie). Il patrono della dissertazione fu il professore oculista Flarer. La sua dissertazione la raccomandò al professore Panizza, docente dell'anatomia. L'effigie 8. mostra la prefazione della sua dissertazione dottorale. A causa dell'avvelenamento d'arsenico ricevuto nell'istituto anatomico, fu

malaticcio a lungo, infirmamente ascese sulla tribuna oratoria, ma difese le sue tesi, e venne promosso dottore della medicina e chirurgia, e maestro dell'oculistica. Il giustificamento necessario al promozione di maestro d'oculista 10 mostra il certificato di lingua italiana, visibile nella 9. effigie.

Agosto Schoepf Merei si procurò in Pavia non soltanto il diploma medico, ma qui fece anche la conoscenza con la compagna della vita, nipote del gran Brambilla, Josefa Brambilla, colla quale là, dopo la promozione al dottorato, si sposò, poi vennero a casa in Ungheria, al cognato a Kőszeg.

Dopo la sua guarigione lavorò per un pezzo di tempo a Vienna dal professore Hildebrandt che ad ogni modo lo volle tenere presso di sé. Ma egli desiderò a casa e si stabilì a Pest. Qui venne in stretta congiunzione con il conte Stefano Széchenyi. Fu un fedele animato delle idee del Széchenyi. A questa sirrichiamano dimostratamente quelle dedicatorie e lettere (10. effigie) che scrisse al Széchenyi. Stefano Széchenyi si ricorda di lui più volte anche nel suo diario. Il suo figlio Bela egli lo operò, la sua moglie la ebbe in cura.

Agosto Schoepf Merei fondò a Pest il quarto ospedale del mondo per i fanciulli, e egli incamminò, nel 1841, il primo periodico speciale della terapeutica di bambino del mondo: „Jahres Beitrag” in lingua tedesca.

Sotto la lotta di libertà magiarizzò il suo nome al Merei, e nella legione italiana del colonello Monti intraprese una posizione volontaria di medico primario. Nel 1849, quando il governo per la seconda volta lasciò Budapest, egli mise la sua moglie e due figli a Szeged. Lì, la moglie morì in colera. L'annotazione di matricola si può ancor scoprire, ma la tomba di lei è stata dilavata dall'inondazione di Szeged.

Dopo la battaglia di Temesvár Schoepf Merei con suoi due figli si rifugiò al paese turco. L'autore fa conoscere i dettagli rispettivi del diario di Turchia di Gabriele Egressy. Al fine, con l'aiuto dei suoi amici inglesi, Schoepf Merei si domiciliò a Manchester, e là praticò con successo ancora per un decennio. Fondò un ospedale per i fanciulli, e diventò il membro onorato della compagnia dei medici inglesi. Anche sotto il suo funzionare d'Inghilterra, produsse una operosità letteraria importante. Morì a Manchester nel 1858. La sua figlia si morì a Bombay, il suo figlio invece diventò ingegnere in Inghilterra.

L'indirizzo dell'autore: Prof. J. Jáki, Szeged. 464. Clinica Chirurgica dell' Università.

SUMMARY

Ágost Schoepf Merai is one of the most outstanding personalities of the Hungarian medical history. He was the creator of Hungarian pediatrics and of the first Hungarian hospital for children. Many data of his biography are erroneous in the publications dealing with his person. Author emphasizes that it is of paramount importance to know the biographical data and that it does not suffice to know the activities and works of the person we wish to write about. The personality of the author, the environment, the conditions under which he had worked, the sources he used, the events seen, heard or experienced, the rough drafts of later works, the traditions on which he relied are to be known if we want to evaluate and understand someone's works. Only in the possession of reliable, accurate biographical data can one formulate a correct judgement and write a true biography.

Ágost Schoepf was the offspring of a Transdanubian, Kőszeg family. However, in 1769, his father moved to Győr, or, to be more precise, it was that year that he was accepted as a citizen of that town and as a member of the butchers' guild there. Ágost Schoepf Merai was the fourth child of his second wife and was born on the 26th of September, 1804, in Győr. His father made a considerable fortune in that town, as a butcher, live-stock dealer, vinticulturist and seller of wine. The father died in 1810 and after that the mother, 35 years younger than her husband, took over the education of the children. Ágost Schoepf attended school in Győr for a while. The house in which there used to be the school of the Lutheran (of the Augustan Confession) church is still standing. To that school went Ágost Schoepf in the period 1813—19. (*Fig. 1*). After the death of his mother his sister, Zsuzsa, who was 10 years older, married Sándor Lumnitzer. From that marriage was born later the heroic Chief of the Medical Corps of the glorious War of Liberation. After the above marriage Ágost was sent to the Evangelist lyceum of Sopron, leaving Győr in February, 1819. According to the certificate given him on leaving Győr he had been an eminent scholar. As far as we know it, he completed his high school studies in Sopron.

As it could be ascertained Ágost Schoepf started his university studies in Vienna, in 1821, but left the university because one of the professors offended him. Then it was only in 1828 that he enrolled again, this time to the first year of the Medical University

of Pavia. (*Fig. 2.*) shows the application, written in Italian, for admission, in which he tells that on request by his guardian he has been engaged in agricultural and commercial activities. He has realised, however, that he is unfit for that work and has decided to become a medical student. He was matriculated to the university of Pavia by the leave of the Governor on March 2, 1828. As to previous studies, he wrote in his history sheet that he had completed his studies in Pozsony. In the archives of the university of Pavia there are to be found 2 certificates according to which he had qualified in the first class of philosophy in the Sopron, and in the second in the Pozsony lyceum. (*Fig. 3.*), thus, he did complete high school in that latter town. It seems that his guardian did not approve of his decision and he seems to have parted with his guardian, as indicated by the fact that on enrolling for the second year he erased the name of his guardian in his history sheet. He completed the 5-year study of medicine at the then renowned university of Pavia and asked for permission to pass the final examinations on the 9th of September, 1832 (*Fig. 4.*). After qualifying "valde bene" from both, he asked permission to attend the examinations for obtaining the degree of doctor of surgery. (*Fig. 5.*) He submitted for judgement a medicolegal report written in Italian, which was subsequently approved by professor Platner. In that report he gave an account of the examination of the body of an infant found dead.

We have the original copies of the two case histories enclosed to the application for examination. These have the specific interest from the Hungarian point of view that Ágost Schoepf Merei was the first in this country to introduce the practice of keeping regular records of cases. Both case histories are carefully, regularly kept; one is that of a case of angioitis, the other that of a patient with scabies.

His medical diploma bears the date September 17, 1832 and a copy of it is shown in (*Fig. 6.*), with the signatures of the leaders of the university.

He handed in his doctoral dissertation under the title "De Ischuria". The 52-page work was printed in the printing office of the university of Pavia (*Fig. 7.*). The protector of the dissertation was Flarer, professor of ophthalmology and the dissertation was dedicated to Panizza, professor of anatomy (*Fig. 8.*), shows the preface of the dissertation. Although Schoepf Merei had been still suffering from the sequelae to an arsenicum poisoning acquired at the ana-

tomical institute, and was still unwell when stepping on the rostrum, he defended his theses, and won the degree of doctor of medicine and surgery and master of ophthalmology. The certificate in Latin shown in (*Fig. 9.*) is that required for winning the latter degree.

In Pavia Ágost Schoepf Merei won not only the above degrees, but also a wife, in the person of Josefa Brambilla, grandchild of the great Brambilla, whom he married after having become a doctor and brought her back to Hungary, to Kőszeg, to his brother-in-law's house.

After recovering from the above mentioned poisoning he worked for a while in Vienna, with professor Hildebrandt, who did everything to keep him there. He was homesick, however, and settled down in Pest. There he established close contact with count István Széchenyi, whom he held in high esteem, as it is obvious from the dedications and letters (*Fig. 10.*) written to the count. Count István Széchenyi often mentions Schoepf Merei in his diary. Schoepf operated on his son and treated his wife.

Ágost Schoepf Merei established in Pest the then fourth hospital for children in the world and started the first paediatric journal of the world in 1841, entitled "Jahres Beitrag...", in German.

During the War of Liberation he changed his German name to the Hungarian Merei and joined the Italian legion of colonel Monti, as a volunteer chief surgeon. In 1849, when the government had to leave Budapest for the second time, he sent his wife and two children to Szeged, where his wife died of cholera. The records of her death are still available, but her grave had been washed away by the great flood of Szeged.

After the Temesvár battle Schoepf Merei fled the country with his two children and escaped to Turkey. Author presents the pertaining sections of the diary written in Turkey by Gábor Egressy. Finally, his English friends helped him to settle down in Manchester, where he continued his activities for a decade. He established a hospital for children and became a distinguished member of the English medical profession. Also while in England, he wrote a considerable number of reports and treatises. He died in Manchester, in 1858. His daughter married a man of Bombay and his son became an engineer in England.

Author's Address: Prof. J. Jáki, Szeged. 464. Dep. of Surgery, University Med. School.

„JEGYZÉSEK A CHOLERÁRÓL” DEBRETZENI PAP ISTVÁN (Kenderes, 1831)

Közli: Prof. RÉTHLY ANTAL (Budapest)

Szerencsés véletlen folytán jutottam birtokába annak az igen érdekes leírásnak, amely Kenderesen 1831-ben dühöngött kolerával kapcsolatos intézkedéseket és a járványról való állításokat megőrökíti. Bár sok intézkedés és vélemény mai tudásunk szerint túlhaladott, úgy érzem, hogy orvostörténeti szempontból mégis érdemes debretzeni Pap István írását közzétenni. Közel hat évtizede gyűjtöm a régi magyar időjárási megfigyelések és elemi csapások adatait és eközben természetesen a járványos betegségekről is sok feljegyzés került kezembe. Ezek között talán a legérdekesebb az, amelyet 1831-ben debretzeni Pap István írt le. Sajnos, hiába kutattam, hogy róla pontosabb életrajzi adatokat szerezzek. Színyyei: Magyar írók élete és munkái című művében nem szerepel, illetve az abban felsorolt Pap Istvánok egyikével sem azonosítható. Ezért annak idejében, amikor több évtizedre terjedő időjárási feljegyzéseit lemásoltam, utódjához, Csánki Benjámin lekipásztorhoz, a kenderesi ref. egyházközség jelenlegi vezetőjéhez fordultam, és tőle a következő felvilágosítást kaptam:

Debretzeni Pap István a legrégebb kenderesi anyakönyv prédikátori lajstroma szerint „Tisza Ugról hozódott d. 5a Majj 1814. Prédikátora volt a Kenderesi helv. hitvallású egyháznak 1849. Mart. 13. napjáig, s így 35 évekig; amikor meghalván, 1849. év April 9-edikén hejébe Török Sz. Miklósi segéd pap Lévai Imre hozódott Kenderesre rendes lelkészül.”

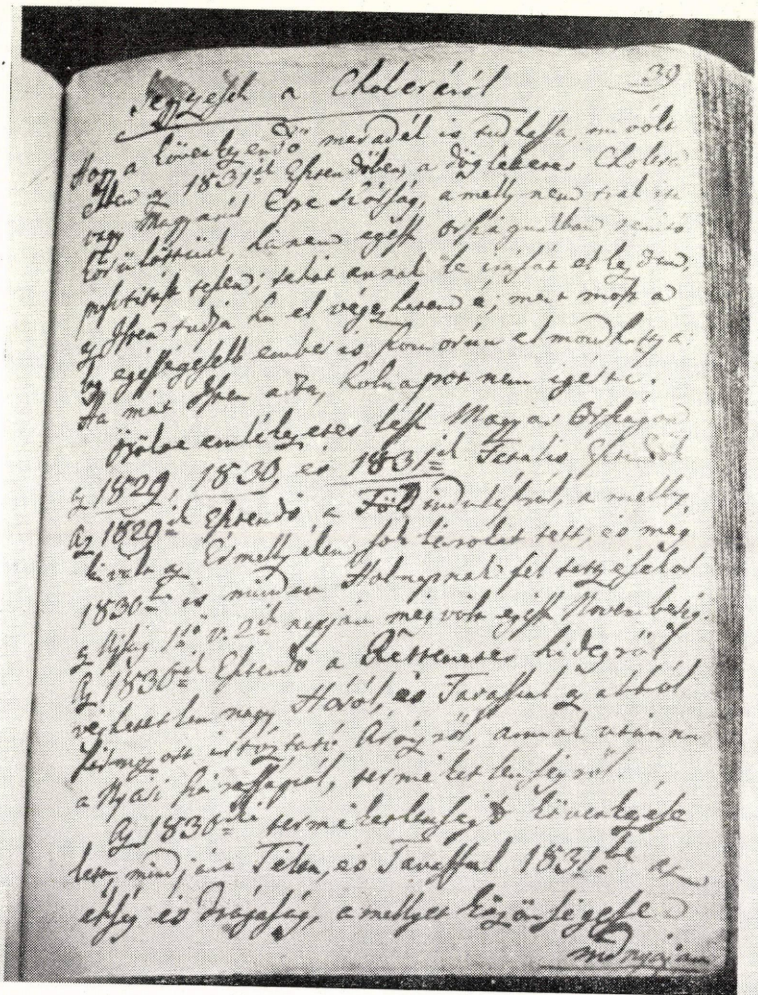
Ebben az anyakönyvben még a következő bejegyzés is van:

„Jegyzések az Esztendőkről. Én mióta Prédikátor vagyok, magának minden esztendőbe fel jegyztem a nevezetes dolgokat, idő járását, termékenységet, v. terméketlenséget. Mivel tudom, hogy a következők szeretik tudni az elmúltakat; és az szép is, hasznos is; tehát azon Jegyzéseket rövideden emlékeztetnek okáért ide kiírom.” Már Tiszaugon évről évre leírta nagy vonásokban az időjárás lefolyását, azonban Kenderesen napról napra feljegyezte az időjárást.

Csánki Benjámín levelében közli, hogy debretzeni Pap István naponkénti feljegyzéseit 1841 július haváig végezte. „Ekkor kb. 69—70 éves lehetett és talán már terhére voltak a megfigyelések, és ezért rendszeres feljegyzéseit beszüntette. 1772-ben Hajdúszoboszlón vagy Eszláron született. Pontos évszám és hely ismeretlen maradt előttem. Tanulmányait a debreceni Kollégiumban végezte, 1807-től Tiszaugon szolgált, tehát akkor már 35 éves lehetett, és így tanulmányai elvégezése utáni időszakból való életét nem ismerjük. Ugon javadalma igen kicsiny volt, nyomorúságos körülmények között élt, már szinte kétségbeesésbe jutott, amikor 1814-ben sikerült kenderesi elődjével állását elcserélnie. Állítólag a »Debretzeni Képes Kalendárium« 1915. évi kötetében volna róla életrajz, sajnos, nem sikerült nekem ehhez a kiadványhoz hozzájutnom.”

Mielőtt rátérnék debretzeni Pap István kolera-feljegyzéseinek közlésére, meg kell említenem, hogy nem törekedett megfigyeléseinek közzétételére, de amikor látta, hogy az akkori újságok milyen gyakran hoztak híreket régi természeti jelenségekről, különösen, ha azok szélsőségesek voltak, gyűjtésének egy részét összeállította és beküldötte Kultsár Istvánnak, a „Hazai és külföldi tudósítások” kiadójának, aki a régi természettudományi események katalógusát újságjának mellékletében, a „Hasznos mulatságok” 1832. I. kötetében leköszölte. Legalább ezt tartom a legvalószínűbbnek, ui. ebben a folyóiratban a dolgozat *név nélkül* jelent meg, azonban annak bevezetésében Kultsár ezeket írta:

„A' hajdan, 's közelebb mult esztendők' különös
Időjárásának Jegyzéke.”

„Jegyzések a Cholera-ról.” Debretzeni Pap István kézírása a kenderesi ref. egyház anyakönyvében

„Ez a mostani havatlan meleg tél, és időjárás, okot adott arra az embereknek, hogy sokan kérdezősködjének, hogy volt-é ilyen tél? Sőt az öregebbek is sokan, annyira el felejtették már a' mult idők járását, hogy e' jelenvaló télhez hasonlót, soha senki sem ért. De még magok a tanult Tsillag-visgálók, figyelmessé tétetvén ezen különösség által, külömbb külömbbféle vélekedések elő terjesztésére vettek alkalmatosságot. Ezeket a' közönséges Ujság Levelekből itt felhordanom annyival szükségteleőbb volna, hogy én senkinek szavába állani nem akarok; a' jövőndő vagy igazolja, vagy megfogja ezeket azokat czáfolni. Czelóm egyedül ebben határozódik, hogy az ilyenekben gyönyörködő Olvasóknak, együvé írva adjam kezökbe a' különös időjárási esztendőket, elegendő hézagot hagyván másoknak, az el maradtak kipótlására. De ezen előadásban igazságos kívánok lenni, és ezen gyűjtögetést nem tulajdonitom magamnak, hanem vallom, hogy azt Pap István szorgalmatosságának köszönhetjük.”¹

Sajnos, csak közvetett bizonyítékaim vannak arra nézve, hogy a Kultsár említette Pap István azonos a Kenderesen működött debretzeni Pap Istvánnal. Amikor ezt a régi katalógust Pap István közlésre átadta Kultsárnak, 50 év körül lehetett. Érdeklődése megvolt az időjárási megfigyelések iránt, mert már 1807 óta, tehát 15 éve végzett rendszeres feljegyzéseket azokon a helyeken, ahol mint lelkipásztor működött (Tiszaug és Kenderes). Bizonytal jártak neki Kultsár lapjai, s talán más lap is, és azokból, valamint különféle munkákból gyűjtötte egybe az elszórtan megjelent régi időjárási adatokat. Őt kell az első magyar kutatónak tekintenem, aki szélsőséges régi időjárási esetek, valamint elemi csapások — így járványos betegségek — szétszórtan levő feljegyzéseit egybegyűjtötte és időrendi sorrendbe foglalta. Kultsár nagy érdeme, hogy ezeket kiadta.

Ezzel a kissé hosszú bevezetéssel óhajtottam megvilágítani az alábbi értekezés szerzőjét, mert — mint említettem — személye a magyar írók éleleírásában ismeretlen volt.

Jegyzések a choleráról

„Hogy a következő maradék is tudhassa, mi volt ebben az 1831-ik esztendőben, a dögletes cholera vagy magyarul Epe kórság, amely nemcsak itt körülöttünk, hanem egész országunkban rémítő pusztítást teszen; tehát annak leírását elkezdem; az Isten tudja, ha elvégezhetem é; mert most a legegészségesebb ember is szomorúan elmondhatja: Ha más Isten adta, holnapot nem ígérte.

Örökre emlékezetes lessz Magyar Országban az 1829, 1830 és 1831-ik Fatalis Esztendők. Az 1829-ik esztendő a Földindulásról, a melly, kivált az Érmellyéken, sok károkat tett, és még 1830-ba is minden Holnapnak feltetszésekor az Ujság 1-ső vagy 2-ik napján meg volt egész novemberig. Az 1830-ik Esztendő a Rettenetes hidegről, véghetetlen nagy Hóról és Tavasszal az abból származott irtóztató Árvízről, annak utánna a Nyári szárazságról, terméketlenségről.

Az 1830-iki terméketlenségnek következése lett, mindjárt Télen és Tavasszal 1831-be az éhség és drágaság, a mellyet közönségesen mindnyájan, keservesen éreztünk. Ebbe az esztendőbe, az Isten bőv áldást adván, mikor már a Takaráshoz kezdettünk, és reményeltük, hogy az Éhségből kigázolunk; akkor érkezett el a harmadik rémítőbb tsapás, az öldöklő, angyal, a dögletes Cholera. A mellynek a leírását szükség hogy az elein kezdjem el.

A Cholera legelsőben kezdődött az 1817-ik Esztendőben Nap Keleti Indiába, és a vizeknek fojási mentébe mindig elébb elébb ment Napnyugot felé. A Muszkáknak a Persákkal lévén háborújuk, el hozták magokkal és közöttök kiütött 1829-be nevezetesen Astrachánba. Innen tovább tovább terjed a Muszka birodalomba; nevezetesen éppen most a fő Városba, Petersburgba öldöklő. A Lengyelek a magok szabadságokért, el kezdvén a háborut a Muszkákkal, elterjedt az Lengyel Országban is, és már 1831-iknek a Telén Gallitziába járt. Ekkor Lengyel Ország felől mindenütt lefelé Erdély Ország végéig Katona Kordon vonódott, hogy Magyar és Erdély Országba bé ne jöhessen. De abba volt a nagy hiba, hogy Lengyel Országból és Gallitziából senkit ugyan Magyar és Erdély Országba bé nem eresztettek; de innen azoknak eleséget vinni szabad volt. E részint mikor észre sem vették, már a Pestis Országunk közepébe volt. El hozták azt Máramarosból, Junius hónapba, a Tiszán onnan jött Sós Szálas Oláhok. Leg elsőben Tiszaújlakon adta ki magát és vevődött észre, mindjárt ezt követte Tokaj, Esz-lár, Lök, Poroszló, Abád, Roff, T.-Bő, Kőtelek, Szolnok, egy szó-

val a Tisza mentében, ahol az Oláhok ki kötöttek tsak nem egyszerre elterjedt. Ezek az első tsapat Oláhok, többnyire mind el holtak; a második tsapat Oláhságot le tartóztatták ugyan a Tiszán, úgy hogy sem nekik ki jönni, sem hozzájuk menni szabad nem volt; de már ez akkor késő volt. Ez mindjárt rémülésbe hozta az egész Országot; még nagyobb rémülés lett, mikor a Debretzeni Collégium 2-a Julii széjjel botsátódott, és tsupán 10 v. 13-an maradtak meg, azok is olyanok, akiknek Hazájok már le záródván haza nem mehettek.

Mik történtek másutt, azt én nem tudom, de leírni nem is tzélok; tsak tehát a körülöttünk lévőket, a mennyire még eddig tudhatom teszem Jegyzésbe. Körülöttünk tehát, a' Tisza mellyékén rész szerént Junius végén, rész szerént 1-a Julii adta ki magát a Cholera, a mikor még meg sem áldotuk. Poroszló, Abád Roff (Burán későbbben kezdette, valamint Dersen, Sz. Imrén szintén) T.Bő, Kőtelek, Szólnok mindjárt ekkor elzáródott. Nevezetesen pedig a Szolnoki Híd lezáródott 7-a Julii, 150 Katona Strása rendelődven oda; de a melly semmit sem ért, és nem sokára a Katonák is onnan fejbebb vonták magokat, 6-a Julii mind Kenderesen, mind körülöttünk mindenütt a határokon a Strásálás elkezdődött, a járás menés egyik hejből a másikba keményen megtiltódott, a magunk határára sem mehettünk ki Petsét nélkül. E szerént a Takarás is megakadályoztatódott, mert akiknek a körülöttünk lévő Pusztákon Vetése volt; felé sem mehetett.

Mi, és a körülöttünk valók, elsőben úgy gondolkoztunk, hogy ez tsak a Tisza mentén fog uralkodni, és a száraz hejekre nem fog által jönni. Úgy is volt először; mert a Tisza partjain lévő Hejségekre is először azok haltak, akik legközelebb laktak a Tiszához, és Tisza vizéből ittak. Innen a Tisza Vízének itala és Halának étele megtiltódott, mint a melly meg veszvén a nyavaját okozza. Volt is ebbe igazság; mert a Tisza vize, a szüntelen való Téli, Tavaszi, Nyári esők miatt, képtelen zavaros volt, és akiket felbontottak, azoknak gyomrába sok Iszapot találtak. Hihetően beszélték azt is, hogy a Tiszába és a Tisza Tavaiba a sok Hal felfordult s meg dögölt, a mellyet az éhel holt szegénység eleinte evett.

Hozzá járult ehez az is; hogy az Élet ára fel menvén, némelly Uraságok, az ő Éhel holt Jobbágyaiknak keserves állapottyokból magoknak hasznót akarván hajtani, össze szedték a sok el romlott, dohos, tsírás, penészes, verem ajj Életet; és jó pénzen árultatták; a mint én ezt szomorúan tapasztaltam, mind a Turi piatzon, a hol magam is Életet venni voltam, mind Fegyverneken; és ne-

kem könyhullatások közt panaszolták, hogy annak a romlott Életnek olly keserű a Kenyere, hogy majd a béleket ki hányják tőle; de kéntelenek venni és enni. Az ilyen Uraságoknak neveiket nem nevezem ki; tsak azt a jegyzést teszem reá: Hogy Isten ellen való vétek Vólt ezt tselekedni. Ami Kenderest illeti; itt az Uraságoknak a mult esztendőbe kevés Életjek teremvén, keveset oszthattak ki a Jobbágyoknak, de az jó vólt, sótt még magok is megszorultak. Azal jártak jól a Kenderesiek, hogy a Kis Ujjszállásiak, akik jó Búzáat vehettek a Várostól, Ekklesiátóll s tehetős Gazdáktól, minden nap Százával hordták eladni a jó Kenyeret, és bec sületes árron adták; külömben Kenderesen sok éhel el vészett vólna. A Ttts Ns Vármegye is akkor gondolkozott a szegénységről, mikor már az ujj Kenyeret el érte; osztatott is ki valami kevés életet; de az a Szegénységnek fél fogára is kevés vólt; t. i. az egész Vármegyébe 30000 Portziót, holott azt maga Kenderes is megette vólna.

Innen származott az a másik helyes fundamentomon épült vélekedés: Hogy a Cholera nem egyéb, hanem az éhség miatt el kényszeredett romlott vérü emberek nyavajája. Igaz is vólt ez először, mert mind az ilyeneket seprette; de azután másokra is el terjedt.

Itt Kenderesen kezdődött a Cholera 1-a Augusti; a mint ezt a Matrikulába tett Jegyzésemből láthatni. Az a különös, hogy nállunk, Turrón, Kúnhegyesen, Madarason, Kardszagon, Debreczenbe, mind ezenn a napon kezdődött. A Cholerának meg esmertető jelei ezek: Fő fájás és szédülés, Gyomor émejgés és hányás, Hasmenés, ölthatatlan szomjúság; ezután következik a Lábon, kézen való kemény kinos Görtsök; ezek ha által mennek a Gyomorra, Hasra, belső részekre nem sokára kinos és rémitő fájdalmakkal megölik a beteget. Ezek a nyavaják egymás után hirtelen következnek, sótt egyszerre is megjelennek, és 7.8.10. legfellyebb 24 óra alatt vége az ember életének; aki a 24 órán túl viszi a hoz van reménység, ha jól bánnak vele. Rend szerént az ebbe a nyavajába meghólt embereknek testek még addig is, mig meg nem halnak, meg kékül és Feketedik, a melly annak jele, hogy azoknak belső részek Fenét kapott.

Mind az által ezenn meg esmertető jelek nem mind jelennek meg, minden emberbe. Mert némellyik tsak egyszerre le rogyik, a görts össze húzza, hány, hasa megy, véghetetlen ihatnék, tagjai hidegednek; az ilyenekhez kevés reménység vagyon. Némellyik tsak hány és a hasa megy, némellyiken tsak görts van, de dörösölés által elmúlik, az ilyenek kigyógyulnak, némellyiket le sem fekteti, de az véghetetlen kevés. Az a vigasztalás, hogy ha egyszerre

minden jelenségek nagy mértékbe meg nem jelennek, és a beteggel jól bánnak, csak annyi vagy több kigyógyul belőlle, mint a mennyi meg hal. Rend szerént úgy tapasztaljuk, hogy az elerőtlenedett öregek, a sinlődőző Gyermekkek, és akikben valami lappangó Nyavaja van, mint a Hektika; leg hamarább el kapják és meg sem gyógyulnak. Példáját láthatni ennek a Matrikulába; akik ott közép idejük és Ifjak meg nem haltak, a mint én jól esmertem, vagy hervasztó betegesek voltak, vagy a Cholera esvén sok hideg vizet ittak, vagy recidiváltak.

Külömb külömb féle nyomtatott Rendelések jöttek kezünkbe a Cholera orvoslásáról, az embernek ettől való maga meg óltalmazásáról; de a mind egyre megy ki. Tudni illik ebből áll: az ember ójja magát a meg fázástól, gyomrát Hasát melegbe tartsa, minden nap több izbe a Házat Fenyő mag, vagy Eczetel ki kell füstölni, éh gyomorral ki nem kell menni, minden reggel mihelyt fel kél, karját, képét, fül tövét nyakát, akitől kitelik hasát gyomrát, lábait etzetel meg kell mosogatni, ezt napjába többször is kell tselekedni; a keszkenője szélét Etzetbe meg áztatni, azt szagolgatni, kivált mikor vala hohá megy, vagy valakivel beszél; egészséges eledellel kell élni, a gyomrot nem kell vastag étellel meg terhelni, kövér húst nem kell enni, jó Bort lehet innya, az éretlen gyümölcsöket, Dinnyét, a mellyek Hasmenést okozhatnának, el kell távoztatni; búsulni, haragudni nem kell, mert az indulatok, a Cholérát siettetik. Nevezetesen a Gróf Károlyi Hajdúja, Bana Mihály, egy Jobbágyra hirtelen meg haragudván és azt meg vervén, egy néhány óra mulva a Görts összev húzta; haza hozódván a mezőről akkor nap a Choleraiban meg is halt, pedig külömben 50 Esztendős, erőss egészséges ember volt.

Sok tapasztalások után, a Cholérát leg hasznosabban így kell gyógyítani: Mihelyt a fő szédülés, gyomor émejgés, vagy a tagok bádjadtsága és erőtlensége által a Cholera magát jelengeti; akkor mindjárt a beteget le kell fektetni, Dunnákkol, Bundákkol bé kell takarni még a fejét is, csak hogy az orra szelellyen; innya adni kell neki Székfű, Méhfű vagy Fodormenta Herbatheát, melegen, Ha ki hánya az semmi, ismét adni kell neki, mert mihelyt a gyomor fel melegszik mindjárt nem hánya ki. Az ilyen beteg ugyan a hideg jeges vizet kívánja, de ezt a világért sem kell adni, mert ez halálos, és akik ezt ittak, mind meg hóltak, külömben is a hideg víz itt a szomjúságot el nem óltja, ha egy Akót meg iszik is. Azon kell munkálkodni, hogy a Test izzadságba jöjjön, és ha még a meleg Takarók alatt sem izzadna, akkor a Gyomrára, Hasára,

Zab, Korpa, Köles, Hamu, Homok a mit kaphatni, meleg kötéseket rakni, meleg Téglákat a beteg mellé rakni. Ha Görts van a Testbe, akkor meleg Etzetbe mártott Posztó, Flanel vagy Szür darabbal kell a Testet egészen dörölni keményen, míg a Görts nem szűnik; ha a Gyomrába van a Görts, akkor Kámforos Pájinkát vele itatni jó, de jó a Fodor menta Herbathé is. Az egész Orvosságba legfőbb az, hogy a test kemény izzadságba jöjjön, és ha ez meg van, már akkor lehet bizni a fel gyógyuláshoz, az izzadságba kell a beteget tartani mint egy két óráig, ekkor apródonként kell rólla le szedni a Takarókat, hogy a test lassanként gőzölögjön és hülljön. Minek utánna a beteg jobban van és ételt kíván lehet neki adni egy kis gyenge levest, ha ihatnék, Főtt árpa, vizet igyon; más nap, ehetik kevés Hust is, csak hogy a Gyomrot meg nem kell terhelni. A jobban létel után még két nap benn a Házba kell maradni, és kivált 5 napig oltalmazni kell az embernek magát, ételtől, italtól, hideg levegőtől, mert ha recidivázik, akkor örökre vége van. Ezenn Orvoslás nemével, ha jól utánna láttak, leg többen kigyógyultak; és a millyen hirtelen le tsapta a Cholera, szintén ollyan hirtelen kiépült; némellyik reggel rosszul lett, és már estvére fel is járt.

Ezenn Cholerásokkal való bánást, a T. Vármege Nyomtatásban, minden Helységeknek meg küldötte. Ezenn kívül a T. Vármege, két Orvosi Szert küldött t.i. 1-o. *Magisterium Bismuthi*, melyet a rendelés szerént, kis mértékbe a betegeknek kellett volna beadni, de itt a hoz senki sem ért. 2-o. *Chlór Mész*. Ezt a Házba, Kotojába, Pohárba, Sebbe kellene tartani, a rossz Levegő ellen; de felette büdös, szenvedhetetlen Szaga van, mérges; akik a Sebjekbe hordozták, azoknak Lájbijokat, Ruhájokat mikorra észre vették, mind el-ette. Küldött ezenn kívül a Vármege egy Serpenyőt; ez arra való volt, hogy ebbe tüzet tévén, és a Chlór Meszet rá hintvén, minden Leveleket ezzel kellett meg füstölni. De elébb egy árral, keresztül kasul kellett sűrűn juggatni a Leveleket. Én ezenn Mésznek Szagát ki nem álhatván, még a Házból is ki hajítottam.

Utólyára a T. Vármege, rendelt Chirurgoakat is minden Hejekre; de nekünk nem jutott, gondolom azért, mivel mostani Árendás Doctor Christen Cristoph Ur ugy is itt lakik, de akinek semmi haszna nincs, mert úgy fél, hogy kisem mér buni a Házából.

A T. Vármege rendelése tehát reánk nézve, eddig van. Sem a N. Tiszteletű Tractus, sem a Fő Tiszteletű Superintendentiáról, még tsak leg kisebb rendelésünk sem jött, hogy ezenn szomorú állapotba mihez tartsuk magunkat.

Körülöttünk ki ütvén magát a Cholera, a Népet leg jobban el ijesztette az a vad Parantsolat, mely szerént sok hejeken, né-melly Durva, Obsitos Katonákat, vagy Czigányokat, Siványokat az Előljárátság meg fogadván, ezekkel nagy Gödröket ásott; és ezek a Cholerába fetrengöket, haldoklókat erővel el vivén, azonn göd-rökre rakásostól hányták, temették, hirtelen, úgy hogy azt lehet mondani, hogy azok közt találkozott volna még olyan, aki meg éledt volna. Többnyire sehol, temetés, harangozás, Isten tisztelet nem tartatott, a Papok el zárkóztak házaikba, senkit magokhoz bé nem botsátottak.

Ezenn s több ilyeneken a Kenderesi Nép előre el rémulvén, minthogy mi magunkba hagyattunk tehát mi ketten T. Plébánus Novák János Urral, ezenn rendeléseket tettük, és mind a ketten ki is publicáltuk: 1-o. az Oskolás Gyermekek haza eresztődtek, és addig tanítás nem lessz, mig a Cholera el nem mulik. 2. Az Isteni tisztelet mindenkor rendesen fog tartódni, Hétköznapi bent a Temp-lomba, Vasárnap pedig kívül a szabad ég alatt, kívül tartódnak a Halotti Prédikációk is. 3. A Halottak rendesen, valamint eddig el fognak temetődni, úgy a mint kiki akarja, a Harangozás is meg léssen. Ezenn kívül fel olvastuk a Nép előtt, a T. Vármegeye azonn rendelését, hogy miképpen kell a betegekkel bánni; meg intettük őket, hogy senki a Magisterium Bismuthit, a Chlor Meszet be ne vegye, mivel azok mérgesek, intettük bátorítottuk a Népet, segítségünket, tanács adásunkat ajánlottuk mind azoknak, valakik hoz-zánk fojamodnak; meg mondtuk azt is, hogy a betegetől ne félljenek, mert a Cholera nem ragadó nyavaja, vidáman légyenek, kivált, a haragtól, busulástól, meg ijjedéstől óltalmazták magokat. Minthogy pedig a Cholerába hasznosnak tartatott, a jó Borral, Pá-jjinkával, Etzettel való élés; ezt Árendás Ns Rósa Constantin Ur meg ígérte, hogy a szegényeknek, vagy akiknek Pénzek nincs az egész Cholera ideje alatt Hitelbe fog adatni. Én a magam régi ter-mészeti szokásomon semmit sem változtattam, úgy éltem a mint az előtt, t.i. Reggel Etzetbe meg mosdottam; idő mulva egy kevés ke-nyeret ettem, erre Délig tiszta vizet ittam, Délbe ebédeltem, Bort ittam, estve hasonlóképpen. Kommendálták ugyan nékem reggel a Pájinkát, de mint hogy azt soha életemben nem ittam, tehát most is tsak a reggeli Viz ital mellett maradtam.

Már most többet nem írok, külömben is közöttünk van már a Cholera, ha az Isten meg tart, majd meg írom, mi lett ennek a ki-menetele.

Rendszerént a Cholera uralkodott mindenütt 6 Hétig. Az első és második hét, nem annyira, de a harmadik és negyedik hét, legöldöklőbb volt, az 5-ik hétben kezdett szünni, a 6-ikban tökéletesen meg szünt, nállunk ebbe a hétbe tsak egy volt. Itt körülöttünk tsak T.Kevi került el a Cholerát, Kisujjszálláson sem volt akkor, a melyet tulajdonított Kapitány T. Illésy János Ur a maga szoros rend tartásának, a Chirurgus Miskóltzi Ur a maga okos orvoslásának. — Nem állhatom meg hogy itten egy anecdotát fel ne jegyezzek:

Fent írt Kisujjszállási Kapitány Úr Hintón kerülvén a Strásákat, meg láttya a Határon belül a Kenderesi öreg Borjú Pásztort Szalóti Györgyöt és tőlle azt kérdi: Hát Öreg uralkodik Kenteknél a Cholera? Feleli az Öreg: Biz uralkodik az Uram. Ugy kell mond a Kapitány, minek eresztették be Kentek, lám én be nem eresztetem, nem is eresztem. Reggeli idő lévén, és éppen akkor Kisujjszállás felett Kőd lévén, azt kérdi az Öreg Borjú Pásztor: Hát az Uram micsoda a Város felett? Azt feleli a Kapitány: Az, Kőd. Hát azt mi nek eresztette bé az Úr? mondja az Öreg? — Bolond, felel a Kapitány, annak én nem parantsolhatok. No mond az öreg, ha a Kődnek nem parantsolhat az Úr, biz a Cholerának sem fog parantsolni. Ugy is lett, mert ámbár ekkor el kerülték a Cholerát, de ő köztök is ki ütött Decemberbe. Ekkor már mi őket neveltük, el mentünk oda a Lutza napi vásárra is, de a Vásárt Kapitány Ur mindjárt széjjel verette.

Békés, Bihar vármegyékbe Cholera nem volt.

A Cholerába tett minden rendelés, Orvoslás, nem tsak haszontalan, hanem egyszer smind káros és veszedelmes volt. Haszontalan volt a Strásálás, mert az a Cholerát meg nem akadájoztatta; alig telt el egy néhány nap a Szolnoki Híd lezárása után, már hallottuk hogy a Cholera Béts körül jár. De káros is volt a lezárás, mert e sok Strásálás miatt a föld népe nem dolgozhatott, más az hogy egyik határból a másikba a nép nem ereszteödvén, sok széna, élet, ott vezett takaratlan. Így vallottak Etsegen a Kenderesiek sok kárt; mert ott termett igen sok és szép szénájokat le kaszálván, azután a Kun Strásák miatt, oda se eresztödvén, mind a renden rothadt el. Vóltak ugyan egy néhány olly bátor Gazdák, akik éjszaka négy kézláb mászva a Strásák közt le szöktek, ezek szénájokat össze takarították, de erre nem mindenek mertek vetemedni, mert az ilyen szökötteket szabad vót a Strásáknak meg lönni.

Haszontalan, káros és veszedelmes volt, az Orvoslás is, kivált sok hejeken. Mert a Cholera Orvoslásához úgy szólván senki sem értett. Epe Kórságnak hívták azt Magyarul, következőképpen a Gyomor beli rossz nedvességtől származott, leg alább bizonyos, hogy a rossz nedvességgel tellyes gyomruak kapták el leg hamarább. A fellyebb való Esztendőben t.i. a Hideg lelés uralkodott Ország szerte, egész Háznépek feküdtek benne, még a legmértékletesebb életü ember is ritka menekedett meg tőlle; tudjuk hogy a Paraszt ember ezt sem gyógyíttatja, tsak magára bizza. Meg volt hát a fundamentoma az Epe Kórságnak a Gyomorba; leg jobb lett volna tehát előre tisztító Orvosságot adni. Hogy ez nem fundamentom nélkül való állítás, meg tetszik onnan, hogy T.-Bón előbb kezdődvén a Cholera mint itt, minekutánna ott szünni kezdett, által jött hozzánk a T.Bói Sidó Chirurgus, itt, igen sokan eret vágatván, tisztító orvosságot bevén be tőlle, azok a Cholerát mind elkerülték. (:körül belül vágott 300-on eret.) Némelly hejeken pedig a hol Patika volt, a Chirurgusok jónak találták, az Opiumnak bé vételét, fájdalom enyhítése végett. De magok nem győzvén a betegekkel való bánást, szabaddá tették, mindennek az Opiumnak ki vitelét a Patikából; a mellyel sokan vissza élvén, vele a tegeket örökre el altatták. Ugy hogy példa beszéddé vált, hogy aki Feleséget, vagy Férjét nem szereti, most könnyen megszabadulhat tőlle. — De hogy sok káros vissza éléseket ne említsek, leg veszedelmesebb volt a Chlór Mész. — Ezt a mint fellyebb megjegyztettem a T. Vármegye a Hejéseknek el küldvén, a tudatlan Birák, a tudatlanabb Kis Birák által Házanként el küldötték; találkozott a tudatlan Nép közt olyan, aki ezt bé vette, és tőlle meg hala. Itt nállunk ilyen példa nem történt, mert a Népet előre meg intettük. De szomorú és rémítő következése lett ennek a felső Vármegyékben nevezetesen Zemplén Abaujban. Ezek t.i. rendszerént az Alföldről élvén, minek utánna bé záródtak, és élelmeket nem kereshették kezdettek zugolódni azt mondván: Mind egy akár éhel, akár a Cholera által vesszenek el. Hozzá járult ehez a Chlór Mésszel való vissza élés, némellyek ettől meghaltak, azután Kutjának Matskának adván, és látván hogy azok is tőlle meg döglenek, innen nagy zendülés lett, és az az értelem terjedt el, Hogy az Urak méreg által akarják a föld Népet el veszteni. Fel zendülvén tehát a Nép, a leg kegyetlenebb kinzás Halál által ölték pusztították az Urakat, akiket tsak meg kaphattak, még azok gyermekeinek sem kedvezvén. Ennek ismét az a szomorú következése lett, hogy azonn Vármegyékbe Páráó Ötvös Ignázt, tellyes hatalommal le küldtvén, és maga mellé

Katonaságot vévén, a fel zendült Népet ölette vágatta, akiket életbe el fogatott, azokat mind fel akasztatta.

Ez ugyan Magyar Országba gyalázat, de innen éppen nem következik, hogy a Magyar valamely Baslatus Nemzet volna. Mert itt alsó Magyarországon semmi zugolódás nem történt, mivel volt mit enni és inni; de mire nem viszi az éhség, az elkeseredtség, a rossz rend, a tudatlanság a Népet? Azomba ez más Országokba is megtörtént; nevezetesen, a mint az Ujságból olvastuk, Muszka Ország fő várossába Petersburgba, magának a Muszka Czárnak személyesen kellett letsillapítani a fel zendült Népet; így történt az a pallérozott Frantzia Országnak is némelly hejein.

Fellyebb a haszontalan Orvoslásba egyet el felejtettem t.i. Cholerásoktól mint halálos mérget, tiltották a Viz italt, akármint kívánta azt a beteg: azomba itt nálunk is másutt is, nem egy két példa volt raá, hogy a Cholerába esettől félvén azt magába hagyván, az kinyjai közt: addig mászkált, hogy a Korsót meg találta, és abból véghetetlen sokat iván, könnyebbé lett és meg gyógyult.

Még utollyára egy anecdotát írok: A Kenderesi cigányok magokat így curálták: Mihelyt valamellyik Czigányba a Görts bele állott, mindjárt négy Czigány meg ragadta kezét lábát, és azt irgalmatlanul mind addig huzta, mig belőlle a Görts ki nem állott. Czigány egy sem holt meg Cholerába.

D. 10-a Januari 1832. A Choleráról a Fges Consilium ezt adta ki: a Cholera miolta Országunkba bėjött, a fent írt napig volt 4677 Helységekbe Városokba. Ez a nyavaja tökéletesen meg szűnt 2659 Hejeken. Beleestek a Cholerába 501657 Személylek. Meghóltak benne 217594. Személylek. Meg gyógyultak 268891-en. Orvosi gond alatt vagynak 15172-en.

Emlékezetnek okáért, a Cholera nótáját is utollyára ide be írom:

1. Pajtás mig le ver a
Minket ijjesztő Cholera
Legyen borral tele
Minden pohara.	3. Éj haj igyunk rája
Ugy is el nyél a sir szája
Ott lesz fáradt testünk
Csendes hazája.
2. Tölts tölts poharomba
Hadd mennyen bora torkomba
Holnap meg lehet hogy
Szállok siromba.	4. Éj haj kezdjünk hát sort
Vegyen kiki egy pohár bort
Mig meg halunk nosza
Lakjuk el a tort.

5. Éj haj a bor árja
A Cholérát le forrázza
A Görts kezünk lábunk
Soha sem járja.

6. Éj haj, ki meg veti
A bor ivást nem követi
Azt az epe méreg
Sirba temeti.

7. Jánkám utollyára
Egy pár tsókot adj ortzámra
Meg válunk egymástól
Ugy sem sokára.

8. Örvendve megyünk a
Dicsőültek táborába
Nem lesz többé bajunk
E rossz világba.

Ámbár a Cholérától mindenek félték és iszonyodtak, mind az által mindenek jól ettek ittak, ezt tartván a Cholera ellen a leg jobb orvosságnak; az Urak bővön adatták a Bort Pájinkát tselédjeiknek. El mulván pedig a Cholera, és ebben az esztendőben bővön teremvén Bor Buza, Ósszel minden felé házasodtak, soha sem vólt talán annyi Lakodalom egy Esztendőbe mint ekkor (:de sokan is özvegyen maradtak:), a fellyebb le irt Nótát danolták musikáltatták minden felé.

Az 1836-ik Esztendő Nyarán, ismét ki ütött a Kolera, azokon a hejeken a hol 31-be nem vólt; már ekkor T.Kevi sem kerülte el. El terjedt az egész Békés, Bihar Vármegyékbe, az Ermellyéken Karátson fele és másutt is. Tanulván a mult Cholera béli károkön most semmi rendelés sem bészárás nem rendelődött. Az Orvoslása, a mint némelly hejeken hallottam, ebből állott: meg publicálódott, hogy minden Háznál Kádakba, Hordókba Viz legyen Üstbe fazekokba melegítsék, minden esetre. Mihejt tehát, valakibe bele állott a Görts, a jól fel melegített Vizet nagy Hordóba töltvén, bele melegített Téglákat rakván, a beteget bele nyomták, és mind addig benne tartották míg a Görts ki nem állott belöllek; ez által számtalanok meg gyógyultak. A Has menés ellen, leg jobbnak tapasztalták, a jó Bor Etzetnek bővön való ivását. — Meg jegyzem még azt is: Ez az Esztendő mindenbe terméketlen lévén és nagy szükség uralkodván, minthogy Eső nem vólt, Mennydörgést hallani sem lehetett. Gyomán léttembe azt beszélte az oda való Notárius Kalotsa István: Hogy a Kolera nállok kiütvén magát, egy néhány nap mulva jött egy felleg nagy villámlással Mennydörgéssel Égi háboruval Zápor Esővel, és aztán a Kolera mindjárt megszűnt. Talán tehát a nagy szárazság, Electricitásnak nem léte, okozhatta ezen Kolerát; vagy az Electricitás használ a Kolera megszűntetésén.

Kenderesen meghaltak Kolerában 1831-ben 143-an.”

Ezen művelődéstörténetileg érdekes feljegyzésekhez nem fűzhetek megjegyzéseket, azt hiszem ezek maguktól is eleget beszélnek.

Bár jól tudom, hogy az 1831. évi kolerajárványnak aránylag gazdag irodalma van, nem mellőzhetem ez alkalommal közölni azokat az adatokat, amelyeket magam gyűjtöttem össze elemi csapás katalógusom részére.

Békéscsaba. „Az 1831-ik évben dühöngött epemirigynek összesen 2019 ember lőn áldozatja.” (Palugyay. Magyarország IV. 219.)

Békés vm. „Több ezer ember halt meg kolerában. Békés városok 1902, Füzesgyarmat 50, Gyula 596, Ócsöd 93, Orosháza 1406, Szarvas is nagy pusztítás.” (Palugyay és Haan munkái.)

Buda. „1831 július 12-én reggel 8 órakor az összes Budára és Obudára vezető utak, bejárások a kolera betegség miatt elzárattak.”¹ (Krenn budai polgár naplója. Főv. Múzeum.)

Csongrád. 1831. június 26-a után: „Bezzeg meg mutatta a nagy szélvész a veszedelmet, mert mindjárt elérkezett a nagy mirigy halál, a mely tartott 31 napokig, megholt pedig 831 lélek; de voltunk olyan veszedelemben, hogy azt mondtuk, talán egy ember sem marad meg, mert a halott hordó kocsik úgy zörögtek, mint szüretkor a kocsik.” (Blázsik Páll feljegyzései. Közli Hanusz I.)

Debrecen. „1831. június. A Cholera béjött Június hónapba 1831-be kezdette Csapó uttzán.” (Ismeretlen naplójegyzete. Közli Balogh István, Déri Múzeum.)

Komárom. „1831. Ebben az esztendőben kevés gabona és bor termett, az is mindenik rossz; gyümölsünk a' szigetben sok termett, de a' nyáron a' Cholera miatt enni nem mertük és a leg szebb érett dinnyéinket is a' teheneknek vagdaltuk fel,...” (Jókai József — Móric édesatyja — naplója. Petőfi Múzeum. U. o. hosszabb leírás a koleráról.)

Marosvásárhely. „1831-ben dühöngött kolerának sok áldozata volt Vásárhelytt.” (Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. IV. 116.)

Gyula. „Végre 1831-dik évben az úgynevezett cholera, s keleti járvány nyavalya is Gyulán augusztus hó 6-án kiütött, s tartott szeptember hó 13-dik napjáig, mely idő alatt — hatósági rendelet-nél fogva minden az egyházakban a tartani szokott isteni tisztelet és szertartás, úgy a nyilvános temetkezés, és az azokhoz kellő haran-

gozások betiltattak; számszerint 596 egyének lettek duló áldozatának martalékai.” (Mogyoróssy: Gyula város. 141.)

Kiliti. (Somogy vm.) „1831. A Cholera (epekórság, görcsmirigy) K-ról Orosz- és Lengyelországon keresztül jött Magyarországra, innen egész Európát, de még Észak-Amerikát is bejárta. Leginkább a Tisza mentén pusztított, az országban 500.000-nél több volt az áldozata. [Hivatalos megállapítás szerint 501.657 kolera megbetegedés történt, a halottak száma 217.594 (43.3%), a gyógyultaké 268.891 (53.5%), míg az ápolás alatt levőké 15.172 (3.2%) R. A.]

Veszprémben legnagyobb dühöngésekor 32 halott volt naponta, Somogyban csak Kilitiben volt. Eleinte gyomorérmelygés és hányás-eröltetés jellemezte, tovább hascsikarás és sok kínnal teljes görcsös vonaglások következtek. 4—5 óra alatt elvált a beteg sorsa. Az izzadás csaknem egyetlen orvossága. A beteg kimondhatatlanul szomjazott. A helységek Protocollumai tele voltak orvosi rendelésekkel. Eleinte ragadósnak tartották, ezért a synlódó házakat, sőt helységeket (Kilitit) elzárták. Egész deputáció volt minden vármegyében a vigyázása iránt, nem volt szabad senkinek nyomtatott uti levél nélkül utazni, mely a Vice Biró aláírásával bizonyította, hogy az utas Cholérától tiszta helyről jön. Aki csalt, becsútták. A Balaton mindkét partján kommisszáriusok = vigyázók voltak. A csónakot ezért leláncolták.” (Vörs, Somogy vm. Plébánia. Historia Domusa. Mózner László pléb. közlése.)

Mezőberény. „Ebben a városban őriznek — ha még meg van — egy hatalmas oklevélgyűjteményt, mely az 1831. évi kolera rendeleteit stb. tartalmazza. Ennek az iratnak szerzője, illetve gyűjtője Bonyhay Benjámín akkori mezőberényi községi rendes hetes jegyző. A gyűjtemények címe: »Bonyhay Benjámín: Emlékezet okáért készített cholera jegyzőkönyv, melyet M. Berény. helységére alkalmaztatva az 1831-ik esztendőben kiűtött pusztító cholera nyavalya (Napkeleti epemirigy) uralkodása idejében érkezett több rendbeli felsőbbi parancsolatok, orvosi javallatok, levelezések és azt tárgyazó különbféle irományok egybeszedése által öszveszerkesztett Bonyhay Benjámín, M. Berény helység rendes hetes jegyzője.« Ezt a nagyszabású gyűjteményt először ifj. Jeszenszky Károly mezőberényi ág. ev. lelkész ismertette egy előadásban a Békés vmi Régészeti Társulatban, a kézirat azonban még távolról sincs kimerítve.”²

Orosháza. „Az 1831-ki július 1-től szeptember 2-ig tehát 44 nap alatt, dühöngött epemirigy 1406-ot ragadott el.” (Palugyay. Magyarország IV. 225.)

Ráczeve. 1831. „Ezen esztendőben a még hazánkban sőt Európába ismeretlen *Cholera* nyavalya Juliusban elkezdvén kegyetlenkedni, uralkodott 8-berig (= október) és igen sok, többnyire javabeli embereket és asszonyokat tépett el. Ezen nyavalya gátlására sok féle más helyekkel való közösülést (= közlekedést) elzáró tiltalmak jövéen közbe, sok baj okoztatott az Előljároságnak, minden órában tudósítást kelletvén a megholtak vagy a nyavalyától meggyógyultak számáról tenni; de minden óvások mellett is a kit a nyavalya meglepett, egy két nap alatt vége lett. Isten őrizze meg hazánkat s városunkat az efféle többszöri csapástól!!!” (Magdics. Diplomatorium. 180—181.)

Szentes. 1831. augusztus. „1100 lakost pusztított el az epemirigy.” (Palugyay IV. 490.)

Szikszó. „A dühöngő kolera itt is számos áldozatot ragadt el.” (Császár: Szikszói Enyh-lapok. 19.)

Veszprém. „1831. július havában Heves- és Zemplén-megyékben dühöngött a cholera. Augusztus vége felé itt (Veszprémben) is kiütött, még pedig nagy erővel; volt nap mikor 27-en meghaltak. Összesen 350-en haltak meg. Majdnem mind szegény ember volt, kiváltképpen csapók.³ Ezen nagy halandóság oka abban rejlett, hogy a megbetegedethez senki sem mert nyulni s rajta segíteni. Október 23-án a rettentő betegség megszűnt.” (Bolgár M. Veszprém stb. 79.)

Távol áll tőlem — nem orvostól —, hogy behatóbban foglalkozzam az 1831. évi kolerajárvánnyal. Ennek hazánkban már elég nagy irodalma van, de úgy látom, még mindig hiányzik egy olyan összefoglaló mű, amely egységesen, kronológiusan, elterjedésében s áldozatainak számát vidékenként is figyelembe véve, foglalkozna vele. Az 1831. évi járvány történeti jelentőségre is szert tett, mert a kitört zendüléseket, lázadásokat főképp Zemplén, Gömör, Abauj, Sáros és Szepes vármegyékben csakis katonai erővel lehetett elnyomni. Minderről bővebben ír — a források megemlékezésével — dr. Gortvay György⁴ kitűnő munkájában (23—27).

Debretzeni Pap István leírásának közreadásával egy érdekes adattal óhajtottam gazdagítani az 1831. évi kolerajárvány hazai irodalmát.⁵

JEGYZETEK

¹ A budai és pesti kolera 1831. évi pusztítását kimerítően megírta Bártfay László: Adatok az 1831-i kolera történetéhez. Budán és Pesten. Historia III. évf. 7—9. sz.

² Békés vm. Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Évkönyve 1877/78. IV. köt. 45—66. oldal. Megemlítem, hogy az Évkönyvnek 1876/77. évi III. kötetében (99—100 o. egy 1738. és 39. évi régi pestisjárvány alkalmából kiadott rendeleteket közöl dr. Hajnal István orvos. 1738 és 39-ben uralkodott pestisre vonatkozólag következőket találtam: Szolgabírói Körlevelél Békés. (Kubiny, Kovasincz és Szegvár helységek említettnek.)

³ Csapó = mesterember, ki durva posztót, szűrt, kallóban készít. (Czuczor—Fogarassy: A Magyar Nyelv Szótára. I. 902. Pest, 1862.)

⁴ Dr. Gortvay György: Az újabkori magyar orvosi működés és egészségügy története. Magyar Tudományos Akadémia kiadása. I. köt. Budapest, 1955.

⁵ Zlinszky László mérnök Dabason végzett rendszeres feljegyzéseket, abban ő is részletesen ír a kolera járványról és a parasztlázadásokról. Kéziratának másolata megvan a Fővárosi Múzeumban (KisCELLI Kastély, Buda).

*

Balogh Istvánnak, az Állami Déri Múzeum (Debrecen) igazgatójának köszönettel tartozom, aki figyelmemet felhívta debretzeni Pap István ott másolatban meglevő feljegyzéseire. Miután a másoló az 1807—41. évek között írott eredeti feljegyzéseket mai helyesírással korszerűsítette, Csánki Benjámín lelkész volt szíves a kenderesi anyakönyvekkel azokat egybeolvasni s az eredeti helyesíráásra átjavítani.

РЕЗЮМЕ

Во Венгрии была в 1831-ом году большая холерная эпидемия. Согласно официальных установлений число мертвых и больных было сверх пол миллиона людей. Вследствие эпидемий вспыхнули на многих местах восстания, бунты, так в комитатах Земплен, Гемер, Абауй, Шарош и Сепеш; подавить можно было их только военной силой. При этом явился первый раз публично Лайош Кошшут, имевший большую роль в том, что волнение успокаивалась.

И в *Кендереше* было умирание большое. Реформатский священник дебрецени Иштван Пап записывал в метрическую книгу тамошнюю эпидемию и разные официальные предписания, также народные обычаи и одно холерное стихотворение и таким образом он увековечил много ценных вещей, как видел и мог наблюдать глазами гораздо культурного человека среднего образования. Так как эти записи были только в рукописях, со согласием современного реформатского священника Бенямина Чапки выявляются теперь в печатном виде.

В материале собранных до сих пор старых касающихся Венгрии элементарных несчастий и записях погоды, заключены и много данных относительно числа жертвы холеры 1831-го года. И эти публиковали в научной статье, хотя и пока появились местами.

ZUSAMMENFASSUNG

Im Jahre 1831 wurde Ungarn von einer grossen Choleraepidemie heimgesucht. Die Zahl der Toten und Kranken betrug, laut amtlichen Feststellungen, mehr als eine halbe Million, nahezu 5 Prozent der damaligen Bevölkerung Ungarns. Die Epidemie hatte in vielen Gegenden Unruhen und Aufstände zur Folge, u. a. in den Komitaten Zemplén, Gömör, Abauj, Sáros und Szepes Militärische Brachialgewalt musste eingesetzt werden, um die Unruhen zu unterdrücken. Damals trat Ludwig Kossuth zum erstenmal vor die grosse Öffentlichkeit, er hatte einen grossen Anteil daran, dass das empörte Volk sich beruhigte.

Auch in Kenderes, einer im ungarischen Tiefland gelegenen Gemeinde, gab es viele Todesfälle. Den dortigen Verlauf der Seuche, die verschiedenen amtlichen Vorschriften, die ärztlichen Anordnungen, ferne die Volksbräuche und ein Choleragedicht hatte der damalige reformierte Pfarrer István Pap in die Kirchenmatrikeln eingetragen und, als am Durchschnitt gemessen hochgebildeter Laie viele wertvolle Beobachtungen verewigt. Da diese Aufzeichnungen bisher nur handschriftlich vorlagen, wurden sie jetzt, mit Zustimmung des reformierten Pfarrers Benjámín Csánki, auch gedruckt zugänglich gemacht.

In den altungarischen Materialsammlungen über Elementarschäden und in den meteorologischen Aufzeichnungen finden sich mehrere Daten auch betreffend die Zahl der Choleraopfer im Jahre 1831. In der vorliegenden Studie werden auch diese, zum Teil verstreut bereits veröffentlichten, Daten mitgeteilt.

JOHANNES PATERSONIUS HAIN

Írta: dr. TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS (Budapest)

Két kinyomatott levél fekszik előttünk. Johannes Pater-sonius Hain írta őket s megjelentek 1672-ben. Amit Hain személyéről tudunk, az nem sok, néhány mondatban rögtön elmondhatjuk. Amit azonban a két levél árul el nekünk s amiért ma is érdekesek és értékesek, az megéri a figyelmünket.

Ezek az alig néhány lapra terjedő levelek a szakirodalomban magános, szinte rejtőzködő életet élnek. Időnként előtűnnek, megmutatkoznak arról az oldalukról is, amit az elődök még nem vehettek észre, azután megint feledésbe merülnek. Pedig ezeket a leveleket írójuk egyszerű híradásnak szánta s nem időről időre, a könyvek külön sorsának törvénye szerint felbukkanó halhatatlan írásoknak.

Nem tökéletes tanulmányok ezek, aggályos gonddal megtervezett és a szakemberi lelkiismeret mértékével ellenőrzött dolgozatok. Mi érdekelte Haint és barátait? A kárpáti barlangok eleven sárkányainak híre, a nagyszerű leletek ritkasága, a híradásban kínálkozó páratlan tudományos szenzáció. Tökéletesen belé illenek a XVI. és XVII. század orvosainak és természetvizsgálóinak mesterségbeli műhelyforgácsait és a céhélet pletykáit tárgyaló feljegyzései közé. Az orvosi irodalom a leveleket másfél évszázadig úgy tartja nyilván, mint rendkívüli híradást Európa távoli, sötét részeiből, meglepő közleményt a sárkánykoponyákról, fogakról, karmokról és félőles csontokról. Amíg mindezt alkudozás nélkül elhiszik, addig a híradás eredeti szellemében él az irodalomban és az időben, sőt megszokottá válik, amit mond és lassan feledésbe is merül.

A két levél időszerű újból akkor lesz, amikor az emberek a XVIII. század derekán kételkedni kezdenek a sárkányban, nem hisznek természetfölötti tulajdonságaiban, egyáltalán a józan értelemmel össze nem egyeztethető, mesebeli állatnak tartják. Ekkor következik be a fordulat. Most már nem Hain személyének súlya, tudományának tisztelete kölcsönöz a leveleknek hírnevet, mindezt az idő régen közömbösítette, hanem a csontmaradványok leírása és illusztrációja emeli ki a két levelet az irodalmi tömegsíróból. Ez a „tartalom”, ami nem olvadt belé az időbe és a tudomány műhelyeinek szellemi erjedésében a valóságra ébreszti az új nemzedékek legjobb szakembereit.

Ilyen csodálatos erő rejtőzhet némely elavultnak vélt, feledésbe merült műben.

Harmadízben a mi nemzedékünk kutatói vették kezükbe a leveleket. Most már a szöveggel nem sokat törődtek, hanem a tudomány és az irodalom mérlegére a sárkánymaradványok egykorú metszeteit tették. Ezeket a „meghökkenítő modernséggel” átítatott rajzokat, amiknek segítségével nemcsak azt lehetett eldönteni, hogy az ábrázolt csontok valóságban élt ősszállatoknak a maradványai voltak, hanem az is bizonyos, hogy az egész világ szakirodalmának első olyan ősszálladvány ábrázolásai, amelyeknek alapján az állatfaj tisztán és biztosan felismerhető. Most hát megint büszkéek vagyunk a levelekre, megint fémjelezzük és idézzük, ha alkalom nyílik rá.

Eperjes Hain idejében

A XVII. század orvosa természettudományos képzettségével akárhányszor kiemelkedett a korabeli tudósok közül. Felvilágosult volt, s felvilágosultságát részben a természeti tapasztalatokon alapuló megfigyeléseinek köszönhette. Gyakran jutott kiemelkedő társadalmi szerephez. Eperjesen, Hain városában, a XVII. század második felében, Weber János orvos és gyógyszerész volt a városbíró, aki szegény sorból, maga erejéből került az előkelő állásba. Egykori feljegyzések szerint saját költségén orvos-gyógyszerészeti iskolát tartott fent Eperjesen, s a kor nevesebb tudósai gyakorta rendeztek házában összejövetelt

az érdekesebb és fontosabb tudományos kérdések megvitatására. Ez már nemcsak az orvostörténet számára fontos adat, hanem az általános természettudományok fejlődése szempontjából is jelentős. Sokan fordultak meg Weber házában, mert barátsága és támogatása, különösen eleinte, értékes a szerényebb körülmények között élő tudósok, tanárok, orvosok és gyógyszerészek számára. Főurak barátja, komája, udvari orvosa és bizalmasa. Bejáratos a bécsi udvarba is. Több ízben részt vett udvari ünnepségeken. Igaz, hogy a „felsőbb körökkel” való barátkozás lett a veszte, mert őt is meggyanúsították a Wesselényi-féle összeesküvéssel. Hain működése idején, 1670-ben a nagyravágyó, nyughatatlan embert fogságra vetették, vagyonát elkobozták. Családja szétzüllött, fia eltűnt. Csak évek múltán szabadult ki, de 1683-ban bekövetkezett haláláig, bár egy időre újból megválasztották bírónak, megtört, erélytelen ember maradt. Kossuth Lajos édesanyjának, Weber Saroltának ő volt a szépapja.

Több műve jelent meg s több kiadatlan kézirat maradt utána. Weber *Lectio principium* című, Lőcsén 1665-ben megjelent könyvében az arcképét oly sok növényfaj virágával és termésével díszítette, hogy botanikusaink külön munkát szenteltek a növények ismertetésének. Egy másik könyvében az eperjesi sebészti munka közben ábrázolta, felszerelt, korabeli helyiségben. A metszet 1620-ban készült, de Weber csak 1662-ben közzölte.

Ebben az időben az ország tele volt orvosilag ellátatlan tömegekkel s betegség esetén reménytelen sorsú egyénekekkel. Amint Pápai Páriz Ferenc mondotta: „Vidéken hamarabb talál segítséget a beteg barom, mint a beteg ember.” Szegényebb vármegyék egész területén nem akadt orvos. Csak a Felvidék nagyobb városaiban, Lőcsén, Bártfán, Kassán és Eperjesen volt rendszerint megtelepedett orvos és gyógyszerész, illetőleg városi gyógyszerész. A törökdúlás, majd a kuruc—labanc világ századaiban az orvostudomány idehaza súlyos fejlődési zavarokkal küzdve, alig tarthatott lépést külfölddel. De azért orvosaink között akadt nem egy európai nevű szakember, irodalmunkban pedig jó egynéhány elismert és kiváló szak-

munka. A körülmények mostohaasága mellett is a XVI. és XVII. században az orvosi és gyógyszerészeti tudományoknak és kutatásoknak sokat köszönhet az egész magyar természettudomány, a növénytantól az állattanig, a földtantól az ásványtanig, sőt, amint látni fogjuk, bár szinte hihetetlen, az őslénytantig.

Ez hát a világ a Felvidéken, ahová a porosz származású katonaeorvos, Hain János rövid lengyelországi tartózkodása után megérkezett és haláláig otthont talált.

Hain a felvidéki városokban, elsősorban Eperjesen, nem volt elszigetelve. A polgárság egy része német vagy beszélt németül. De ugyanebben az időben megindult már a magyarosodás is. Nézzük meg Weber orvosbíró arcképét. Magyaros szabású, zsinóros ruha feszült rajta kihajtott gallérral, nagy mentegombokkal. Vagy lapozzuk át Eperjes korabeli, régi és híres kereskedő családjainak számadásait. Kítűnő magyarsággal írták. Miért fontos ez? Azért, mert világosan jelzi, hogy a letelepedő Hain nemcsak német anyanyelvű városi polgárságot talál maga körül, és rövidesen az egész ország magyarságának is keresett gyakorló orvosa lesz.

Néhány szerencsésen megmaradt levéltári adat kézzelfoghatóan bizonyítja ezt. Rhédey László 1661-ben feleségét Husztiról Hainhoz vitte, és levélben kérte Thököly Imrét, járjon közbe a doktornál, vállalja a beteget. Ugyanebben az évben Bánffy Dénes Meggyesről akarta hozzá vinni beteg feleségét, amint azt Teleki Mihály levelezésében olvashatjuk. Nem tréfádolog ez abban az időben, hiszen az egész országon kell a beteggel és nagyszámú lovas katonai kísérettel keresztülvergődni. 1672-ben Hain Teleki Mihály feleségének baját orvosolja levélben s a tanácsokért 10 tallért kért.

Ezekből az adatokból Hain nagy hírén kívül még más valami is kiviláglik. Hozzá jönnek a betegek és nem ő keresi fel azokat.

A XVI. és XVII. században az orvosi gyakorlat nem mindig tartozott a kellemes és biztonságos foglalkozások közé. A nevesebb orvosok csak akkor vállalkoztak távolabb lakó beteg látogatására, ha megfelelően nagy tiszteletdíjon kívül kellő

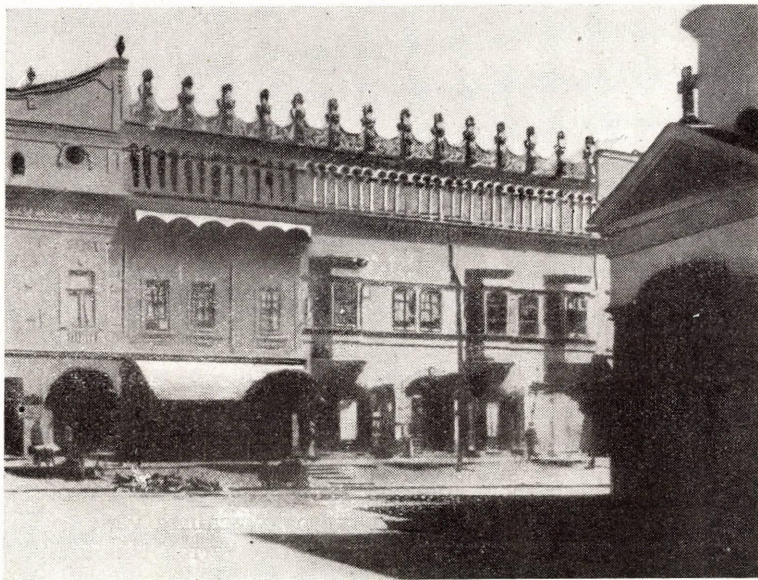
számú lovas fegyveres kíséret is rendeltek melléjük. Nem volt ez olcsó mulatság még annak a gazdag főnemesnek sem, akinek sok ezer holdas birtoka volt. Így érthető, hogy Rhédey útja Husztról Eperjesig, míg beteg feleségét kocsin lassú lé-

Eperjes látképe Hain idejében. Hiebner metszete 1662-ből

pésben szállították, több mint 2000 forintba került. A Felvidéken egyébként is sok baj volt a török világgal határos területeken, az elvadult közbiztonság szörnyű állapotában, mert a feldúlást elkerült, gazdag kereskedő városok körül rengeteg martalóc leselkedett. 1637-ben Zemplén megye rendjei azt írták, hogy „senki, akinek kővéra és 100 lovasa nincs, házából ki nem léphet”. Ung megye 1678-ban, tehát Hain működésének évtizedeiben, 60 lovas és 40 gyalogost kér védelmül a szegénylegények ellen.

Eperjes kőfallal kerített, biztos város volt. Elárulja ezt Hiebner eperjesi művész 1662-ből származó metszete. A város pompás kőházai a XVII. századból máig fentmaradtak s egyes utcásorai ugyanilyenek voltak Hain idejében is.

Eperjesi utcarészlet. Házak Hain idejéből, a XVII. sz. végéről

Erről a biztonságos helyről olyan híres, nagytekintélyű orvos, mint Hain, nem szívesen távozott, s érthetően megkövetelte amúgyis tehetős főúri betegeitől, hogy Eperjesre jöjjenek magukat gyógykezeltetni. Mint városi orvost, a városi tanács sem engedte volna el a bizonytalan kimenetelű, kalandos és életveszélyes útra. A vidékről összesereglett betegek pedig a várost gazdagították azzal, hogy kíséretükkel együtt huzamosabb ideig ott éltek és olykor jelentős összeget költöttek.

Ez hát röviden elbeszelve a Felvidék és Eperjes élete, ahol egy nagy tudású, jónevű orvos megtalálhatta mindazt, ami az orvosi gyakorlaton kívül munkásságának is kedvezett. A városban magas színvonalú iskola volt, jó tanári testülettel. A városbíró orvos, s időnként komoly, nagy hírű tudományos összejöveteleket tartanak a lakásán. Hain neve Huszton és Erdélyben is közismert, számos helyről kap anyagot munkáihoz, még a Tisza mellékéről is. A városban megbecsülik. Ezt bizonyítja, hogy halála után a Felvidék egyik legismertebb költője dicsőítő verset írt róla. De gyógykezelt szegénysorsúakat is. Nem röstellt szülést levezetni, ha oda különös orvosi tudás kellett. Egyik dolgozatában, 1669-ben megemlékezik egy sovány asszonyról, akinek magzata, a „megindult szülési folyamat közben fejével már a testen kívül volt, sőt kétszer-háromszor felsírt, majd a fej újból visszahúzódott, s csak tizen-négy nap múlva, természetes szülés közben hagyta el az anya testét”.

Tudományos értekezések a XVII. századból

Most pedig hagyjuk el a Felvidéket, Eperjes városát, orvosait és a XVII. századot az élet ezernyi bajával és térjünk vissza íróasztalunkhoz, amelyen Hain eperjesi tudósításai fekszenek. Tárgya mindegyiknek régen múzeálissá vált, és valami különös, olykor szinte megindítóan gyermeki naív tudományosság sugárzik belőlük. Korunk olvasójában nem váltanak ki többé ellentmondást vagy hajlandóságot a vitára, inkább tudománytörténeti kegyeletet ébresztenek és mindenki egyenlítődik mosolygó szeretetünkben.

Ezek az orvosi levelek a maguk idején a külvilág életének új rendjéből igyekeztek utat találni a test belső életének megismeréséhez. Abból az időből szólnak hozzánk, amikor a magyar természettudományok kultúrforgalma a külfölddel kialakult, s idehaza az önképzés gyermeki igyekezete egybefonódik a tudományművelés magas eszményének igénylésével. Egyik-másik tudományos munka, köztük Hain levelei, a kor legmagasabb teljesítményei közé tartoznak. Látszik, hogy meg-

fontoltsággal és lassan írták őket, s bizonyára Hain is, mint legtöbb kortársa, úgy vélte, hogy ezen az úton a lehető legnagyobbat teljesítette.

Hain leveleinek és cikkeinek különben volt távolabbi rendeltetésük, mert egy mindent felszívó, epikus értekezés-sorozat részei, ránkmaradt fejezetei Magyarország orvosi és természeti ritkaságait tárgyaló nagy műnek. Erről a könyvről vagy legalábbis készülésétől Hain irodalmi híradásaiból tudomást szerezhetünk, de bizonyos, hogy a könyv nyomtatásban nem jelent meg, sőt talán a kézírata sem készült el teljesen. Az olyan különleges feljegyzések, mint a „tiszai csuka fejében talált csiga”, vagy az „aranyat termő magyarországi szőlővenyige”, sőt a magyarországi sárkányokról szóló híradás is bele illettek az ország természettudományi ritkaságait tárgyaló műbe.

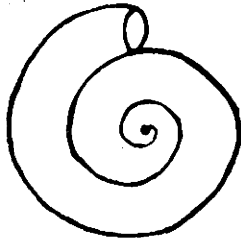
A XVII. század orvosai már arról nevezetesek, hogy többé nem a régi görög, latin, arab irodalom homályos, sokszor értelmetlen szövegeit igyekeznek magyarázni, vagy a középkornak vallási miszticizmussal átitatott természettudományos és orvosi feljegyzéseit idézik, hanem maguk lesznek szenvedélyes megfigyelők és leírók, okfejtéseik pedig az idő múlásával egyre világosabbak, egyre inkább megközelítik a feltételezhető igazságot. A XVII. század orvosai előszeretettel foglalkoznak kísérletekkel, szívesen boncolnak és munkáikhoz nagyítóüveget, ahogyan ők nevezik: mikroszkópot használnak. Azt mondhatjuk, az egész XVII. század természettudományi kutatásainak sorsát és irányát döntötte el és szabta meg ennek az egyszerű, boszorkányos eszköznek a feltalálása.

A mikroszkóp nemzetközi műszer, ismerték és használták Magyarországon is. A természettudományok egyik lelkes művelője, Lippay hercegrímás 1649. augusztus 12-én kelt levelében utalt arra, hogy európai híró botanikus kertje mellett nagy növénygyűjteményt tart és növényeit mikroszkóppal vizsgálja. Herbáriuma az első egyike, amiről Európában egyáltalában tudomásunk van. Ne gondoljuk, hogy buzgalma holmi felületes virágszeretben merült ki. Korabeli tudósokkal, főként olaszokkal sűrűn levelezett, s kísérletei, ha kezdei-

legesek is, mégis előbb történtek, mint a növényanatómia kutatása terén kiváló Malpighi vagy Grew vizsgálatai. Kétségtelen, hogy az úttörők közé tartozott, mert közvetlenül a feltalálók nyomán haladt.

Lippay után Hain nevét kell megemlítenünk, mint aki Magyarországon magaszterkesztette mikroszkóppal dolgozott. Bol-

hát, legyet, zsályát vizsgált, s külön cikkben számolt be eredményeiről. Egyik levelében, amelyet 1670. december 4-én küldött Breslauba, J. Sachs neves orvosnak és barátjának, a következőket írta:

A tiszai csuka fejében talált csiga. Hain rajza

„Azok között a Tiszában kifogott halak között, amelyeket vásárra hoztak, volt egy két rőf hosszú csuka. Amidőn a halat felbontották, fejében egy csigát találtak. A csiga a vigyázatlan ember tarsolyában összetört, de aki megtalálta, szentül állította, hogy a hal fejében volt. Midőn

ismét hozott ilyen összetört csigát, azt a magam-készítette mikroszkóppal figyelmesen megvizsgáltam. A 20 000-szeres nagyítóüveg alatt az anyagból csak fekete rögös vért láttam, ezt elküldöm. Azt, hogy milyen alakú volt a csiga, a mellékelt rajzból megítélhetni.”

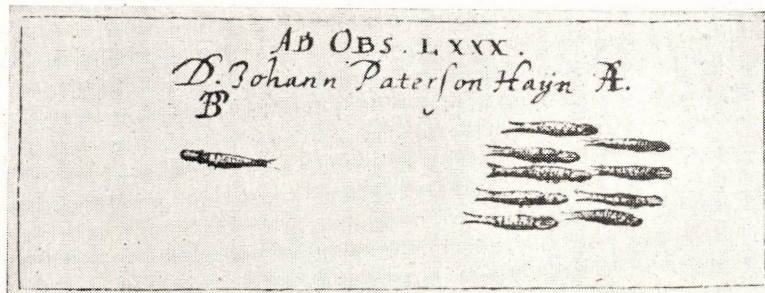
Érdekes, hogy az ilyen jelentéktelen, sőt a mi szemünkben naív esemény mennyire izgatta a nagynevű külföldi orvosok képzeletét is, mert kérelmükre Hain másfél hónap múlva újból ír az esetről. Ekkor megjegyzi, hogy „a csigák azért törnek össze, mert a halakat, amint kifogják, fával verik agyon”.

A csiga a rajz után ítélve, közönséges édesvízi tányércsiga, *Planorbis*. Sok halfaj az útjába akadó csigát a szájába kapja, szájüregében többször megforgatja, előre-hátra löki, miközben a lágy testet a héjből kiszopogatja. Ez a csiga valószínűleg a halszék torkán akadt, amikor azt hirtelen kifogták, s azért nem tudta a csigaházat kilöki, mert nem volt már víz a szájában.

Amikor Hain 20 000-szeresen nagyító mikroszkópról ír, az természetesen abban az időben szokásos tájékozatlanság a na-

gyítás mértékét illetően. Itt alig néhányszoros nagyításról lehet szó.

Hainnak ez a levele különben rávilágít a kor természettudományos megfigyeléseinek átlagos értékére is. A XVII. században ezrével írják az ilyen leveleket és tudományos híradásokat.

A gyomorban talált férgek. Hain eredeti képe

Most bemutatunk egy másik levelet, amely Hain egyik orvosi megfigyelését és az eset gyógykezelését szemlélteti, az észlelés magyarázatára szolgáló rajzzal együtt.

„Egy öregasszony — írja 1673 júliusában — nagy gyomorfájdalmakról s étvágytalanságról panaszkodott. Olyan érzése volt, mintha nagy férgekhez hasonlatos állatok gyakorta feljönnének a torkáig, majd ismét visszasüllyednének a gyomrába. Kezelőorvosa *mercurius dulcis*-t (higanykloridot vagy régiesen édes higanyt) adott neki, azonban ő csak tovább panaszkodott. Később az orvos *vitrum antimonium* (régiesen antimonhamu vagy égetett antimon) oldatot itatott az asszonnyal, azonban ez sem használt, sőt az özvegy epét hányt. A férgek, amint mondotta, felszálltak a torkába, de kiadni nem tudta őket. Megpróbálkozott erősen kénes forrásvízzel is, ám ez sem használt, legfeljebb a férgek, úgy tűnt fel neki, kevesebbet mozogtak. *Mercurius vitae*-t, azaz hánytató port adva, végre célt értek, és az asszony négy csomóban valaminő feketés anyagot hányt ki. Az egyik csomóban két féreg volt. Ezek belülről jöttek

és itt küldöm őket. Az élő férgeket lerajzoltattam. Az A hasukra fektetve, a B hátukra fektetve ábrázolja őket. Az utóbbin a lábak is jól felismerhetők.

Magukat a férgekcskéket nem láthatjuk jól mikroszkóp alatt sem, mert amint sejtem, a bennök lévő táplálék kiszivárgott; megfehéredtek, áttetszőek, akár a cukor.”

Ez Hain levelének teljes szövege.

Talán elég is az idézetekből. Így is minden világos előttünk. Nem az a fontos, hogy ma a megfigyelés mennyire állna meg a helyét. Fontos számunkra a tudomány egész jövőjére kiható fejlődés megindulásának a felismerése. Annak az erőnek, amely az önálló megfigyelésben rejlik. Amint a mikroszkóp, az új tudományos eszköz feltűnik, tudósaink nyomban kezükbe veszik, maguk kínlódnak megszerkesztésével, maguk eszelik ki a vizsgálati eljárásokat. Egyikük sem fiatal ember, aki él-hal az új lehetőségekért, akinek vérében van a tudomány forradalmasítása. Lippay, Hain és a később, utánuk soron következő mikroszkópizáló orvos, a híres pozsonyi Rayger Károly, valamennyien túl vannak életük delén.

Sárkányok a Kárpátokban

Ezek után, a magyarázó előzmények után rátérhetünk Hain két „sárkány-levelére”.

1928-ban, a Budapesten tartott nemzetközi őselettudományi kongresszus megnyitására jelent meg a hazai őslénytan történetéről szóló könyvem s egyik érdekessége Hain két sárkánylevele volt.

Olvassunk el ezekből a levelekből annyit, amennyire most éppen szükségünk van. Az elsőt 1671 december havában írta Hain latinul J. Sachs breslaui orvosnak.

„Hét évvel ezelőtt küldtem Varsóba néhány sárkánycsontot Lubomirski Matesalco kapitány fiának. Volt köztük egy ép fej, néhány nyakcsigolya, combcsont, tibia, ujjperc és három karomcsont, mik a medve karmainál jóval nagyobbak és görbébbek. Valamennyit cseppkő fedte, amit óvatosan le kellett bontani róluk. A paraszt, aki a sárkánybarlangot több ízben felkereste, egy fiatal sárkány

sértetlen csontvázát vitte gróf Rákóczi László úrnak. Ha jól emlékezem, vitt még hat alkarcsontot, néhány robusztus nyakcsigolyát és hat csigolyadarabkát az állat farkából. A Dunajec partján, a karthauzi kolostor környékén nyílik a hosszú barlang. Rengeteg csont van benne s valamennyit cseppkő fedi. A csontokat nyavalyatörés ellen árulják. Bizonyosan tudom, hogy a csontok, különösen a fogak, rosszindulatú betegségek idején izzasztó hatásúak. Akik a nyáron arra felé juhöt legeltettek, erősen bizonygatták, hogy a Kárpátok barlangjai telve vannak csontokkal. Úgy vélem, az állatok egymás teteme fölött döglöttek el, mikor betegségtől bágyadtan hűsülő helyet kerestek, és felkapaszkodtak a csonthalmazra, ahol még a leginkább érthette őket a friss levegő.

Azt mondják, csak éjjel járnak ki, nappal visszahúzódnak az üregbe. A két szemfog és a zápfogak tövig koptak a sok csontrágástól. Juhot, medvét és kőszáli kecskét ettek, csupa olyan állatot, amelyik a barlangba is betévedt. Azt hallottam, hogy egy olasz elővárazsolta odujából a sárkányt és messze repült rajta. Szeretném kielégíteni ritkaságszeretetedet, megvásároltam hát a paraszttól a csontokat s elküldöm neked egy dobozban.”

Sachsot annyira felizgatta a hír és a nem várt ajándék, hogy nyomban írt Lewenhaimb-nak, kora másik orvos-tekintélyének, és a levelet a rákövetkező évben, 1672-ben megjelentették Lipcsében, a világhírű *Miscellanaea curiosa* sorozatban, az *Orvosi Fizikai és Természettudományi Ritkaságok Gyűjteményében*. A rendkívüli munkácska címe: *De draconibus Carpathicis*. A Kárpátok sárkányai. A 30 cm hosszú és 17 cm széles metszet, amellyel Hain leírását szemléltetik, egyenesen párját ritkítja.

Hain nem maradt hálátlan. Még abban az esztendőben újabb levéllel és küldeménnyel örvendeztette meg barátját, aki ez a levelet is kinyomattatta és egy tábla metszettel illusztrálta, noha ez a kép már távolról sem olyan jó, mint az első volt.

„Azt hiszem, sikerült eddig sok mindent megvilágítanom — írja Hain — és a sárkányok történetét érthetőbbé tennem. Amint megígértem, elküldöm a barlangok részletes tervrajzát.

Az első barlangot, kérésemre, Venceslaus főtisztelendő úr járta be, aki egykor a kegyesrendi iskolák provinciálisa volt, most a varsói gimnázium rektora, nagyrabecsült barátom. Mindent lerajzolt és remekül megörökített. A másik barlangot egy lipitói nemes

„Sárkánycsontok.” Hain első levelének melléklete

rajzolta le vázlatosan. Ez a nemes azt írta, hogy Ung megyében, közel az Orlo-tóhoz, Kupos városka mellett, az előző évben egy eleven sárkányt láttak. Nyilvánvaló hát, hogy nem lehet csekély a sárkányok száma, akárcsak a Kárpátok üregeiben, ahol a sárkánycsontokat ássák. Megbízom egy parasztot, szerezzen nekem még csontokat. Remélhetőleg nemsokára elhozza a koponyát, karmokat és a többit, amivel Sachs úr gyűjtőszennvedélyét kielégíthetem. Jelenleg a magyarországi ritkaságok és különlegességek megírásával vagyok elfoglalva, ahol mindent töviről hegyire elbeszéltem. Addig is hadd említsem meg a következőt:

Szepes megyében, egy mérföldnyire a Dunajectól, a karthauzi kolostor mellett van egy barlang. A nép egyszerűen sárkánybarlangnak nevezi. Richmondon át kell megközelíteni. A Villa Lavnicánál délnek fordulva egy meredek hegyhez érünk. Nyugati oldala merő szikla, kelet felől gyepvel és erdővel borított. Ha a hegyet megmásszuk, újabb hegy emelkedik előttünk. Ebben van a barlang, rengeteg denevérrel.

A csontok úgy fekszenek a cseppkő alatt, mintha saját zsírjukkal lennének befedve. Sem nem korhadtak, sem nem romlandók. A nagyobbakat magunkkal vittük, mert ezek a ritkébbak. Különösen meglepett egy keresztcsont, mert akkora volt, mint egy nagy nyereg.

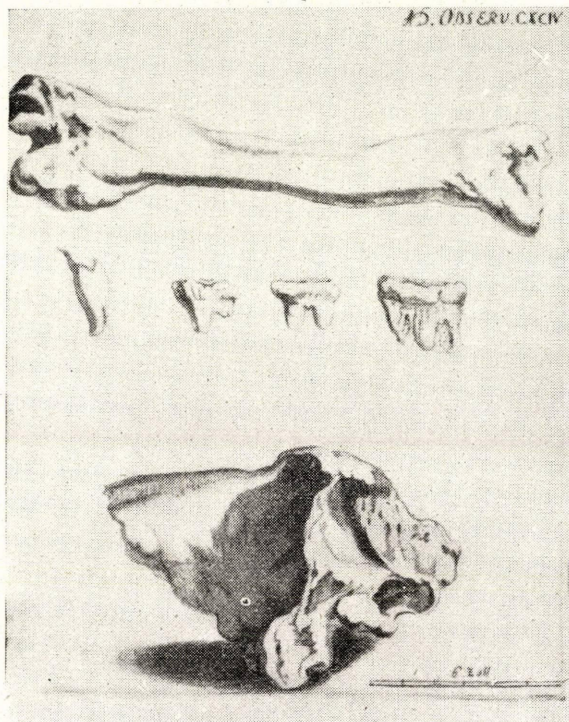
A második barlang Liptó megyében van. Szent Miklós és Deménfalva közelében, a Vág forrásvidékén. Itt is cseppkő fedi a földön heverő sárkánycsontokat. Az említett nemes kiásott egy 2 könyök hosszú combcsontot és megígérte, hogy elküldi. Sárkányfogak is találhatóak szép számmal, olyik hosszabb egy arasznál. Nagyobb hitel kedvéért mellékelem a keresztcsontot, néhány fogat és tibiát."

Így végződik a második levél.

A rákövetkező esztendőben Hain külföldre juttatott jegyzeteiből Vollgnad Henrik boroszlói orvos közölt egyet s mást. A cikk címe: *De draconibus Carpathicis et Transsylvanicis*. Ugyanott jelent meg 1673-ban, ahol az előző kettő. Ehhez a munkához újból remek metszetet mellékeltek. A kép mérete 44 cm és 23 cm. Az egész lapot egy sárkánykoponya foglalja el.

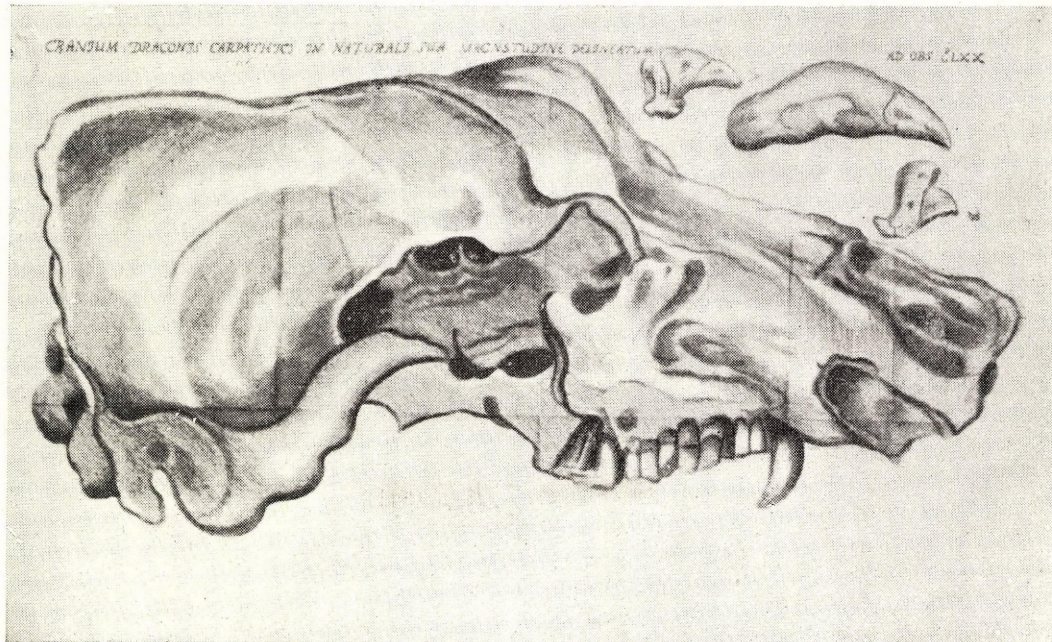
Nézzük meg jól a koponya rajzát. Erről ismerték fel a XVIII. és XIX. század kutatói a sárkányban a barlangi medvét. Az állcsontban nem barlangi medvefogak láthatók. A kép

húségére jellemző, hogy híven feltünteti azt a csalást is, amit a koponyát áruló paraszt követett el azért, hogy jobban megfizessék, mert az üres fogmederbe lónak vagy szarvasmarhá-

„Sárkánycsontok.” Hain második levelének melléklete
nak fogait dugdosta be. A fog a barlangi medve típusos szem-
foga. A felső karomcsont barlangi medvétől, az alsó a barlangi
oroszlántól származik.

Hain és Vollgnad közleményei páratlanok a maguk nemé-
ben. Sárkányokról nincs több hozzájuk mérhető híradás az
egész világ irodalmában.

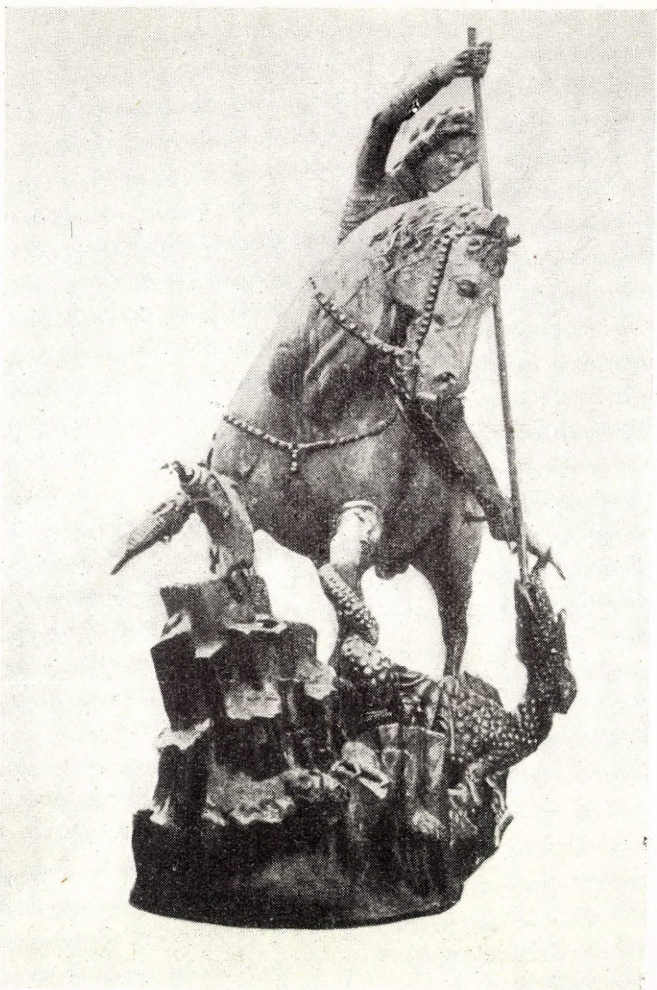
„Sárkánykoponya.” Vollgnad közleményéhez melléklet rajz Hain sárkánykoponyájáról

A sárkányrejtély megoldódik

Európát valóságos sárkányláz fogta el. Mindenki sárkány-csontokhoz akart jutni. Hain barátai kifogyhatatlanok a hálalkodásból. Voltak ugyan már előzően is hírek Magyarország, különösen Erdély sárkányairól, látni azonban nem látta őket eddig senki. Ransano Péter, aki 1488-ban követségben járt Mátyás király udvarában, első ízben írt róluk, de nagy történeti munkájának magyarországi részét csak 1558-ban nyomatta ki a bécsi császári udvar nagynevű magyar orvosa, Zsámboki János, aki szenvedélyesen gyűjtött régi kéziratokat s így került birtokába Ransano műve. Ez a könyv bevezetésében foglalkozik Erdély sárkányaival, mégpedig *leletek* alapján.

„Erdélyben sok a barlang és sok bennök az eldöglött sárkány hústól és bőrtől csontig rohadt koponyája. Az állatok nem ott éltek, ahol a csontjaik a mai nap hevernek, hanem az özönvíz hullámai sodorták oda a csontokat Afrikából vagy más földrészekről.”

Ez az első írott, illetve nyomtatott adat, amely komoly, szavahihető formában emlékezik meg hazai barlangokban található csontokról, hozzáfűzvé az Erdélyben elterjedt nézetet a csontok és koponyák sárkányeredetéről. Nem véletlen, hogy ez Erdélyben történik, abban az időben az ország egyik legkulturáltabb területén, ahol a félreeső üregekből és távoli barlangokból a pásztor nép a városokba viszi a sárkányok maradványait, s azok onnét Budára, a királyi udvarba is továbbjutnak. A sárkány alakját még a falvakban is templomi festmények, faragott oszlopfejek, szemöldökfák, a népes városokban címerek, pecsétlők és szobrok mutatják be. Gondoljunk csak a magyar művészettörténet büszkeségére, a prágai Hradsinban álló bronz Szent György szoborra, Kolozsvári Márton és György remekművére. A két magyar mester híres alkotása a helyi magyar művészetből nőtt ki, s a prágai szobor szervesen beléilleszkedik az előző magyar munkák sorába, de az olasz hatás alatt fejlődik, az olasz szobrászat jövőbe mutató újításából teremt újat: „a térbe komponált bronz lovasszobrot”. Azt mondja Balogh Jolán, a Szépművészeti Múzeum tudós

Szent György lovasszobra a sárkánnyal (1373), Kolozsvári testvérek műve

szakértője, hogy ez a szobor a „XIV. században volt olyan nagy művészi tett, mint a XV. században Donatello Gattamelatája”, és a testvérpárt művészetének úttörő jellege az egyetemes szobrászat irányt jelző, nagy egyéniségei közé emeli.

Ezen a szobron eredetiben ismerjük az erdélyi ember képzetében élő sárkányalakot a XIV. század második feléből. Sokkal józanabb felfogásban, természetesebben és hihetőbben van ábrázolva, mint a legtöbb külföldi kép vagy szobor sárkány-alakja. A méretei nem túlzottak, a test és végtagok arányai kitűnőek, jó és hihető állati test-arányok. A hős pompásan megmintázott alakja és a széles szügyű ágaskodó ló mellett a sárkány maga is élő, húsból-vérből való, nincs rajta semmi hihetetlen. Aki a XIV—XVII. században ilyen ábrázolásokat látott, az nem talált kivétlivalót a sárkánymesékben.

A Szent György szobrot 1373-ban készítik, Ransano 1488-ban hall az erdélyi sárkánycsontokról, s 1660-ban Kassán Kecskeméti Péter ötvösmester, a magyar ötvösipar virágzásának fénykorában összefoglalja mindazt, amit évekkel előbb Kolozsvárott kezdet jegyezgetni az ötvösművészegről. Ez a kézirat, amit csak 1883-ban rendezett sajtó alá Ballagi Aladár, az egész világirodalom három legjobb régi ötvöskönyve közé tartozik. Az 58 levélre terjedő kézirat beszél újból a sárkányokról.

„A sárkánykő a sárkánynak a fejében terem, fehér és világos. Mikor pennyig eleven az sárkány, akkor kell kivennyi, mert ha tusakodik ember az sárkánnyal és úgy öli meg, elvész a fejből; hanem az kik eféle követ vettek, minthogy Afrikában és az indijai pusztában bő az sárkány, így vették el tülle az követ, hogy addig babonálták az sárkánt sok tudománnyal és aluvó szerszámmal, hogy úgy elalutt, hogy az embert meg nem érezte és úgy vágták el az fejét és úgy találtak követ az fejében.” Ha hinni lehet — fejezi be Kecskeméti Péter —, a kő megvédi viselőjét az ellenségtől.

Egy kissé részletesebben beszéltem minderről, mert szemléltetni szeretném azt a légkört, amiben a XIV—XVII. század embere élt. Kecskeméti Plinius, Albertus Magnus munkáit eredetiben olvasta, s tőlük a drágakövek és sárkánykövek

gyógyító és védő hatásáról szóló babonát szó szerint átvette. A tudomány terén akkor még híre sincs a kritikának, s ennél fogva a régi szerzőknél előforduló babonákat, az anyagok valódi tulajdonságainak nem ismerése folytán vakon elfogadták. A szellemeket világszerte két tényező bilincselte le: a természeti tünetmények okai felől való tájékozatlanság és a régi tekintélyek feltétlen uralmának igézete. Kitűnő példa annak az orvosnak az esete, aki vita közben a boncolt holttesten megmutatja a kételkedőnek, hogy a máj az emberi test jobb oldalán van, mire amaz töprengve azt feleli, hogy ez igaznak látszik, s el is hinné, ha Aristoteles az ellenkezőt nem állítaná a könyvében.

„Ha hinni lehet” — írja Kecskeméti, s mi vegyük ezt a kételkedést megkönnyebbült szívvel tudomásul, mert benne van már az a természetes gyanakvás, ami Európaszerte csak egy évszázad múlva válik általánossá.

A hazai sárkánypéldákat tovább keresve, néhány elszórtan ránkmaradt, csekély jelentőségű nyom mellőzésével rá kell térnünk azokra az erdélyi adatokra, amiket Vette György nagyszabeni gyógyszerész hozott nyilvánosságra 1673-ban.

Vette jeles kutató volt. A danzig királyi gyógyszerésztárban tanult, majd Erdélybe kerülve gyógyszerészetén kívül növénytanál is foglalkozott. Hazánk egyik nagymúltú, országosan ismert patikája, a nagyszabeni Fekete Sas volt a tulajdona, amelyet okiratos emlékek már 1494-ben említenek. Vette olvasva Hain leveleit a kárpáti sárkányokról, nyomban írt Vollgnadnak és összefoglalta mindazt, amit Erdély élő, repülő sárkányairól tudott.

„Nemrégiben egy oláh hatalmas szárnyas sárkányt égetett el. Az állat odvas fában húzódott meg. A paraszt régóta tudta, hogy a sárkány az odut látogatja, de féltette életét és nem merte elfogni vagy megtámadni. Szabon mellett is tanyázott egy sárkány, de vilám ütött a fába s az állat odaveszett. Feje ma is látható a királybíró házában.”

A „fában élő sárkány” talán bagoly lehetett. Egy másik példány maradványát azonban Vette saját szemével látta, sőt néhány fogat meg is vásárolt az oláh medvetáncoltatóktól.

„Az egyik fog 6 librát — mai értékre átszámítva mintegy 3 kg-ot — nyomott, tenyérnél szélesebb, rövid darabka volt, valójában nem is annyira csont, mint inkább kő. Hasonló, tenyér alakú fog függött láncon Sechs-Kirchen templomának kapuján. Ezt is egy oláh találta négy év előtt.”

Az erdélyi néphit ezeket a maradványokat sárkánycsontoknak tartotta, s ezt a magyarázatot a természettudományban jártas Vette is megerősítette. Valójában nem voltak egyebek a jégkorszaki mammut gyermekfej nagyságú fogának lemezalakú töredékeinél.

A néphit és a természettudós tájékozatlansága ebben az időben, mint láttuk, az ismeretlen eredetű természeti tárgyakat még mindig sárkánynak vagy sárkánycsontnak tartotta. Sárkánycsontok után kutatni már nem csak üzlet, hanem divat. A legjobb nevű tudósok is rabjai lesznek. Aki a Felvidéken utazott, okvetlenül útjába ejtette a sárkánybarlangokat. Megfordult bennük az angol Townson, a francia Beudant, az olasz Sartori, a német Brückmann, Schmidl, Normann és még sokan mások. Sőt belekerültek az akkori idők szokásos összeállításaiába is, ahol a világ száz csodájáról számoltak be az olvasónak. Mindenfelé kutakat, üregeket, forrásokat keresteltek el sárkányokról. Megszületett a deménfalvi sárkánybarlang Liptóban, a lábatlani sárkánybarlang Esztergom megyében. A Mecsek-hegységben barlangi medvefogakat találtak az egyik forrásbarlangban, nyomban elkeresztelték sárkánykútnak.

Keresték a sárkányt, mert csontja kitűnő gyógyszer. A korabeli gyógyszertárak rendszeresen árulták a sárkánycsontot, sárkányport, sárkányvért. A főúri és fejedelmi kézigyógyszertárakban állandó patikaszer. Magyary-Kossa említi Borne-missza Anna fejedelemasszony patikaládájának tartalmát 1682-ből származó összeírás alapján, s ebben a lajstromban sárkányport, sárkányfogat és sárkányvért tartottak nyilván. Általában kedvelték a barlangokból kikerült gyógyszert. A liptómegeyi barlangok jéghideg vizét a kalkuluban szenvedők, az epekövesek itták. A rozsnóiak a Ferenc-barlang tiszta, fehér cseppkővét porrá törve szoptató anyáknak adták, hogy legyen elég tejük. A lipóciak a tejelő marha sójába keverték.

Explicatio Notarum

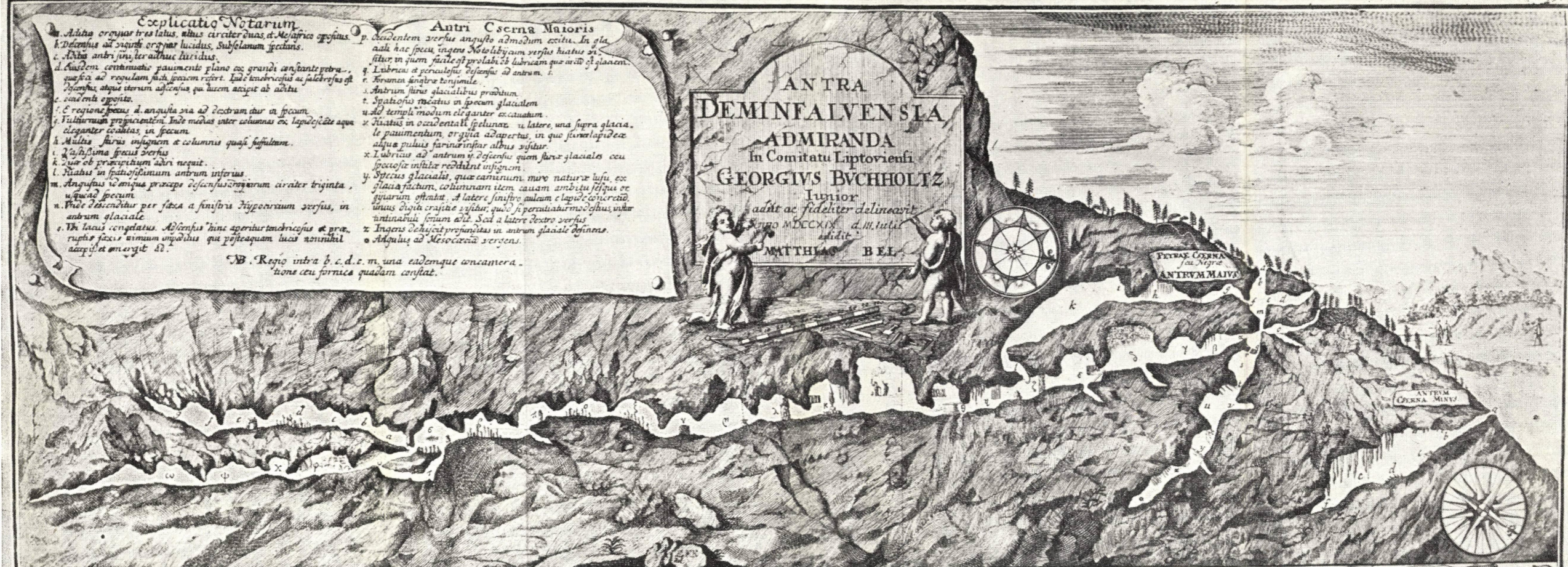
a. Aditus oryxarum tres latus, altus circiter duas, et Mesagrico opifinus
 b. Defensus ad iugum oryxarum lucidus, subfolanum spectans.
 c. Aditus antri iuxta aditum lucidus.
 d. Cuiusdem continuatio pavimento glaciae ex granis conflate petrae
 quae ad regulam iuxta specum refert. Inde tendit versus ac jalebricus est
 e. Quibus alius iterum aditus qui lucem accipit ab aditu
 f. eadem est oportet.
 g. Et regione specus a. angusta via ad dextram ducit in specum
 h. Vultu suum propinquantem. Inde medius inter columnas ex lapide glaciae aqua
 eleganter coactis, in specum.
 i. Multa stiris insignem et columnas quasi sustulit.
 k. Infusima specus dicitur.
 l. Quae ob praecipitum adiri nequit.
 m. Natus in spatiosissimum antrum inferius.
 n. Angustus in omnes praeceps descendens, angustum ariter triginta,
 u. quod specum.
 v. Præe descenditur per fœta a sinistra Nympharum versus, in
 antrum glaciale.
 x. Th. lacus congelatus. Aditus hinc aperitur tendit versus et præe
 ruptis saxis, et sumum in quibus quae posteaquam lucis nonnullam
 accipit, et emergit ad.

Antri Cserna Maioris

p. Occidentem versus angustis admodum exitu. In gla
 ciali hac specu, ingens Noto libycaum versus hatus in
 filiter in quem facile est prolabi, et lubricam quae uadit et glaciem.
 q. Lubrica et periculosa descensus ad antrum. i.
 r. Foramen singulae tonitruae.
 s. Antrum iuxta glacialibus præditum.
 t. Spatiosus medius in specum glaciale
 u. ad templi modum eleganter excavatum.
 v. Hiatus in occidentali spelunca, in latere, una supra glacia,
 le pavimento, organia adaperit, in quo sunt lapideae
 albus pulvis farinae infus albus visitur.
 x. Lubrica ad antrum et descensus quem stiris glaciae ceu
 speciosa instat reddunt insignem.
 y. Specus glacialis, quae caninum, more naturæ lusu, ex
 glacia factum, columnam item cauum ambitu fissus et
 gyrum ostendit. A latere sinistro pulvis et lapide concretio
 unius digiti crassitie visitur, quod si perculatur modicus, inter
 unguentum solum adit. Sed a latere dextro versus
 z. Ingens dehiat præcipitatus in antrum glaciale descendens.
 a. Angulus ad Mesocæcæ vergens.

B. Regio intra b. c. d. e. m. una eademque concamerata.
 hinc ceu fornica quadam constat.

**ANTRA
 DEMINIFALVENSLA
 ADMIRANDA
 In Comitatu Liptoviensi
 GEORGIUS BVCHHOLTZ
 Junior
 auct ac fideliter delineavit
 ANNO MDCCXIX. d. III. Iulii
 aedit
 MATTHIAS BEL**

a. Intubus in antrum si. meridiem spectans. Ita quoque regio
 glacialis est et stiris ele. antistimus passim distincta.
 b. Specus pavimento pleno, quod pulueribus albis confectum est.
 c. Antrum formae amplissima, et quasi arte statuariæ facta, insignem,
 quippe quae botronum, stirum, aliarumque rerum a ludente na-
 tura productarum, figuris distincta est.
 d. Aditum trabe univisa. A dextro latere cellarium quasi quoddam
 habet, partim per, anibus stiris, partim enata subitus glacie, op-
 letum: cui a sinistra spelunca opposita est, vistarum receptacula,
 quae ob ali tempore hinc inferantur.
 e. Specus ad meridiem surgens. Habet columnam ex aqua lapi-
 descende, aliud præterea saxum porosum et formae insulenter.
 A dextro aditus præceps versus antrum. i.
 f. Regio stiris lapidescentibus insignis, quae naturando natura op-
 fias, specum organorum musicorum præferent.
 g. Succellum amulatur, quasi choro quodam, et coalitis ad sta-
 tuarum formam lapideis, insigniter ornatum, quarum unam
 ex chore factam crederet. Globulorum præterea, et gutti aquae
 lapideae.

h. Lapidescentis facti, nuca ferè albedine magna hic copia reperitur una cum arena
 conspersa. Ad sinistram hatus est ductus brevior.
 i. Ornum altissima specus, cuius summam concamerationem vultu tedarum
 lumine adhibere visu adsequi nequeat. Partem aliter recta adfertur.
 k. Subfolanum adspuit et altera quidem parte choron, altera organon missum, ex
 rus adunatum refert. In medio tornicula adparet, quam natura ex aqua
 lapidescente per elegantem coagmentavit.
 l. Ostentat columnam, eodem natura opifio factam, parte vero aduersa
 suggestum ad artis imitationem mirifica calatum.
 m. Specus situ depressiori, lapidem habet baptisterion referens, cuius
 partem superiorem aqua iugiter defilans in modum patii excavat.
 n. Medioera specus, cuius sinister parte, lapidescentis lusu aquae fauos
 apiaris præteritur.
 o. Aditus orientem versus, inter conos ex aqua concreto, Parte su-
 periori a dextro hatus habet et unacolum.
 p. Varii hic quoque lapidescentis aquae lusu, con, candabra, etc.
 q. Statua germani præferens specum, cuius apud galeriæ modo intell
 est. Specus ipsa Mesagionem adspuit.
 r. Simulacra statuarum parili natura lusu facta alba iuxta et atra
 e. Dicitur

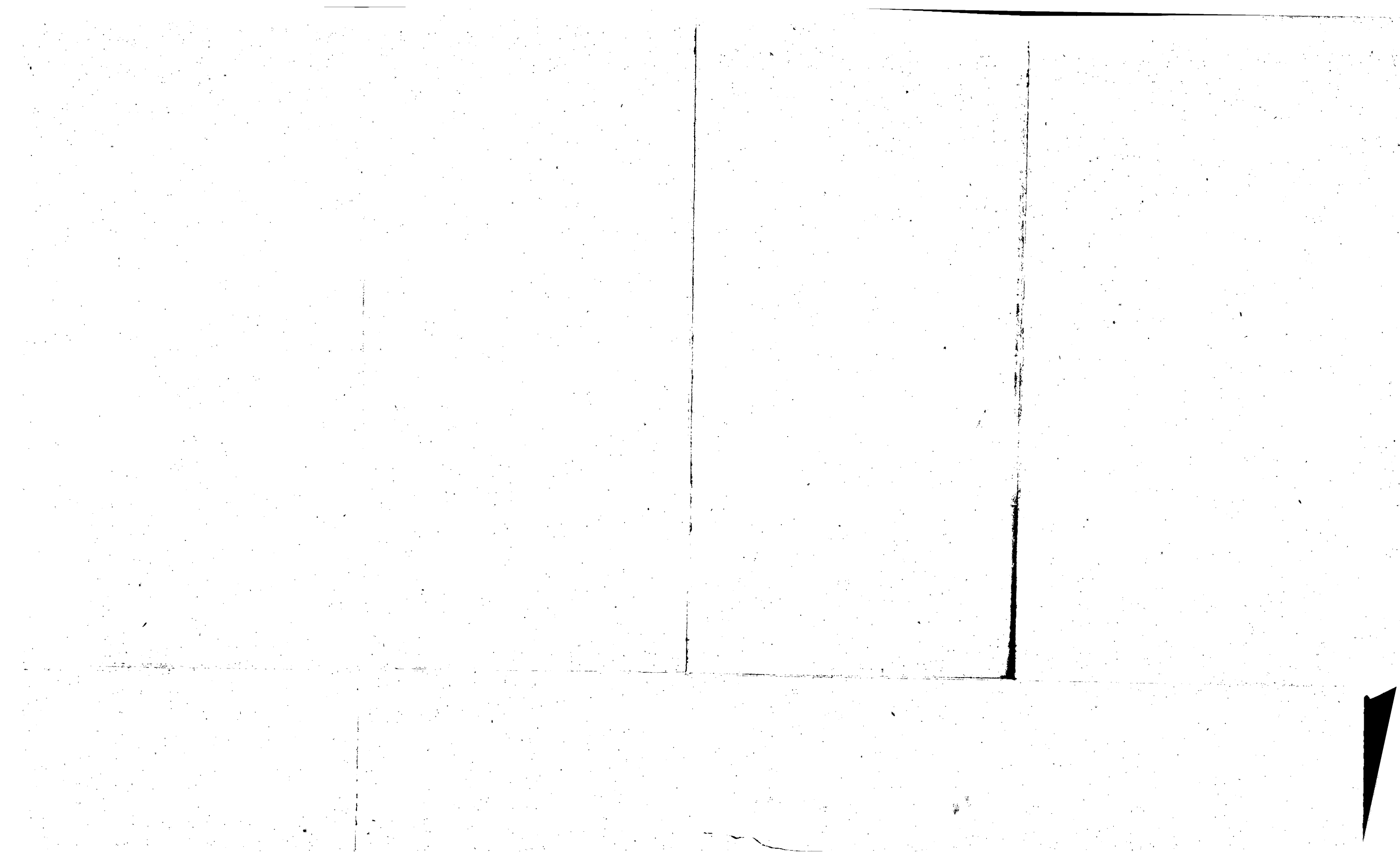
s. Quæ ad orientem spectat globulos minutos, candlabrorum for-
 mas, et simulacra statuarum, quarum una monachum refert,
 ostendit.
 t. Angusta nimium specus et in varios anfractus fisti, ut facilius
 ad aberrandum sit via.
 u. Partes ex aqua lapidescente squamosas.
 v. Stiris dicitur in cruci formam coalita, et alibi natura lusu.
 w. Elegans et quasi manu facta concameratio.
 x. Antrum longius pavimento cinereo, cuius partes dexter, iuxta
 petra abundant, molli hinc et grossa, quod in aerem protrahitur, in-
 dure sit sique leue.
 y. Censo pavimento, quod idem lac petrae sed subsistum
 effiat. Transitus habet difficilis, et periculis plenus.
 z. Ex antris b. et v. ductus se aperit in meridiem procurrentis.
 aa. Contra versus c. specus Eurostrum procurrentis.
 ab. Allicante pulvere dispersa specus, cum statuarum simulacris.
 ac. Machina altaris in hac ex aqua lapidescente coalita.
 ad. Antrum glaciale, dictum haberi versus g. inaccessum, adeoque
 inexploratum.

ae. Quæ ad orientem spectat globulos minutos, candlabrorum for-
 mas, et simulacra statuarum, quarum una monachum refert,
 ostendit.
 af. Angusta nimium specus et in varios anfractus fisti, ut facilius
 ad aberrandum sit via.
 ag. Partes ex aqua lapidescente squamosas.
 ah. Stiris dicitur in cruci formam coalita, et alibi natura lusu.
 ai. Elegans et quasi manu facta concameratio.
 aj. Antrum longius pavimento cinereo, cuius partes dexter, iuxta
 petra abundant, molli hinc et grossa, quod in aerem protrahitur, in-
 dure sit sique leue.
 ak. Censo pavimento, quod idem lac petrae sed subsistum
 effiat. Transitus habet difficilis, et periculis plenus.
 al. Ex antris b. et v. ductus se aperit in meridiem procurrentis.
 am. Contra versus c. specus Eurostrum procurrentis.
 an. Allicante pulvere dispersa specus, cum statuarum simulacris.
 ao. Machina altaris in hac ex aqua lapidescente coalita.
 ap. Antrum glaciale, dictum haberi versus g. inaccessum, adeoque
 inexploratum.

**Explicatio Notarum
 Antri Cserna Minoris.**

a. Aditus oryxarum tres latus qui lucem specus adhibet.
 b. Defensus qui pedetentim in maiorem abie latitudinem
 c. Grande saxum in utroque defensus parte
 d. Regio antri saxosa et sinistra lubrica
 e. Stiris glacialis ingentis molis, ac plerisque in ambu
 bus oryxarum ensis: a dextro aqua defilans in gla-
 ciam concrevit.
 f. Defensus orientem et meridiem, tendit versus
 et saxis impeditus, atque ex defillatæ aqua lubri-
 cus. Formæ huic regionis passim in ramorum ca-
 nis, et ibi concamerata, ut arte factam crederet.

A deménfalvi sárkánybarlangok képe Bél Mátyás Prodromusában. (Melléklet Tasnádi Kubacska András cikkéhez.)

Se szeri, se száma a régi feljegyzéseknek. Bél Mátyás ösztönzésére Buchholz György késmárki rektor a XVIII. század elején megpróbálkozott egy teljes sárkánycsontváz kiásával. Ez lenne az első céltudatos ásatás Magyarországon, amiről tudunk. Egész csontvázat nem talált, de összegyűjtötte a szétzórta heverő csontokat és odaajándékozta azokat a drezdai császári múzeumnak, jobban mondva ritkasággyűjteménynek. A császár aranyéremmel tüntette ki.

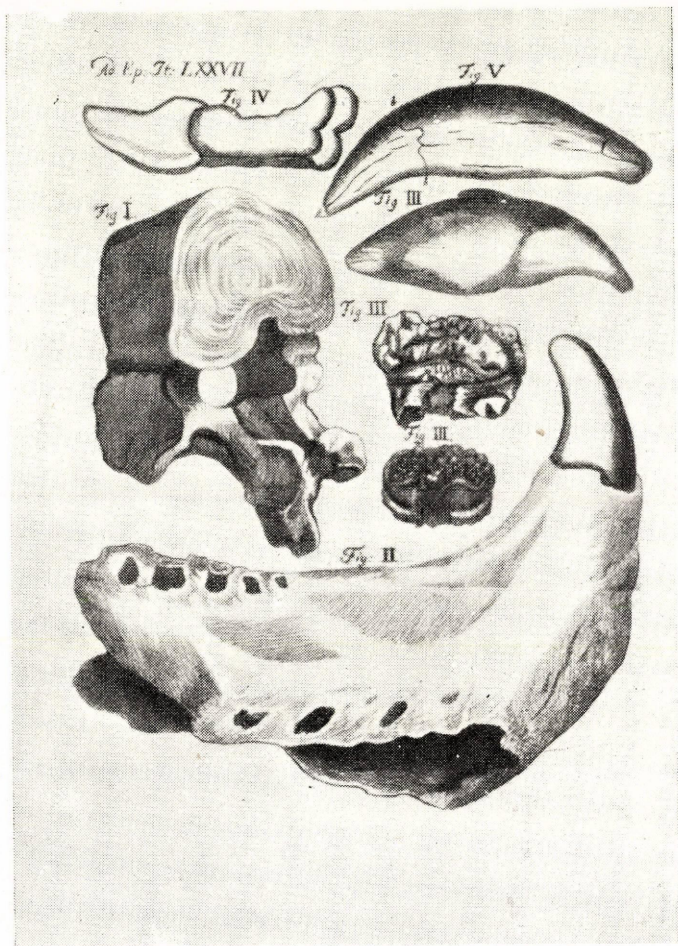
1719 júliusában Bél Mátyás kérésére Buchholz felmérte a Liptói megyei Deménfalva határában a Kis és Nagy Cserna barlangokat, Magyarország két leghíresebb sárkánybarlangját. A több, mint fél méter hosszú szelvény 1 : 100 méretű képe Bél Mátyás híres *Prodromus*-ban, 1723-ban látott napvilágot. A részletes rajzon valamennyi üreg és folyosó, minden cseppkősoport és forrás fel van tüntetve. Ötvenkilenc pontban kimerítő jelmagyarázatot írtak mellé, s nem hiányzik róla az irányítják rózsa sem. Ez az első hasznavehető magyarországi barlangszelvény és a magyarországi sárkánybarlangok első hiteles rajza, amely az utókorra is fentmaradt. Hain említett felmérései és rajzai ugyanis elvesztek.

Bél Mátyás is hitt a sárkányokban. „A szokatlan alakú és méretű csontok semmiféle más állat csontjaival nem vethetők egybe, hiába is kísérelnék meg akár a legkiválóbb anatómusok.” Ez Bél véleménye s nincs rajta mit csodálkozni. Esper, a neves német természetvizsgáló még 1774-ben is azt mondta, hogy „ismeretlen állatok” csontjai ezek.

Először Brückmann wolfenbütteli orvos kezdett kételkedni a kárpáti barlangok sárkánycsontjaiban. „Ezek a sárkányfogak — írja — igen hasonlítanak a medvék fogához.” Ez a gyanúja 1725-ben támadt, amikor hazánkban átutazva felkereste a híres barlangokat, ahonnét néhány fogat vitt magával. Oda-haza azután tüzetesen szemügyre vette a „sárkányfogakat”. Rájött, hogy bizony azok nem egyebek medvék és oroszlanok fogainál, de hogy hogyan kerültek Afrikából a Kárpátok barlangjaiba, arra már nem tudott felelni.

Az újabb rejtélyt más valaki oldotta meg.

A XVIII. század végén és a XIX. század elején sorsdöntő

„Medvecsontok” a deménfalvi barlangból. Brückmann
levelének illusztrációja (1739)

fordulat következett be a Kárpátok sárkányainak történetében. Az őslénytan egyik úttörő kutatója, a német Rosenmüller, könyvet írt a barlangokban talált csontokról, az irodalom hirdethet sárkánycsontjairól. Vizsgálatai közben meglepő eredményre jutott. Úgy látta, hogy ezek a csontok nem ma is élő medvéktől és oroszlánoktól származnak, hanem egy kihalt nagy medvefajtól, ahogyan ő nevezte: a barlangi medvétől. Az állatot el is nevezte *Ursus spelaeus*-nak. A magyarországi barlangok ősmedvéinek csontjairól külön is megemlékezett, mondván, hogy Hain, Vollgnad és Brückmann orvosok metszetei sem sárkánycsontokról készültek, hanem a barlangi medve koponyájáról és fogairól.

A kárpáti barlangok ősmaradványainak sorsa a legjobb példa arra, hogyan száll egy-egy mese vagy monda apáról fiúra, s vándorol egy-egy lelet leírása tudóstól tudósig, míg végül elkövetkezik az idő, amikor a tudomány ki tudja hámozni a régés burokból a valóságot és megfejteti a monda vagy a mese eredetét.

Ha Hain és Vollgnad nem csatolnak munkáikhoz képeket, valószínűleg soha nem születik meg Rosenmüller magyarázata, és az egykori lelet elkallódva, értékét veszítve, a szöveg pusztán fantasztikus híradás maradt volna.

Néhány évvel később napvilágot látott Párizsban a kiváló francia természetbúvárnak, Cuvier-nek a tanulmánya Magyarország és Németország barlangjainak kihalt medveféléiről. Úttörő munkájában egyenesen a szakemberekhez fordult. Érveivel az utolsó kételkedőket is meggyőzte arról, hogy nem élnek és éltek sárkányok a magyarországi barlangokban vagy bárhol másutt a világon.

Így kopott ki lassan-lassan a sárkánymese a tudományos irodalomból. Normann, aki 1833-ban a deménfalvi barlang környékét bejárta, úgy találta, hogy a hegyi lakók sem hisznek már a kárpáti sárkányokban, bár a felvilágosodásuk, amint írja, „alig haladt előbbre egy konyhaméces fényével”.

A híres barlangokat a „látogatók” évszázadok folyamán annyira kifosztották, hogy Paget 1845-ben már kételkedik, voltak-e egyáltalán csontok az üregekben.

„Nyomat sem találtam a csontoknak, amelyeket egyes utazók állítólag a barlang fenekén szétszórva láttak, amikor a barlangot a sárkányról elkeresztelték. Valószínűleg soha nem is voltak és a földön heverő cseppköveket nézték egyesek mesebeli állatok maradványainak.”

Paget tévedése még inkább meggyőzhet arról, mivé lett volna Hain híradása a kitűnően felismerhető metszetek nélkül.

Most, amikor Hain munkásságának összefoglalását befejezem, szeretném megemlíteni Magyary-Kossa nevét. Veszprémi és Szinnyi irodalmi felsorolása révén természetesen tudott Hainról és nagy orvóstörténeti munkájában néhány sorban megemlékezett róla. De műveit eredetiben ugyanúgy nem ismerte, mint jómagam, aki a hazai őselettudomány történetével foglalkoztam. Nem tudott közelebbit a kiadott levelek tartalmáról sem. Nem ismerte Vollgnad és Vette, valamint Brückmann és a többiek leveleit, cikkeit és adatait sem. Egyáltalán nem tudtunk minderről többet, mint amit az idézett címek elárultak, s néhány soros kiszakított részletek Cuvier-nek s másoknak a munkáiban ránk maradtak. A hazai folklorkutató nagymestere, Solymossy sem hallott az elmondottakról semmit. Pedig külön munkában foglalkozik a magyarországi sárkányokkal. Így szántam rá magam a bécsi kutatóúra, a most bemutatott eredményeket pedig senki sem fogadta szívhez szólóbb örömmel, mint Magyary-Kossa. Munkáinak legnagyobb része akkor már megjelent, vagy sajtó alatt volt és az én adataim alapján csak röviden utalhatott Hain dolgaira. A hiányt az elmondottakkal igyekszem pótolni.

IRODALOM

Hain, J.: De draconibus Carpathicis. (Miscellanea curiosa medico-phistica academiae naturae curiosorum. Dec. I. Annus III. Obs. CXXXIX. pag. 220.) Lipsia et Francofurt. 1672. — De draconum Carpathicorum Cavernis. (U. O. Annus III. Obs. CXCIV. pag. 314.)

Vollgnad, H.: De draconibus Carpathicis et Transsylvanicis. (Misc. curios. medico-phistic, acad. natur. curios. Dec. I. Anni IV. Obs. CLXX. pag. 226.) 1673.

Vette, G.: Caeterum dracones volantes in Transsylvania. (Vollgnad levelében.)

Brückmann, F.: Von den Ungarischen Drachen Höhlen im Lip-tauer Comitat. (Sammlung von Natur- und Medicin — Wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten. Class. IV. Artic. 5. Relatio XXVI. pag. 628.) Leipzig-Budissin, 1725.

Ranzanus, P.: Epitome Rerum Hungarum. Tirnavia. 1558.

Bél, M.: Hungariae antiquae et novae prodromus, cum specimen. Norimberga. 1723.

Esper, J. F.: Ausführliche Nachricht von neuentdeckten Zoolithen unbekannter vierfüßiger Thiere. Nürnberg. 1774.

Rosenmüller, S.: Quaedam de Ossibus fossilibus animalis cuiusdam historiam eius et cognitionem accuratorem illustrantia. Lipsia. 1794.

Rosenmüller, S.: Beiträge zur Geschichte und näheren Kenntniss fossiler Knochen. Leipzig. 1795.

Rosenmüller, S.: Abbildungen und Beschreibungen fossiler Knochen des Höhlenbären. (Description des os fossiles de l'ours des cavernes.) Weimar. 1804.

Cuvier, G.: Sur les ossemens du genre de l'ours, qui se trouvent en grande quantité dans certaines cavernes d'Allemagne et Hongrie. (Annales du Muséum d'histoire naturelle. Vol. VII.) Paris. 1806.

Cuvier, G.: Sur les espèces des animaux carnassiers dont on trouvé les ossemens mêlés à ceux d'ours, dans les cavernes d'Allemagne et Hongrie. (Annales du muséum d'histoire naturelle. Vol. IX. pag. 428.) Paris. 1837.

Kubacska, A.: Die Grundlagen der Literatur über ungarische Vertreter-paleontologie. Ung. Universitäts-Druckerei, Budapest. 1928.

Kubacska, A.: Az ősgérmes maradványok kutatásának megindulása hazánkban. Debreceni Szemle. 1929. 4. sz.

A két utóbbi a további irodalmi adatokat közli.

ZUSAMMENFASSUNG

Johan Patersonius Hain war preussischer Militärarzt. Nach einem kurzen Aufenthalt in Polen kam er nach Ungarn und liess sich in Eperjes nieder. Daten über ihn mit ungarländischen Beziehungen stehen uns schon aus den 1660-er Jahren zur Verfügung. Er starb is den 1670-er Jahren.

Während der kurzen Zeit, die er in Ungarn verbrachte, erwarb er sich einen guten Ruf und hatte eine einträgliche Praxis. Er heilte Magnaten und reiche Edelleute, die aus dem fernen Siebenbürgen ihn persönlich aufsuchten, oder brieflich seinen ärztlichen Rat erbaten. Aber auch unbemittelte, einfache Bürger behandelte und heilte er. Dank seiner hervorragendem wissenschaftlichen Bildung verfügte er über vielfache Verbindungen im Ausland und einen grossen Freundeskreis. Er hatte nicht nur die bedeutsameren Fälle aus seiner Praxis beschrieben, beabsichtigte vielmehr eine Monographie herauszugeben über die naturkundlichen Raritäten in Ungarn. Dieses Werk, am welchen er bis zu seinem Tod arbeitete, ist leider im Druck nicht erschienen. Einzelne Teile liessen deutsche Ärzte seines Freundeskreises, der damaligen Sitte gemäss, in Briefform abdrucken, und dieses sind uns erhalten geblieben.

Mehrere seiner Briefe enthalten sehr wertvolle Daten. Schon in den 1660-er Jahren hatte er ein selbstkonstruiertes Vergrösserungsglas, das er „Mikroskop“ nennt, bei seinen Experimenten benützt; seine Tätigkeit darf als bahnbrechend bezeichnet werden, er gehört zu den ersten Pionieren auf diesem Gebiet.

Die Studie befasst sich mit zwei in 1662 publizierten Briefen (siehe die Bibliographie am Ende dieses Artikels), in denen Hain die in den Karpathenhöhlen entdeckten „Drachenknochen“ beschreibt. Diese Briefe sind darum von besonderer Wichtigkeit, weil sie als erste Mitteilungen auf der ganzen Welt gelten, mit Hilfe derer später (von Rosenmüller und Cuvier) festgestellt werden

konnte, die in den Höhlen vorgefundenen „Drachenknochen“ seien nichts anderes als Überreste des Höhlenbären (*Ursus spelaeus* ROSENN.) und des Höhlenlöwen (*Felis spelaea* GOLDF.) aus der Eiszeit (Pleistozän). Nicht die Beschreibungen selbst, als vielmehr die den Briefen beigefügten Stiche grossen Formats, von bewundernswürdiger Lebenstreue und infolge ihrer anatomisch tadellosen Details haben, zwei Jahrhunderte später, die Feststellung der Identität des Hain'schen „Drachen“ mit dem Höhlenbären ermöglicht.

Der Artikel enthält nebst einer vollständigen Bibliographie der Frage, zeitgenössische Angaben betreffend J. Hain, sowie eine wissenschaftlichen Wertung des ganzen Fragenkomplexes.

RÉSUMÉ

Le médecin militaire prussien, Johan Patersonius HAIN était, après un bref séjour en Hongrie, parti pour la Hongrie et c'est ici qu'il s'est établi à Eperjes. Les données touchant ses activités en Hongrie, remontent à 1660 Il mourut vers 1670 (à)

Le temps, bien que court, qu'il passa en Hongrie lui suffit de s'acquérir une bonne réputation et une pratique profitable. Des magnats, des gentilshommes riches, même de la Transilvanie lointaine, consultèrent à lui, personnellement ou par lettre, leur maladie. Mais il a également rendu la santé aux simples habitants sans-rien. Son savoir approfondi procura à cet homme excellent maintes relations étrangères et un cercle d'amis; Il décrit ses cas de médecin les plus remarquables, mais, outre cela, il avait l'intention de publier une monographie traitant des raretés naturelles en Hongrie. C'est jusqu'à sa mort qu'il travaille pour achever ce grand ouvrage qui, hélas, in extenso ne fut pas imprimé. Ses amis, des médecins allemands, n'en firent imprimer que quelques parties, suivant le goût de l'époque, en forme des lettres conservées jusqu'à nos jours.

Plus d'une de ces lettres contient des données très précieuses. C'est déjà autour de 1660 (?) que J. HAIN, en faisant des expériences scientifiques, se servit d'une loupe, construite par lui-même, et qu'il dénomma „microscope“, il prépare dans ce domaine, parmi les premiers pionniers, des voies nouvelles.

L'étude donne l'analyse de deux lettres, publiées en 1662 (cf. la bibliographie à la fin de cet article), dans lesquelles HAIN décrit les „os de dragons” trouvés dans les cavernes carpathiques. L'importance de ces lettres consiste surtout en ce qu'elles donnent, pour la première fois dans tout le monde, des renseignements à l'aide desquels on était à même de constater (Rosenmüller et Cuvier) que ces soi-disant „os de dragons” sont, en vérité, les ossements de l'ours des cavernes (*Ursus spelaeus* ROSENM.) et ceux du lion des cavernes (*Felis spelaea* GOLDF.). Ce sont en premier lieu les annexes des lettres: gravures, grand format, d'une fidélité admirable et, en ce qui concerne les détails anatomiques, d'une précision nette, grâce auxquels les spécialistes, deux siècles plus tard, peuvent identifier les „dragons” de J. HAIN avec l'ours des cavernes.

L'article contient outre une bibliographie complète, des données contemporaines touchant l'activité de J. HAIN et une analyse scientifique du complexe des questions s'y rattachant.

ID. CSAPODY ISTVÁN DR. (1856—1912.)

Írta: CSAPODY ISTVÁN dr. (Budapest)

Élete

A tyám születésének 100. fordulójához értünk. Munkájának emléke élő maradt. És nemcsak szemész-fiában és szemész-unokájában maradt élő. Megpróbálom most, hogy a gyermeki kegyelet hangján, de köteles tárgyilagossággal elmondjam, milyen része volt neki a szemészet fejlődésében, mi mindenre terjedt ki az érdeklődése, mi a maradandó munkásságában, mit tanulhatunk ma is az ő életéből. Elfut az idő, gyorsan váltják egymást az emberöltők. Nézzünk vissza az ő alkotó éveire és korára, hogy jobban megérthessük jelenünket. Nézzük meg, milyen kötelességek előtt álltak az akkori orvosok a betegágnál, operálás közben, a katedrán. Hogyan nézték tudományos problémáikat. Mit igazolt megállapításaikból a tudomány fejlődése. Így élénk áll egy befejezett, gazdag, bár rövid életmű, és egyszersmind élénk áll — amennyire szerény igyekezetemből telik — a magyar tudománynak az a kora, amit mi szemészek leginkább *Schulek* nevével jelölhetünk.

Talán nem egészen helyes, hogy a fiú emlékezik meg az atyjáról. Talán az elfogultság vádja érheti. Atyám élete elbírja és elvárhatja a legtárgyilagosabb kritikát. De a részrehajlás vádja ellen nem is nehéz védekezni. Olyan korán vesztettem el őt, hogy a róla, bennem megmaradt emlék alig több, mint egy sok éven át szenvedő, beteg ember képe. Az alkotó Csapody, aki korának kiemelkedő egyénisége volt és akinek munkássága tovább hat, mint élete, az egészséges Csapody, aki az ifjú- és férfikor lelkesedését, tetterekészségét, fáradha-

Id. Csapody István

atlan energiáját arra fordította, hogy hasson és gyarapítson, aki az élő szó és az író toll minden erejét felhasználta, hogy másoknak nevelője és segítője legyen, — hozzám is csupán irodalmi hagyatékából szól, majdnem csak úgy, mint bárki idegenhez. Megvan tehát a távlat ahhoz, hogy tárgyilagos legyen a munkám.

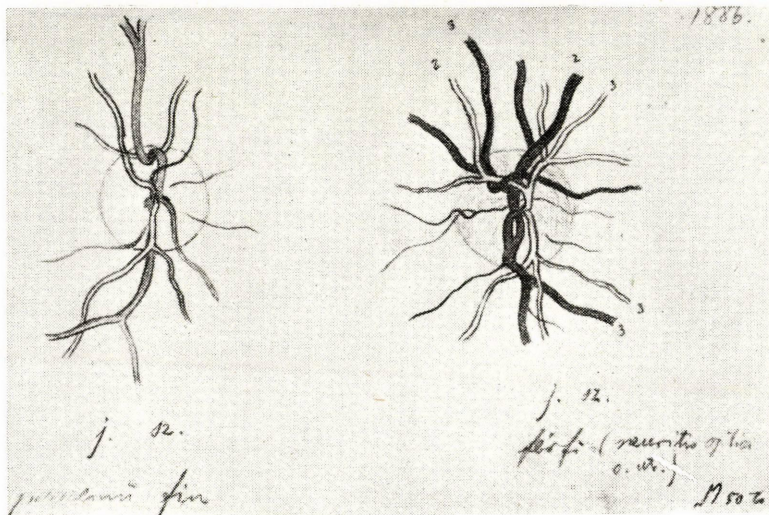
Az írói hagyaték elég jelentékeny. A közlések száma a most összeállított, nem is teljes bibliográfia szerint, jóval meghaladja az ötszázat.

Horpácson, Sopron megyében született 1856. dec. 25-én. Egyszerű falusi iparos tizennégy gyermeke közül a kilencedik. Tehetségét észreveszik, tovább taníttatják, amit ő nevelősködéssel tesz lehetővé. A soproni gimnázium sokáig emlegetett jelese. Orvosnak készül. Mint medikus, állami ösztöndíjat nyer életteni versenydolgozatával. „Az egyetemi tanulmányok közül — mint egyik életrajzában írja (1) — az alapvető természettudományok iránt volt nagy kedvem, aztán az élettan lett kedves tárgyam. Mikor azonban a klinikai tárgyak tanulására tértem, a szemésszettel való megismerkedés volt döntő hatású arra az elhatározásomra, hogy életemet a szemésszettel tanulására és irodalmi művelésére fogom szentelni.”

Doktorrá avatása után (1880) hamarosan a Schulek-klinika tagja, az itt töltött kilenc év alatt I. tanársegéd s a professzor privát segéde lesz. A szemvizsgálás gyakorlati módszereinek előadására képesítik (1890) és nemsokára az egyetemi ny. rk. tanári címet is megkapja (1895). Még klinikai éveinek elején megszerzi az iskolaorvosi és egészségtan-tanári oklevelet és elkezd az egészségtan középiskolai oktatását (1887). Aztán megbízást kap az egészségtan előadására az egyetem bölcséleti karán is (1891).

Legjobb éveiben, a 25. évét követő két évtizedben hallatlanul tevékeny. Könyvei, cikkei sűrű egymásutánban jelennek meg. A tanulás a legnagyobb élvezet volt számára, szorgalmas adatgyűjtéséről megmaradt gyorsírásos füzetei tanúskodnak: szemtükrözésről, egészségtanról, orvosi kifejezésekről és sok

egyébről. Polihisztorszerűen sokoldalú. Erős a nyelvekben, ott-honos a matematikában, ért a csillagászathoz. Jó botanikus (akit később a budapesti nemzetközi kertészeti kiállítás bíráló bizottságába is beválaszt [1910]), kaktuszgyűjteményét számon tartiak, van ideje növényélettani megfigyelésekre. Jól rajzol,

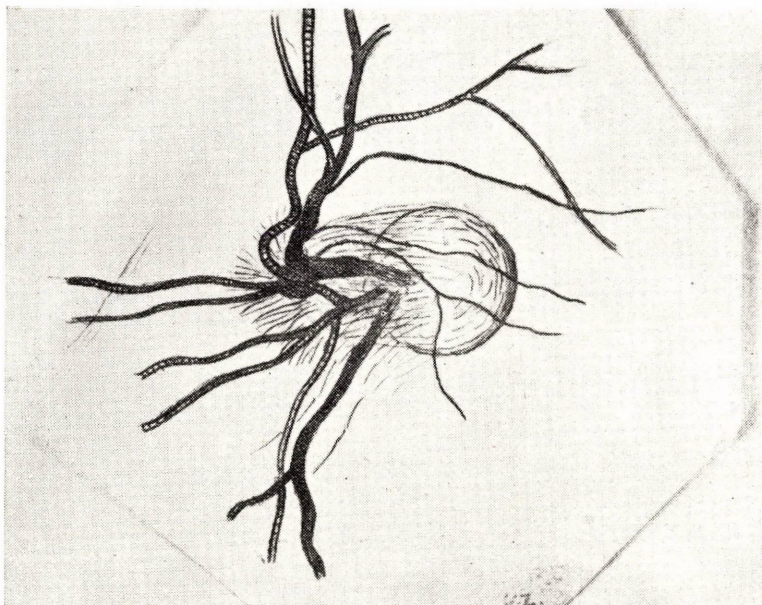
Id. Csapody István szemfenék rajza.

szemfenéki ábrái megmaradtak (2., 3. ábra). Szép bélyeggyűjteménye egyéni terv szerint készült. Lelkes turista, bejárja a Tátrát, a Balaton-vidéket, az ecsedi lápot, Tirolt. Sokfelé hívtott, szívesen hallgatott népszerű előadó, neve hamarosan országosan ismert lett.

Ebben az időben írta meg levelét Kossuth Lajoshoz. Szemésmzi tanácsokat ad benne, hogyan használhatja kétféle fénytörésű két szemét. A kormányzó megőrizte ezt a levelet, amely most Kossuth irodalmi hagyatékában, az akadémiai könyvtár

levéltárában található. Ezekkel a sorokkal mutatom be atyám kezeírását, jellegzetes apró betűit (4., 5. ábra).

1889-ben feleségül vette *Allaga* Géza zeneszerző Vilma leányát, akinek több regénye és sok tárcája jelent meg. Nyolc gyermekük volt.

Id. Csapody István szemfenék rajza

A poliklinika főorvosa, a MÁV orvosi tanácsadója lett. A szeretett Sopron vármegye tiszteletbeli tisztifőorvosává választotta.

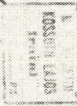
Betegsége derékban törte életét. Heveny sokizületi reumája sokszoros, fájdalmas szivárványhártya-gyulladással szövődött és idült vesegyulladásban végződött. Évtizedek szenvedése során a deformáló arthritisz mozgásában, retinitisze látásában tette rokkanttá.

Signore

L. Kossuth

Torino.

Via dei Mille 22.

Melissa Tischler
Kossuthok 44.

Maglisteria szoboru a nyugodtan,
nagy Kossuthok, hogy Kossuthok,
nagy Kossuthok, nagy nem hisztem
magam Kossuthok, nagy nem hisztem
papirmentes juttam, nagy Kossuthok
dajonni Kossuthok, nagy Kossuthok
nagy Kossuthok, nagy Kossuthok. P.
nagy Kossuthok, nagy Kossuthok
nagy Kossuthok, nagy Kossuthok
nagy Kossuthok, nagy Kossuthok
nagy Kossuthok, nagy Kossuthok

Id. Casapody I. levele Kossuth Lajoshoz

szem ellentétben fegyveresekkel valóban. A szarvasi, szepi környéki kórházok
egy kiegészítéssel voltak.

En is szarvasi vagyok, a szarvasi kórházban voltam, a szarvasi kórházban is voltam
egy évig, azután megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam. Szarvasi kórházban voltam, és ott
meghaltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam. Szarvasi kórházban voltam, és ott
meghaltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam.

szarvasi kórházban voltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam. Szarvasi kórházban voltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam. Szarvasi kórházban voltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam. Szarvasi kórházban voltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam. Szarvasi kórházban voltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam.

szarvasi kórházban voltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam. Szarvasi kórházban voltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam. Szarvasi kórházban voltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam. Szarvasi kórházban voltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam. Szarvasi kórházban voltam, és ott megint szarvasi kórházba kerültem, és ott
meghaltam.

Id. Csapody levelének befejező része

Külső tevékenysége fokról fokra szűkült, betegsége egyre inkább otthonához kötötte.

Irodalmilag dolgozott utolsó évéig, betegeket ellátott a halála előtti napig, tanítani nem szűnt meg utolsó órájáig.

Életének 56. évében halt meg, 1912. augusztus 17-én.

A szemész

A *Schulek*-iskola modern volt a nagy honi elmaradottság ugarán. Klinikai szemléletet, operálni tudást, kórtani gondolkodást hozott a szemészetbe. A mesternek méltó tanítványokra, munkatársakra, továbbépítőkre volt szüksége. A fiatal *Schulek* budapesti segédei sorában *Csapody* az elsők közé tartozott, id. *Imre* után *Ottavá*-val, *Issekutz*-cal egyidőben, *Grósz*, *Blaskovics*, *Scholtz* előtt dolgozott professzora mellett.

A megújulásnak, úttörésnek, elindulásnak ebben a lelkes korszakában nyitva volt a tér az alkotásra. Így volt az egész orvostudományban. A belgyógyászaton *Korányi* Frigyes hatalmas tudása, közegészségtanban *Fodor* alkotó zsenialitása, élettanban *Högyes* korszakot nyitó munkássága, szülészetben a fiatal *Tauffer*, anatómián *Mihálkovics*, *Genersich*, *Pertik*, kémián *Than* Károly, fizikán *Eötvös* Loránd jelentik a magas színvonalat. Ezek mellett *Schulek* a súlyosabb egyéniségek közé tartozott.

Csapody kitűnő szemmel látta meg a rá váró feladatokat. Megoldásukra jól felkészült. *Korányi* Frigyes mellett, mint fiainak éveken át nevelője, talált jó alkalmat, hogy tovább művelődjék.

Erről a nevelői működéséről szép szavakban emlékezett meg *Korányi* Sándor egy hozzám intézett levelében (1936). Ezeket írta: „Ha valamit sikerült elérni az életben, abban nagy része volt boldogult atyádnak, aki gyermekkoromban öntötte belém a természet iránti szeretetet. Hálával emlékezem öreára.”

Atyám lelkesen állt *Fodor* mellett is.

A *Schulek*-klinikán rá várt először is a magyar *Látáspróbák* megszerkesztése. Ezeknek sikerét öt kiadás és hetven eszten-

dei használat igazolta. A falitáblákat maga számította ki, logaritmus számításait őrzöm. Az első kiadás könyomatú táblai tökéletesek.

Atyámra várt az *első magyar szemészeti tankönyv* (2) megírása is. Szerény címet adott neki: Útmutató a szemészetben. Könyve két kiadást ért meg; a magyar szemészetben ez a könyv évtizedeken át volt megbízható vezető. Teljesen korszerű volt és sokban eredeti. A fejezetek élettani beosztáson alapultak: mozgató, érzéklő, tápláló, fénytörő készülék, védő- és nedvesítőkészülék egy-egy fejezetének címe. A fénytörés tárgyalásában pontosan támaszkodik *Donders* alapvető művére, amelyet különben angolból magyarra készült fordítani. Ma is érdemes elolvasni, mint nem egy más részét az Útmutatónak. Az egész könyv a világirodalom akkori teljes ismeretén épült, hiszen a Szemészet-ben atyám a legszorgalmasabb referálók közé tartozott. De gondosan felhasználta az akkortáiban megjelent nagy *Wecker—Landolt*-féle kézikönyvet, a *Graefe-Saemisch*-t és más műveket is.

Mint könyvből is látható, *Csapody* kitűnő megfigyelő volt, elsőrendű klinikus. Jó ítélete és éles szeme helyesen látott meg sok mindent. Az idő több tekintetben igazolta őt. A tárgyilagoss birálatnak ezt a leghelyesebb mértékét alkalmazom könyvének ismertetésében is.

Így különösen a *látóhártya-szakadások* kérdésében szabad és kell megállapítanunk, hogy a ma már vitathatatlanul helyes tannak atyám munkája hosszú időn át egyetlen képviselője volt nálunk. Már 1890-ben pontosan leírja a retina szakadását, mint a leválás igazi okát; maga is keresett szakadásokat úgy, ahogy *Leber* tanította. Az Útmutató-ban ezt olvashatjuk: „Gyakran találni a levált hólyagon cafatos vagy göngyölt szélű repedést, sőt a mai felfogás szerint mindig kell repedésnek lenni, csakhogy néha nem találni meg — írja 66 évvel ezelőtt —, de nem szabad repedésnek nézni a levált hólyag ránccos völgyeit, vagy a kettős leválást elválasztó ép rész vöröslő részét. Mind általánosabban elfogadják *Leber* magyarázatát, mely szerint előbb az üvegtest vonul vissza az ideghártya felszínéről s kettőjük közt gyúlik meg a folyadék, s ha valami

alkalmi ok repedést támaszt az ideghártyában, az a folyadék a repedésen át az ideghártya alá ömlik s leválasztja az érhártyáról." Gyógyításáról megemlíti, hogy „Wecker a leválás helyén égetéssel iparkodott összetapadást támasztani az érhártya és az ideghártya között”. — Átnéztem több egykorú német tankönyvet, ezek csak futólag említik meg, amit *Csapody* elfogadott, részletesen leírt és tanított. A szakadások tana azután, mint tudjuk, mintegy negyven évre teljes feledésbe merült, és mikor végre *Gonin* diadalra vitte, sokan csodálkozhattak rajta, hogy az első magyar szemézi tankönyv, *Csapody* Útmutatója már hibátlanul tárgyalta volt.

Leírja továbbá a *szivárványhártya korai sorvadását glaukómában*; megállapítja jelentőségét. Atyám megfigyelésének megerősítése csak mintegy harminc év múlva következett be. *Koepe* ismert elmélete a szivárványhártya festékének szét-szóródásáról a réslámpával tett első észleletek közé tartozik. *Csapody*nak már könyve megírásakor önálló elgondolása volt a szemfeszességről, amihez természetesen réslámpa nélkül jutott el. Ezt írja: „Véleményem szerint az irisznek nagyon alárendelt jelentőséget tulajdonítottak eddig a glaukóma előidézésében; pedig akut glaukómában az iris részleges sorvadása az első jelenségekhez tartozik.”

Tárgyalja az Útmutató a szemfenéki bajok értágító kezelését is saját tapasztalatai és egykorú irodalmi adatok alapján. Ez is feledésbe ment jó időre, míg *Imre* újra fel nem hívta rá a figyelmet (1930).

Amit a szem maródásairól ír atyám, szóról szóra odairhatnók a maródások *korai* sebézi ellátásáról ma írt dolgozat elejére is: „A maró anyagok égetése kiszámíthatatlan; mélyen behatolnak a szövetekbe és marásuk mind mélyebb s terjedtebb lesz, amíg csak van belőlük a szemben.”

A szimpátiás gyulladásról szóló elméletek sorát az Útmutató ezzel zárja: „Újabban valószínűnek tartják, hogy az egyik szemről a másikba hatoló anyag fertőző. Ma ez a legáltalánosabb felfogás.” Akkor még sok híve volt a sugárideg-elméletnek. Atyám a most is uralkodó nézetet tanította.

Az Útmutató fő műve volt. Számos megfigyelését másutt nem is közölte.

Csapody akkori helyét a szemészetben meghatározzák főnökének működési bizonyítványai, amelyek szerint „minden irányban kitűnő szemésszé és bűvárrá képezte magát, kitűnően operál, a szemészet önálló, teljes képviselőjére kiválóan alkalmas (1889). Hogy hamarosan mivé fejlődött, arról rövid és határozott rangsorolást találhatunk *Schulek*-nak egy hozzá intézett levelében (1893. jan. 13.).

Kedves barátom! Három ember vágyik professzor lenni a szemészetből. Ám legyen, — de *előbb* egy negyediknek kell azzá lenni, és ez Ön, mert ez az igazság.

Tisztelt és áll mellette régi hive

Schulek.

Atyám szemészi közléseinek száma 90. Nagyobb részét a Szemészet-ben jelentek meg, több német és francia nyelvű közlése is van.

Helmholtz nagy műve, a *Physiologische Optik* nemcsak Látáspróbáiról vesz tudomást, hanem felveszi egyik érdekes dolgozatát is, amely a színlátásnak a tárgylátástól való függetlenségét tárgyalja (1883). Az irodalom azt is számon tartja, hogy a keratitis parenchymatosa és szemsérülés összefüggéséről az ő közlése egyike a legelsőeknek. (*Bronner* 1890, *Csapody* 1896). (3)

Felfedezte és leírta az első üvegtesti cysticercust Magyarországon. Laboratóriumi és klinikai kísérleteket végzett az akkor pannus ellen javasolt jequirity-vel, valamint (Neupauerrel együtt) az erythrophleinnel. Nagyobb dolgozata szól a blepharophimosisról, a szivárványhártya-gyulladásról, a bujás (lueszos) szembajokról. Foglalkozott a szembajok kezelésében a masszálással.

A szemészeti műszerek között a *Csapody*-féle kanál kitűnően használható jégárpa operálására. Elkészítette a Paquelin-égető hétféle szemészi illesztékét.

Nagyobb tanulmány keretében végigvizsgálta 445 orvosnövendék szemét, megállapította a fénytörések arányszámainak és különös figyelemmel volt a papilla melletti legkisebb elváltozásokra (1896). Vizsgálatai felderítették, hogy „a conus, az ún. myopiás folyamat, jóval nagyobb arányban van meg, mint amekkorának a myopiás fénytörés feltünteteti.” Ebben a szemfénytörés konstansairól szóló *Steiger*-féle tannak (1913) legelső alapjai ismerhetők fel.

Több dolgozata szól a színérvzés vizsgálatáról, a látóhártya adaptatiójáról. Foglalkozott a szaruhártya érhálózatával, a látóhártya leválásával, vérkeringési bajaival; a szem különféle sérüléseivel. Osztályozta a közellátóságot.

Az 1909-ben Budapesten tartott nemzetközi szemészkongresszuson a látásélesség új mértékéül a *katoptriát* ajánlotta. A *Snellen*-féle tört helyett egész számok előfelé és hátrafelé is nyílt sorozatával jelöli a látást és egységesebbé is teszi a szemészeti méréseket, mert a látás élességének jelölését analógiába hozza a fénytörés mérésének jelölésével, a dioptriával.

Megmaradt szemorvosi betegnaplói igen pontos feljegyzései gondos megfigyelésének.

Nevezetes, hogy a herpes és varicella kórtani összefüggésére ő figyelmeztette *Bókay* Jánost.

A nyelvész

Csapodynak kezdettől fogva nagy kedve és érzéke volt a nyelvekhez. Latinban, görögben első volt iskolatársai közt, a latint egész életében jól bírta. A *Juventus* című latin ifjúsági lapba is többször írt, egyszer egy *Phaedrust* utánzó amerikai tréfát hatos jambusokban (1910); a szerkesztőnek nem akadt javítani valója rajta. Németül, franciául jól beszélt, angolul értett, foglalkozott az olasz és az orosz nyelvvel is. Megmaradt egy szólás-gyűjteménye egyértelmű magyar, francia és angol kifejezésekből.

De a legkedvesebb mindvégig anyanyelve maradt, ennek ápolását, fejlesztését szemorvosi hivatása mellett élete egyik céljának tekintette. Különösen vonzódott *Arany* János költé-

szetéhez. A Toldit gyermekeinek esténként felolvasta, utolsó betegségében pedig magának olvastatta fel, elejétől végig a három részt. Szép nyelvészeti könyvtárt gyűjtött, a két nyelvészeti folyóiratnak állandó olvasója és munkatársa volt, a Nyelvőrnek gimnazista kora óta. Munkatársa volt a Nyelvtörténeti Szótárnak és az Akadémia Nagy Szótárának. *Manninger* Neves könyve, szerzőjének szavai szerint, „*Csapody* segítségével meg sem jelenhetett volna, az egészet átdolgozta; a szemészeti kifejezések általában *Csapody* szavainak, tőle jóváhagyottaknak tekintendők.” (4) Az ő közreműködésével készült *Jendrassik* Nyelvészeti Tanácsadója. Megbízást kapott arra is, hogy a Botanikai Szótár számára állapítsa meg a színek magyar neveit. Alapos tanulmány után teljesítette (1898). *Simonyi Zsigmond* megbízásából átnézte a Középiskolai Műszótár egészségügyi és orvosi műszavait (1906).

Nyelvészeti közleményeinek száma meghaladja a kétszázat. Ez a munkássága egész életén át folyt, az első közlése még érettségije évében jelent meg a Magyar Nyelvőrben, az utolsó őt a halála évében. Gyűjtött tájszólásokat, tanulmányozta a magyar orvosi kifejezéseket, foglalkozott a hangzömléssel, a gyermekek nyelvével. A *Szarvas* Gábor vezette új orthologus táborhoz tartozott, amely „nem akar önkénykedni a nyelven, hanem meg akarja ismerni természetét, sajátosságait. Magyar íróban azt is keressük, tud-e magyarul gondolkodni.” (5) Utolsó éveiben *Stilus* és *divat* címmel írta sorozatos nyelvvédő cikkeit.

Az ő kitűnő szava *tus* helyett *vizhullajtó*, a *morgue* helyett *tetemnéző*. Az új pénzegység nevéül már a forintról koronára való áttéréskor a *pengőt* és *fillért* ajánlotta. Ez, mint tudjuk, később meg is valósult. Ő javasolta a doktor cím hátrahelyezését is (1906).

Leginkább természetesen az orvosi és különösen a szemérsi nyelv érdekelte. Csak néhány kitűnő szavát említem itt ezek közül: *áthajló redő*, *fehér hályog*, *felemás fénytörés*, *felevalóság*, *félcsíptető* (monokli), *félszeműség*, *kétszabású fénytörés* (astigmatia), *közellátóság*, *közlető* (szimpatia) *szemgyulladás*, *lencsehíjas szem*, *ótváros szemgyulladás*, *pillák beférkőzése*,

(inversio ciliarum), *pillák ferdülése* (trichiasis), *szárnyas hályog* (pterygium), *szemhiasság*, *szemhunyító izom*, *színnemlátás*, *szűnyoglátás*, *többsorú pillák* (distichiasis), *szemtágulás*, *nyitvamaradás* (lagophthalmus), *törpeszem* (mikrophthalmus), *vendégszem*.

Ilyen szép kifejezéseire akadunk: az összetérítés nembírása és abban hagyása; a tartalékát vesztett iris hátrasüllyed és a szem mozgásakor meglibeg (iridodonesis); a baj mibenléte, fel-szívató szerelés s. i. t.

A hivatásos nyelvészek mindig elismerték *Csapody* tudását, tanácsot, véleményt gyakran kértek tőle. A legelső jó vélemény magától *Szarvas* Gábortól származik. *Barts* Józsefhoz, az Orvos-Gyógyszerészeti Műszótár szerkesztőjéhez írt levelében *Szarvas* Gábor *Csapodyt* nevezi meg, mint „egyedüli collégát, ki ügyünket — az orvosi nyelv ügyét — meglátolhatja” (1884). Atyám 28 éves volt, amikor *Szarvas* Gábor az orvosi nyelv terén így elismerte, igaz, hogy már tíz esztendeje dolgozott a Magyar Nyelvőrbe.

Sok nyelvészeti véleményt kérő levél maradt meg: *Szarvas* Gábortól, *Zolnai* Gyulától, *Szily* Kálmantól, *Lenhossék* Mihálytól, *Miháلكovics* Gézától.

Tóth Bélának, apró gyöngybetűivel atyámhoz írt három levelét őrzöm. Ezekből idézek:

„Csodállak, mint a magyar orvostudomány nemzeti reformátorát (hatásodat örvendezve látom a legsötétebb Afrikában is) és hálásan ismerem el: mennyit tanultam tőled magyarság dolgában én, a belletrista is. A te eszed járása olyan átlátszó, olyan matematikai igazságú, mint egy oktaéder kristály. Csak a vak nem lát át rajta; csak a buta nem érzi, hogy az a dolog így van és nem lehet másképpen. *Herman* Ottó mellett tőled tanultam a legtöbbet; sőt az igazi mester te vagy, mert *Herman* Ottó, hiába, excentrikus ember és a nyelvbeli tudni valókban nem tökéletes.”

A levelet úgy írja alá, mint a magyarságban atyámnak há-lás tanítványa. *Tóth* Béla megírja azt is, hogy betegsége miatt le kellett mondania „az akadémiai *Elkerülhető idegen szavak* csinálásáról”; visszavonulása lemondásra indította társát, *Szily*

Kálmánt is. „Hej, ha te — írja *Csapodynak* — nem volnál olyan százdolgú ember, nagy hasznot tehetnél e fontos munka körül.”

Atyám sokat dolgozott egy nagyobb nyelvészeti munkán is. El akarta készíteni a *magyar orvosi nyelv szótárát*. Klinikai évei óta gyűjtötte hozzá az anyagot. Több ezer címszó cédulája maradt meg, ami folytatásra és kiadásra vár. Főként régi magyar orvosi munkákat dolgozott fel.

Heltai Jenő jól ismerte atyámat, emlékszik rá. Ő mondta nekem, hogy a „Budapesti Hírlapnál nagy tekintélye volt, félték tőle, mert a magyar nyelvben nem alkudott”. (6)

Szily Kálmán a Nyelvtudományi Társaság választmányi ülésén mondta atyám halála után, hogy „az orvosi műnyelv művelése körül maradandó érdemeket szerzett magának”. (7)

Simonyi Zsigmond pedig így búcsúzott tőle:

„Harmincöt évre terjedt *Csapody* lelkes és értékes közreműködése a Magyar Nyelvörben, amiért külön is hálával adózunk emlékének. Közhasznú működésének másik tere a Budapesti Hírlap volt, hol elmemozdító cikkei állandóan éber figyelemmel kísérték a nyelvművelés, nyelvfejlődés minden mozzanatát. Cikkei értékes okmányok irodalmi és köznyelvünk legújabb fejlődéséhez.” (8)

Az Orvostudomány Története (9) *Csapodyt* a magyar szemészeti műnyelv megalkotójának nevezi. *Gortvay* szerint pedig páratlanul értékes munkásságot fejtett ki a nyelv megmagyárosítása terén, és mint a magyar nyelv kitűnő harcosának nagy része volt abban is, hogy megszűnt az önkényes szógyártás. (18)

Úgy látom, atyám annak köszönhette nyelvészi tekintélyét, hogy évtizedeken át gyűjtött, dolgozott, nem ahogy sok jóakarató nyelvvédő, akik inkább alkalmyszerűen, kedvtelésből, sok tájékozatlansággal szólnak hozzá és néha még ártanak is a jó ügynek, írásukban több a hiba, mint amennyi ellen síkra szállnak.

A magyar orvosok nyelve nagyon hibás volt és ma is sok megrovást érdemel. Annál inkább volt rá szükség, hogy ők maguk is küzdjenek a nyelvhelyességért. Az orvos-nyelvészetet lelkes és túlzásaiban is hasznos munkára sarkallja a hiva-

tásuk, nem hajolnak meg egykönnyen „nyelvtények” előtt, nem veszik egyszerűen tudomásul a nyelv betegségeit, amiket idővel esetleg ki is nőhet. A nyelv egészséges fejlődéséért érzett felelősség arra sarkallja a nyelvészkedő orvost, hogy fertőzést távol tartson, kóros növedéket elpusztítson, a nyelv veszedelmeit elhárítsa. És még a *Szarvas* Gáborékkal tartó orvosok túlzásait is megértjük, ha arra gondolunk, hogy nélkülük a neológusoknak még nagyobb túlzásai gyökeréig károsították volna nyelvünket.

A tudomány népszerűsítője

Atyám sokoldalú érdeklődése teljes életén át kiterjedt az orvos- és természettudomány egész területére. A Közegészségügyi Egyesület, amelynek főtitkára, később másodelnöke volt, a Természettudományi Társulat, amelynek választmányi tagja volt és a Budapesti Hírlap, amelynek harminc éven át belső munkatársa volt, az a három fórum, ahol írásban és szóban leginkább élt az ismeretterjesztés lehetőségével.

Maga veti fel a kérdést: „Helyesen cselekszem-e, mikor tevékenységemnek egy részét a közegészségügy szolgálatára fordítom?” Így felel meg rá: „Tűnődésemben megnyugtató volt annak meggondolása, hogy maga a szemorvosi tudomány teszi a művelőinek kötelességükké, hogy az iskolai higiéné kérdéseivel tüzetesen foglalkozzanak, tehát a közegészségügy szolgálatában is buzgólkodjanak. Hiszen az iskolai higiénének újszólván a szemorvosok voltak a megteremtői.” (10)

Programja egyúttal irodalmi és nyelvészi is: „Írókat valóssággal teremtett magának az Egészség. Az egészségügy szolgálatának, az egészségtani ismeretek népszerűsítésének nyert meg tollforgató embereket.” Mint szerkesztő, azt is vállalja, hogy „a helyes magyarság principiumát érvényesíteni törekszik minden közlemény nyelvében”. „Íróink mindinkább eltanulják azt a stílust, mellyel a közönséghez szólunk kell, ha a tudomány megállapításait... akarjuk vele megértetni, megkedveltetni és amellet sem az irodalmi színvonalból, sem a tudományból nem engedünk.” (Egy helyütt később elárulja, hogy

csaknem minden cikket átírt, magyarrá formált, mint szerkesztő.)

Csapody a Közegészségügyi Egyesület megalapítása óta *Fodor* mellett állott, lapját kilenc éven át szerkesztette. Az első évfolyam első száma *Fodor* professzor bevezető cikke után *Csapody* nagyobb tanulmányát közli A szem-ről. Cikkei az Egészségben sűrűn ismétlődnek, előadásait országsszerte szívesen hallgatják. Ezekon kívül a Budapesti Hírlapban száznál több újságcikk szolgálta ugyanezt a célt.

Alighogy feljött Budapestre, nyitott szemmel látta meg a szegénység nyomorát, a munkásság egészségét fenyegető veszélyeket. Az akkori időkben meglepő bátorsággal emel szót és sürget hatósági intézkedéseket: „A világ a tőkét uralja — írja 1883-ban, A beteg Budapest című cikkében —, ahol ez felhalmozódik, ott gyűlnek össze a szegények ezrei is, akik testüket bocsátják rendelkezésére két kezük munkájában vagy egyébként is. A tőke kíméletlenül kiveszi hasznát szolgálóiból. Ezek pedig dolgoznak a mindennapi kenyérért, gépszörnyetegek mellett kockáztatják életüket vagy legalább testi épségüket, ártalmas anyagok miatt egészségüket; súrlódnak egymással, a gazdagoktól pedig megirigyelvén az élvezetet, aljas szenvedélyeknek válnak martalékaivá. Nem menekedhetünk meg az ilyen gondolatoktól. A szegény ember már magával hozza a romlás csiráit, melyeket a nyomorúság kifejleszt.”

Az egészségtant minden fokon tanította. *Gerlóczy*-val írta meg tankönyvét az elemi iskolások és külön a középiskolások számára. Polgári leányiskolákban évtizedeken át tanította és előadta az egyetem is. Lelkes és maradandó hatással tanított. Erről fia előtt, hosszú idő után is, tanítványainak egész sora emlékezett meg hálásan.

Sokat foglalkozott az *álló írással* és harcolt érte egészségi szempontból. A zsinórirásban később megvalósult. Az iskolaegészségügyön kívül a trachoma és egyéb fertőző betegségek, a vakságügy, valamint a turistaság egészségtana kerül legtöbbször szóba cikkeiben.

Szívesen dolgozott a Természettudományi Társulatban, illetőleg folyóiratában. A társulat az ő fordításában adta ki *Tissié*:

Az elfáradás és a testgyakorlás című nagyobb munkáját. Ez a fordítónak alkalmat adott nemcsak arra, hogy a magyarra átültetésben remekeljen, hanem arra is, hogy a testgyakorlás szakkifejezéseit megmagyarosítani törekedjék. Ennek gyümölcsei, mint tudjuk, csak több évvel később értek meg. (11)

Beöthy Zsolt az Országos Közoktatási Tanács nevében felszólította, hogy részt vegyen a kötelező népiskolai olvasmányok megírásában (1905).

Cholnoky Jenő is megkérte, hogy részt vegyen nagy tudósok életrajzát tárgyaló egyik gyűjteményes munkájában. „A feladat nehéz, mert írónk van, de azok nem értenek a tudományhoz. Tudásunk is van elég, de azok nem tudnak írni. Ezért fordulok egyik legkitűnőbb stilsztánkhoz” stb.

A napi sajtóban is élete célját szolgálta, a tanítást. Sok-sok tárcát, néhány vezércikket írt, szám szerint mintegy kétszázat. A már említett egészségügyi témákon kívül találunk több költőien szép útleírást, számos cikk foglalkozik az egyetem és az oktatás ügyeivel; sokban közéleti kérdéseket tárgyal, sokszor humorosan, nem egyszer bátor szókimondással. Így írja meg egy-két elaggott professzor gyengéit az egyetemi oktatás színvonalának emelése érdekében. Sok a természettudományi tárgyú közlés is.

Az ország fővárosának fejlődését különösen szíven viselte; többször írt a város rendezéséről, a kerületek jobb beosztásáról. Nem feledkezett meg arról sem, hogy *Vörösmarty Mihály*-nak még nem volt szobra Budapesten, pedig születésének százéves fordulója közeledett. Kevesen tudnak róla, pedig *Liber Endre* monográfiájában olvashatjuk (12), hogy *Csapody* már 1896-ban *Pintér* Kálmánnal és *Sziklay* Jánossal országos gyűjtést indított a szoborra. 14 000 a korona gyűlt össze, ez az összeg volt az alapja a később elkészült *Vörösmarty*-szobornak. A Mátyás-templom *Schulek*-féle átépítése is a millénium alkalmával történt. Az építész bátyja volt a szemészprofesszornak. *Csapody* mindegyik nap, miután a várbeli leányiskolában egészségügyi órát tartott, átment megnézni a munka haladását, állványról állványra járva kért magyarázatot.

Nevezetes vitája támadt két nagynevű írónkkal, *Gárdonyi Gézával* (13) és *Eötvös Károllyal* (14) a napilapok hasábjain. „A napraforgó becsületéről” volt szó. Igaz-e, helyes megfigyelésen alapul-e a növénynek a neve. Atyám abból indult ki, hogy ennek a virágnak napra irányulását több nyelv is kifejezi, és tudta, hogy a növényeknek szükségük van arra, hogy mentől több napfényt kapjanak. De a kérdés eldöntésére a kísérletet, a növényélettani megfigyelést választotta. Így igazolta, hogy a heliotropizmus egyik esetéről van szó: biológiai alaptörvényről, amit lehet ugyan szellemesen kikezdeni, de megcáfolni lehetetlenség. Ez a véleménye *Jávorka Sándornak* is (15).

A z í r ó

Csapody az orvostudományt olyan magyar nyelven szólaltatta meg, mint nagyon kevesen öelötte. Ezt látjuk fő művében, az *Útmutatóban* és különösen abban a kis remekműben, amit *Az ember szeme* címen halála előtt két évvel egy népszerű sorozat számára írt. A legtisztább magyar nyelv, világos mondatok, fordulatokban gazdag, mindig érdekes tárgyalás. A hibátlan magyar nyelvnek nemcsak szépségét, hanem kifejező erejét is megtaláljuk benne; itt-ott némi népies színezetre ismerünk. A nyelv máris kész, kiforrott, a tudományos fogalmak tárgyalására alkalmas. A mondatok rövidek, arányosak, belső ritmust rejtők. A szerző nyelvművész, írásából mindenki tanulhat. A szép előadás sohasem lesz céllá, megmarad nagy könnyűséggel, tévedést nem ismerő biztonsággal kezelt eszköznek, hangszernek, amelyen a tudomány világosan, határozottan és egyszerűen szólal meg. Mindkét munkáért hálás lehet a szemészet is, a magyar nyelv minden művelője is. A népszerű műben egy szemész-élet érett bölcsessége szól az olvasóhoz, a tanításnak évtizedek alatt kiforrott művészete, az orvostudomány népszerűsítőjének nagy kifejező ereje. Keresetlenül és gyökeresen magyar. Az ember szeme c. művét szabad olyan gyöngyszemnek tekintenünk, amelyhez alig találunk hasonlót a magyar orvosi irodalomban. Szépségében, értékében része

van annak is, ahogyan készült. Utolsó nagyobb művét atyám nem írta, hanem tollba mondta. Látása akkor már nagyon megromlott. Alig olvasott, rendelkezési megtartásában inkább támaszkodott nagy tudására, mint pontos vizsgálatra. De szel-leme igen élénk volt, belső világa gazdag, bár erről szóval keveset árult el. Hanem betekintést engedett írói munkáin át. Hogyan dolgozta fel magában a megvakulás közeli veszedelmét, megdöbbentő világossággal olvashatjuk ki az ő népszerű szemészetéből:

Az ember szeme utolsó fejezetében, *Mit beszél a szemről az irodalom?* cím alatt ezeket találjuk:

„Az embernek vigasztalást nyújthat, hogy még a szemvilágát veszített ember is tölthet be hivatást; a kifejlődött tehetség akkor is tehetség marad, ha szemére vakság borul. Kiváltképp, ha méltó feleség vagy gyermek pótolja látása fogyatkozását. Vakságában elmélyedve lelki világába elmerülve gondolta el művét *Milton*.”

Nemcsak a nagy angol éposz-költőre, hanem magamagára is gondolt, aki ezeket a szavakat diktálta.

Igy készült vakságára. Hogy halálára hogyan készült, azt sem szavaiból tudjuk, hanem utolsó hónapjainak egyikében megjelent, az eutanáziáról szóló szép cikkéből. Ebbe belefoglalta etikáját és hivatásának szeretetét, sőt megtaláljuk érdeklődését a nyelvek iránt és az irodalomban való tájékozottságát is. Ezeket írja:

„Mégis csak hálás az ember, hogy egy kis görögöt tanult a gimnáziumban. Lépten-nyomon fülébe cseng egy-egy jóhangzású görög szó s iparkodunk megbarátkozni a hozzátartozó fogalommal. Mindenben megbecsüljük a szép formát, az ártó hatástól sem félünk, ha szép. A görögből gyúrt műszavak elé biggyesztett *eu* szótag igen alkalmas rá, hogy egy-egy új fogalomnak, egy-egy új szernek tetszetős nevet adjunk. Orvosok és kémikusok versengenek, hogy *eucaïn*, *eumydrin*, *eutropin* stb. szereik mind a legkellemesebb formában szerezzék meg a betegnek a gyógyulást. A kellemes forma keresésében végre odáig jutott az emberiség, hogy a halált is a legkellemesebb formában óhajtaná. Ha már meg kell halnia az embernek, legalább ne szenvedjen.”

„A szép halál gondolata mindig élt az emberben, csakhogy a régi idők harcosa azt vallotta, hogy szép a halál a harcmezőn. Péterfi is azt dalolta:

Egy gondolat bánt engemet:
Ágyban, párnák közt halni meg!
Lassan hervadni el, mint a virág,
Amelyen titkos féreg foga rág,
Elfogyni lassan, mint a gyertyaszál,
Mely elhagyott üres szobában áll.
Ne ily halált adj, Istenem,
Ne ily halált adj énnekem!

És alább még kifejezi azt az óhaját:

Ott essem el én
A harc mezején!

„A hősi halál volt a szép halál, az eutanázia. Most békésebb hajlandóságú az emberiség. Azon tanakodnak, mint kellene a háboru rémét elhárítani” — írta az első világháború előtt.

Így folytatja: „Nem erről akarok most szólni. Az eutanázia hirdetői a meghalást akarják megkönnyíteni, sőt ezt a megkönnyítést kötelezővé tenni. Egynémely amerikai államocskában erre nézve törvényjavaslat is készült, de még eddig nem lett törvény belőle. Az irodalomban a nagy belga író, *Maeterlinck* az eutanázia profétája, aki nem éppen épületes tisztet szánt ebben a dologban az orvosnak. Úgy képzei az eutanáziát, hogy amely betegen úgy sem lehet már segíteni, annak az orvos adjon be valami erős mérget. Csakhogy mi, orvosok, nem kérünk ebből a hóhérszerepből. Hiszen még az életért, halálért felelős bíró is habozva mondja ki a halálos ítéletet, pedig gyilkost kell elítélnie. Hogyan vállaljon el az orvos akkora felelősséget, hogy kioltsa egy gyámoltalan betegnek szunnyadozó életét, csak azért, mert megszánta kínjait. A jó öreg doktor bácsi, akinek megjelenése olyan megnyugtatóan hat a betegre, rettegést gerjessen, mint a hóhér? Aztán meg ki jelölheti meg a határt számára, amikor irgalomból ölhet? Helyesen ítélte-e a legnagyobb tapasztalatu orvos is, amikor kimondta, hogy betege menthetetlen? Elég gyakran megtörténik, hogy súlyos betegségekben, menthetetlennek látszó bajokban váratlan fordulat, sőt teljes gyógyulás áll be. Elhamarkodott s végrehajtott ítéletet aztán nem lehetne többé jóvátenni.”

„A jó orvos nem csupán receptíró gép, hanem bölcs tanácsadó és bizalmas jóbarát is, aki egész lelkével hat betegeire. Igen meg kellene az ember természetének változnia, hogy az orvos akkor is megtartsa betegei bizalmát, ha ezek annak tudatával fordulnának hozzá, hogy alkalomadtán — merő szájalomból — kész beléjük fojtani a lélekzetet. Mennyi visszaélés eshetne könnyelmű és lelkiismeretlen orvosok részéről! Másrészt meg hányszor vádolhatnák az orvost, hogy elhamarkodva cselekedett.”

„Szép halál a természetes halál. Súlyos lehet a betegség, kínos a szenvedés, a meghalás maga nem fájdalmas. Az idegek elzsibbadnak, az öntudat elhomályosodik, a szívverés eláll. A halál igazi gyötrelmeit csak az szokta érezni, aki erőszakosan vet véget életének. Tehát éppen az idézi magára a szenvedést, aki a szenvedések elől menekül a halálba. Az erőszakos halálra lehet legkevésbé rámondani, hogy eutanázia. Ellenben a legkínosabb szenvedés is megenyhül a természetes halál küszöbén.”

„A tiszta öntudat és nyugodt lelkiismeret a legigazibb eutanázia.”

„Különbben is az élet romjait sokkal jobban megbecsüli az ember, mint a háborítatlan jó egészséget. Alig akad beteg, aki ne remélné végre is a gyógyulását. Nem egyszer történik, hogy valaki öngyilkos szándékkal meglövi magát, aztán meggyógyulva, csonkán — bénán szívesen él tovább. Az élethez való ragaszkodás természetesebb dolog, mint a meghalni törekvés.”

Meghalni — elszunnyadni — és aludni!
Talán álmodni: ez a bökkenő;
Mert hogy mi álmok jönnek a halálban,
Ha majd leráztuk mind a földi bajt,
Ez visszadöbrent.

„Az öngyilkosság nem eutanázia. Az eutanázia csak olyan fölkapott szó, mely igen jól beleillik ebbe a mi ideges korunkba. Nem tudunk tűrni, félünk a szenvedéstől.

Maradjon csak az orvosnak az a nemes hivatása, hogy enyhítse a beteg szenvedéseit és segítse a gyógyulását. Bölcs tanácsadója legyen betegének, ne gyilkosa. Az emberi művelődésnek legszebb vonása az élet értékének megbecsülése. Ezt a művelődést szolgálja az orvosi tudomány.”

Ezekkel a gondolatokkal, öntudatosan és bölcsen készült atyám a maga halálára. Ez volt irodalmi végrendelete.

Mindaz, amit tollba mondott, klasszikusan érett és szép volt. Méginkább, mint a kéziratai, amelyekben javítás, törlés alig fordult elő.

Jellemzése

Ha most még végigpillantunk a felsorolt sok adaton, próbát tehetünk, hogy *Csapody* jellemének megformáljuk teljesebb képét. Ebben természetesen már színezően és módosítóan beleszólnak saját emlékeim.

Láttuk, hogy munkája a szemészetben maradandó értékű. De számon tartják őt a nyelvészek is, mindazért, amit a nyelv-művelés terén tett.

A szemészet a legesztétikusabb része az orvosi hivatásnak. A nyelv ápolása, a helyes stílus, a hibátlan beszéd és írás szintén esztétika. Ez a kettő harmonikus egységben találkozott benne, a *szemészb*en és *nyelvészb*en.

De a szépek tisztelete magasabb célt szolgált. A tudományért élt és a *magyar tudomány* ügyét írta zászlajára. Ennek szimbólumát választotta címerül, ezt foglalta jelmondatába egy ifjúsági zászlónak szögbeverési ünnepén: „Tudományod magyar legyen mindig!” Ebben a gondolatban nevelte gyermekeit. Ez a hazaszeretet indította arra is, hogy százait írja meg a tudományt népszerűsítő cikkeknek.

Öntudatos ember volt. A maga értékét érezve foglalta el azt a helyet, amelyben másoknak többet használhat. Magáról úgyszólván sohasem beszélt, de magától értetődő természetességgel vette, hogy tőle annyian kértek tanácsot.

Kisgyermekkori emlékem, hogy elvitt a Petőfi-szobornál tartott ünnepre, a szabadságharc 50. évfordulóján. Átvezetett a Kígyó utcai kordonon. A rendezők belépőjegyet kértek. „Egyetemi tanár vagyok, megillet az első hely.” Csak ennyit mondott, de olyan határozottan, hogy tisztelettel bevezettek bennünket.

Alapformája a *professzorság* volt: tudós, aki tudását azért szerezte, hogy sokaknak átadja.

Akiknek jó szemük volt hozzá, eljártak osztályára — olyanok is, akik nem készültek szemésznek —, hogy épüljenek egy kiváló orvosnak példáján, munkáján, minden szaván. Ezt *Bakay Lajos* mondotta nekem.

Hazuról sok igénytelenséget is hozott magával. Az igénytelenségre aztán bőven szüksége volt a szenvedés éveiben.

De igazságérzete bátorrá tette, ha szükségesnek látta, ha az egészség ügye vagy az orvosi kar tisztessége megkívánta. Influenzajárvány idején megtámadta a Budapesti Hirlapban egy megye bürokratikus és hanyag igazgatását. Egy magáról megfélelkezett orvosnak pedig írásban kérte kizárását az Orvos-egyesület igazgatóságától.

Önuralmát jól jellemzi következő emlékem. Nyáron Szentmihályon kertészkedett. Egy vad akáchtajtást megnevelt és piros akáccal be is szemezett. Jól megfogant, gyönyörű virágfürt nyíltott rajta. Igen örült neki s bizonyára lettek volna ismerősök, akiknek büszkén megmutatja. Én — sajnos — azzal akartam kedvében járni, hogy a kis akác körül ágyást formálok, mire ő visszajön a városból. Kis szerszámommal nekifogtam s az első kapavágások egyike letörte a virágzó ágat! Nagy volt az ijedtség, mert jól tudtam, mekkora szomorúság lesz belőle. Édesanyánk vállalta, hogy atyánknak elmondja a rossz hírt. Mikor megjött s átöltözött, akkor hallja a szerencsétlenséget. „Micsoda!” — erre a fájdalmas kiáltására emlékszem. Aztán bementem, bocsánatot kértem. „Tudom, fiam, hogy nem tetted szándékosan.” Csak ennyit mondott, akkor már egészen nyugodtan. Több szó nem is esett a dologról. Ha valaha megvert volna, most lett volna oka rá. De ezzel az önuralommal úgy hatott rám, hogy ma is áldom érte.

Jellemének alapvonása az ő rendíthetetlen *nagy nyugalma*. Sem szenvedés, sem anyagi gond, sem életének derékban törése lelki egyensúlyából ki nem billentette. *Mohr Mihály* professzortársa írta, aki betegségében néha felkereste, „örvendve tapasztaltam, hogy testi rokkantsága mellett szelleme élénk volt, kedélye vidám, és nagy philosophiával, szinte semmibe-vevéssel tűrte el a testi nyomorúságot”. (16) Kezelőorvosa, *Terray Pál* professzor a ravatalánál ezeket mondotta: „Egész

férfi, egész ember volt. Sokat tanult, küzdött, dolgozott a szenvedő emberekért, a tudományért, családjáért és mindenek fölött sokat, nagyon sokat szenvedett. Gondolkozása, lelki nemessége, jóságos szíve és családja iránt való szeretete voltak ebben támogatói." (17)

Csapody, mint ember is kiváló volt.

Ha ma mi is lelkesen dolgozunk orvosi és szemészi hivatásunkban, ha szeretjük népünket és szolgáljuk egészségét, ha megbecsüljük magyar nyelvünket: ebben a száz éve született *Csapody István* munkásságának és példájának van része és azt hiszem, maradandó az érdeme.

JEGYZETEK

- (1) Magántanári folyamodása 1899.
- (2) A prioritás kérdésével pontos történeti adatok alapján foglalkozik: „Egy ötvenéves magyar szemészeti kézikönyv.” című dolgozatom. Szemészet 1941.
- (3) Höber. Deutschmann's Beiträge 8 (1912) : H. 73. — H. Stumptoner. Klin. Monatsbl. f. Aug. 124 (1954) : 741.
- (4) Manninger Vilmos szóbeli közlése. 1930.
- (5) Budapesti Hírlap 1887. szept. 19.
- (6) Heltai Jenő szóbeli közlése. 1955.
- (7) Magyar Nyelv IX. (1913) : 46.
- (8) Magyar Nyelvőr XLI (1912) : 406.
- (9) Szumowski Ulászló — Herczeg Árpád: Az Orvostudomány Története. OKT. Budapest, 1939.
- (10) Titkári jelentés. Egészség. 1892 162. 1.
- (11) „Negyvenegy évvel ezelőtt magyarította a sport szótárát Csapody István.” — Nemzeti Sport. 1939. május 19.
- (12) Liber Endre: Budapest szobrai és emléktáblái. Évszám nélkül 273. 1.
- (13) Gárdonyi Géza: Budapesti Hírlap 1902 (?)
- (14) Eötvös Károly: A Napraforgó. Egyetértés 1903. ápr. 19.
- (15) Jávorka Sándor szóbeli közlése.
- (16) Gyógyászat 1912. aug. 25.
- (17) Budapesti Hírlap 1912. aug. 20.
- (18) Gortvay György: A magyar orvosi szaknyelv története (kézirat).

ID. CSAPODY ISTVÁN MUNKÁINAK JEGYZÉKE

A) *Könyvek*

Látáspróbák, n8 12 1. és 4 tábla, Franklin, 1. kiadás, 1886.

Látáspróbák, n8 14 1. és 6 tábla, Nagel Ottó, 2. kiadás, 1897.

Látáspróbák, n8 14 1. és 7 tábla, Nagel Ottó, 3. kiadás, 1908.

Útmutató a szemészetben, k8 IV és 208 és III 1., 40 ábra, Nagel Ottó, I. rész 1890.

Útmutató a szemészetben, k8 454 és V 1. 12 ábra, II. rész 1891.

Útmutató a szemészetben (egykötetes kiadás), n8 Nagel Ottó, XII és 388 l., 52 ábra, 1891.

A szemészet kézikönyve (az Útmutató 2. kiadása), k8 XVI és 490 l., 57 ábra, Nagel Ottó, 1902.

Az ember szeme, k8 109 l. Az Egészség könyvtára, Franklin, 1910.

Egészségtan polgári és felsőbb leányiskolák számára (Gerlóczyval), n8 115 l., Lampel, 1. kiadás, 1889; 2. kiadás, 1893; 3. kiadás, 1895; 10. kiadás, 1909.

Egészségtan népiskolák számára (Gerlóczyval), k8 53 l., Lampel, 1. kiadás, 1890; 5. kiadás, 1905.

Gesundheitslehre für die Volksschulen (Csapody u. Gerlóczy), k8 57 l., Lampel, 1891.

Életmentés és egészségtan. Széll Lajos pályaműve. Átdolgozta Csapody István. A magyar állam tulajdona, 1900, 86 l.

Az elfáradás és a testgyakorlás. Írta: Tissié Ph. Franciából fordította Csapody István. XVI és 304 l., 22 ábra. Természettudományi Könyvkiadó Vállalat, LXII. 1898.

B) *Dolgozatok, cikkek*

I. Szemésziek. II. Nyelvésziek. III. Népszerű közlések.

SZ.: Szemészet. MNY.: Magyar Nyelvőr. E.: Egészség.

TTK.: Természettudományi Közlöny.

BH.: Budapesti Hírlap. (A jegyzék nem teljes.)

1875

II. Tájszók. MNY IV. 181. Lövei álnéven.

1876

- II. Gyermeekmondókák. MNY V. 141. Lövei álnéven.
- II. Gyermeekversikék. MNY 141. Lövei álnéven.
- II. Tájszók. MNY 269. Lövei álnéven.
- II. Gúnydalok. MNY 285. Lövei álnéven.
- II. Tájszók. MNY 425. Lövei álnéven.
- II. Néhány szó. Vasmegeyi Lapok júl. 6.

1877

- II. A sopronymegyei szójárás. MNY VI. 121. 157. Lövei álnéven.
- II. Természetrajzi füzetek (ism.) MNY VI. 209. Lövei álnéven.

1881

- I. A szembe jutott vasrészecskéknek mágnissal történő kivevéséről. SZ 45.
- II. A magánhangzók kiejtéséhez. MNY X. 264.
- III. A középiskolai tanulók agyonterhelése. Hon máj. 1.
- III. A mikrokefálósságról. BH okt. 14.

1882

- I. A blennorrhoea neonatorum statisztikája. SZ 53.
- I. Mindkét szem erőszakos megvakítása. SZ 59.
- I. A keratoconusról két eset kapcsán. SZ 132.
- II. Pápai Páriz Ferenc orvosi nyelve. MNY XI. 375—573.
- III. Vigyázzatok a csecsemők szemvilágára. BH jan. 20.
- III. Felső Magyarországon. BH jún. 22., 23.
- III. Legapróbb ellenségeink. BH jún. 26.
- III. A városok építkezéséről. BH júl. 2.
- III. Hol most a víz az úr. BH szept. 20., 21.
- III. Egyetemi tanárok és tanulók. (Lenhossék J., Jendrassik J., Wágner J., Bókay J.) BH okt. 1.
- III. Az égi vendég. BH okt. 8.
- III. A köd. BH dec. 18.
- III. A színek szereplése a természetben. BH dec. 24.

1883

- I. Kiválóan nagy idegentest a szemben. SZ 118.
- I. Egy adat a színlátásnak a tárgylátástól való függetlenségéhez. SZ 53.
- I. Ideghártya-leválás sajátyszerű esete. SZ 61.
- II. Pápai Páriz Ferenc orvosi nyelve. MNY XII. 42—222.
- II. Az első magyar szemorvosi könyv magyarsága. MNY 514., 553.
- II. Bukfenc. MNY 270.
- II. Csatakos. MNY 561.
- II. Orvosi kifejezések a nép ajkán. MNY 186., 279.
- II. Szarvas Gábor és az akadémia. BH máj. 22.
- II. Horácius magyar köntösben. BH dec. 30.
- III. Bekukkantás Somogyba. BH jan. 1.
- III. A beteg Budapest. BH febr. 7.
- III. Az anyáknak. BH. márc. 24.
- III. Az elektromosságról (osztatási, áramló, keltett, dörzsölési e) BH ápr. 29.
- III. A természettudomány pünkösdjé. BH máj. 13.
- III. Játzótereket kérünk a gyermekeknek. BH máj. 31.
- III. Az antiszemitizmus Dunántúl. BH aug. 31.
- III. Szombathely—Kőszeg. BH aug. 31.
- III. Liszter Magyarországon. BH okt. 4.
- III. Ősszel a Bakonyon keresztül. BH nov. 4.
- III. A tél vize. BH 354. sz.

1884

- I. Az első üvegtestbeli cysticercus Magyarországon. SZ 80.
- I. A felső szemhéj redőinek összenőhetése. SZ 130.
- I. A felső szemhéj veleszületett hypertrophiája. SZ 130.
- I. Pettyegetett hályog három esete. SZ 130.
- I. Cataracta centralis caps. ant. duplex. SZ 131.
- I. Membrana pupillaris perseverans. SZ 132.
- I. Herpes zoster. SZ 132.
- I. Forró ólom a szemrésben. SZ 132.
- I. A massage a szemészetben. SZ 61.
- I. A jequirityről és hatása módjáról. SZ 31.
- I. Le jequirity et son mode d'action. Recueil d'ophtalm. 5. année 3.
- II. Pápai Páriz Ferenc orvosi nyelve. MNY XIII. 30.
- II. Betegségek elnevezése. MNY XIII. 423.

- II. Boncs. MNY XIII. 559.
- II. Orvosi kifejezések a nép ajkán. MNY XIII. 477.
- II. A magyar orvosi nyelv pálfordulása. Barts orvos-gyógysz. műszótára. BH okt. 21.
- III. Pógár-lakodalom. BH jan. 15.
- III. Tisztesség adassék Kőszeg városának. BH jan. 21.
- III. A legeslegújabb szociális kérdés BH márc. 14.
- III. Új Vade Mecum (könyvismertetés). Vas megyei közlöny júl. 13.
- III. Fürdőorvosok és fürdőbiztosok (vezércikk). BH júl. 31.
- III. Új emberek: Miklós György. BH aug. 1.
- III. A félféjű kétfejű sas. BH szept. 27.
- III. A „Vöröskereszt” védekezése. BH okt. 26.
- III. Kell-e Jozefinum? BH nov. 9.
- III. Mire valók a magyar szakemberek? BH nov. 24.
- III. Mennyit ér az öt érzékünk? BH dec. 25.

1885

- I. A kötőhártya differenciális gyulladása. SZ 108.
- I. Retina alatti cysticercus. SZ 27.
- I. Ritkább hályog-alakok. SZ 52.
- I. Lencse ficamodások. SZ 53.
- I. Diaphragma foveae patellaris. SZ 55.
- I. Idegentest okozta lencse-feliszivódás SZ 55.
- I. A szivárványhártya festékhánya. SZ 55.
- I. Világra hozott szaruhártya-homályok. SZ 55.
- I. Különös idegentest a szemhéjban. SZ 56.
- I. Neuritis exsudativa partialis SZ 56.
- I. Retinitis punctata albescens. SZ 56.
- I. Aniridia congenita. SZ 57.
- I. Tintával festett szem. SZ 57.
- I. Varréteg mint cataracta secundaria. SZ 57.
- II. Orvos-gyógyszerészeti Műszótár. MNY XIV. 121.
- II. Ev, sérv, mellső, csonkulat. MNY 269.
- II. Házsártos. MNY 364.
- II. Keztyű. MNY 555.
- II. Mellső. MNY 555.
- II. Orvosi kifejezések a nép ajkán. MNY 44., 90., 186.
- II. A magyar irodalmi műnyelv ügye. MNY 283., 567.
- II. A magyar helyesírás. BH júl. 5.
- II. Két jó magyar könyv. BH márc. 13.

- III. Az ondódi járvány. BH febr. 14., 18.
- III. Az ondódi járvány. BH márc. 7.
- III. A legáltalánosabb szenvedély. BH márc. 28.
- III. Séták a kiállításon. BH máj. 11.
- III. Séták a kiállításon. BH jún. 2.
- III. Az egyiptomi szemgyulladás Nyitra megyében. BH jún. 28.
- III. A csehek a Balatonon. BH júl. 27.
- III. A másik „magyar tenger”. BH aug. 11.
- III. Az orvosi kongresszus (vezércikk). BH szept. 3.
- III. Drávától az Adriáig. BH szept. 7.
- III. Két jóra való könyv. BH szept. 30.
- III. A szép szemekről. Kassai Szemle, dec. 20.
- III. A természet téli köntöse. BH dec. 27.
- III. Elvesztettük az Orczy-kertet. Közérdek, máj. 24.

1886

- I. Az ideghártya vérkeringési bajai. SZ 27.
- I. Az arteria hyaloidea és a membrana pupillaris maradványai
SZ 1.
- I. A kötőhártya diphteriás gyulladása. SZ 1885. 108.
- I. Gennyedő keratitisek és iritisek orvoslásáról. SZ 39.
- I. Kötőhártya alatti tályog. SZ 54.
- I. Műtét utáni őrzöngés. SZ 14.
- I. Ritkább hályogalakok. SZ 104.
- I. Anastomosis a látóidegfő vénáján. SZ 105.
- I. Mikrophthalmus unilateralis sin. SZ 105.
- I. Epikanthus acquisitus bilateralis. SZ 105.
- I. Sajátszerűen nőtt pillaszőr. SZ 105.
- I. Üvegtesti vérzés glaukómás szemben. SZ 105.
- I. Gyűrűalakú tályog himlő után. SZ 105.
- I. Kötőhártyafekélyek. SZ 105.
- I. Achromatopsia.
- II. A magyar orvosok két kedvelt germanizmusa (fellép, -nál).
MNY XV. 264.
- II. Férj. MNY 221.
- II. Keszte. MNY 221.
- II. Hogyan okoskodnak magyarul. MNY 221.
- II. Világlát. MNY 221.
- II. Fikom adta. MNY 271.
- II. Fehérje. Verőér. MNY 456.

- II. A term. tud. műnyelv. TTK 102.
- III. A vakító járvány. BH febr. 18.
- III. Ész-oltás. Kassai Szemle, márc. 11.
- III. A szem és a látás. Ország-Világ, ápr. 3., 10.
- III. A szív. BH ápr. 25.
- III. A „szív” válaszol. BH máj. 12.
- III. A magyar birodalom (könyvismertetés). BH máj. 14.
- III. Az egyiptomi szembaj. BH 17. sz.
- III. Fiatal és öreg vulkánok. BH jún. 5.
- III. Vasból és Zalából. BH júl. 10.
- III. A bacillus. BH júl. 17.
- III. A kis beteg. BH dec. 25.
- III. A Dunántulról. BH aug. 15.
- III. „Nincs többé vakság.” TTK 78.

1887

- I. Inhártya fekélyek. SZ 16.
- I. A hemianopsiáról. SZ 27.
- I. Hártyás iritis. SZ 37.
- I. Nagy fokban sérült szemek jó látása. SZ 65.
- I. A Saemisch-féle kötőhártyalob egy érdekes esete. SZ 85.
- I. Gennyedő szemgödri gyulladás. SZ 109.
- I. Cataracta perinuclearis érdekes esetei. SZ 87.
- I. A kötőhártya ritkább bajai. SZ 88.
- I. A szaruhártyában rejtőzött idegen test. SZ 88.
- I. Xanthoma palpebrae. SZ 89.
- II. Kőgy, Vall, Vő, Vivő. MNY XVI. 69.
- II. A Budapesti Szemle és a Magyar Nyelvőr. BH szept. 19
- III. ... örült. BH febr. 28.
- III. Az emberemésztő tudomány. BH jún. 15.
- III. Az akácfáról. Ország-Világ, jún. 18.
- III. Az Orvosegyesület jubileuma. BH okt. 14.
- III. A siketnémák között. BH okt. 24.
- III. A meghülés. BH dec. 15.
- III. A szem. Népszerű ismertetés. E 9., 58., 134.
- III. Az egyiptomi szemgyulladás. TTK.

1888

- I. Ritkább szaruhártya lobok. SZ. 132.
- I. A szivárványhártya önkéntes vérzése. SZ. 5.
- I. Erythrophlein a szemészetben (Neupauer). SZ. 64.
- II. Szemorvosi tanácsok a helyesírás tekintetében. MNY XVII. 69.
- III. A fizikai kurzus (Eötvös Loránd). BH jan. 21., febr. 25., márc. 3.
- III. Szódavíz és ásványvíz. E 196.
- III. Mit regélhet egy szénatom? BH jún. 1.
- III. A „cug”. BH máj. 4.
- III. Torkában a halál. BH máj. 9.
- III. Csoda-doktor. BH júl. 11.
- III. Búcsún. BH aug. 24.
- III. A magyar nyelv törvénytára. BH szept. 23.
- III. Egy kis bugátoskodás. BH okt. 5.
- III. Herman Ottó előadása. BH nov. 17., 20.
- III. A madarak között. BH.

1889

- I. Donders F. C. + SZ 13.
- I. A kötőhártya gümőkórjáról. SZ 30.
- I. A szaruhártya érhálózatáról. SZ 61.
- II. A hangzó illeszkedéshez. MNY XVIII. 513.
- II. Ezenten. MNY 513.
- II. Regöl. MNY 513.
- II. Ugyis. MNY 513.
- II. Régi és új magyarság. BH jún. 9.
- II. Turistaság vagy turisztika. Turisták lapja 1. sz.
- III. Modern mérgekről. E 89.
- III. A Fröbel-féle tanítás. E 255.
- III. A hüvelykujj tetemrehívása. BH márc. 8.
- III. Milyen is hát a magyar címer? BH máj. 9.
- III. A hervadás betegsége. BH jún. 22.
- III. Az iparosok szembajairól. Iparügyek, júl. 15., aug. 15.
- III. Hogyan írjunk? BH aug. 30.
- III. A kisdedek szembajai. Kisdednev. kiállítás, szept. 29.
- III. Az írás-tudomány. BH okt. 31.

- I. A chorioiditis plastikáról. SZ 1.
 I. A masszálás a szemészetben. SZ 23.
 I. Die Massage in der Augenheilkunde. Dollinger: Die Massage.
 I. A színérvés vizsgálata. (Magántanári próbaelőadás.) Egyetemi lapok, jún. 19.
- II. Pápaszem. MNY XIX. 77.
 II. Kell. MNY 79.
 II. Nyelvörbeli tévedések. MNY 272.
 II. Komp. MNY 221.
 II. Gyovon. MNY 222.
 II. Szekál. MNY 272.
 II. Valamiben csinál. MNY 284.
 II. Fejér arany. MNY 515.
 II. Ón, ólom. MNY 570.
 II. Gyurmány-tulmány. MNY 515.
- III. Mit tegyünk a trachomás iskolás-gyermekekkel? E 31.
 III. A szemüveg. TTK 251. f.
 III. Nyári egyetemek. BH jan. 25.
 III. Molière és a doktorok. BH jún. 15.
 III. Orvosi adomák. BH aug. 14.
 III. A szemek színe. Előadás a Kath. Körben.
 III. A főváros iskolái. BH szept. 14.
 III. A turistaság egészségtana. Turisták Lapja, 4., 5. sz.
 III. Panorámák a lipótvárosi bazilika tetejéről. Vasárnapi Ujság, 20. sz.
 III. A számítás forradalma. BH ápr. 6.
 III. A történeti dátumok napja. BH ápr. 24.
 III. Az öröklékenység. BH máj. 23.
 III. A budapesti Pasteur-intézet. BH máj. 28.
 III. A mai napfogatkozás. BH jún. 18.
 III. A tüdővész gyógyítása. BH szept. 20.
 III. A szem színe. BH szept. 30.
 III. Jenner, Pasteur, Koch. BH dec. 17.
 III. A kisdedek szembajjai. Anyák könyvtára.
 III. Mentő eljárások szembajokban. A mentők könyve.
 III. Iskolás gyermekek betegségei. E 157.
 III. Az utcák fertőtlenítése. Közegészségügyi Szemle, 4. sz.

- I. Az írás reformja. SZ 47.
- I. A skiaszkopia. Hoor K. könyvének bírálata. SZ 66.
- II. Milyen legyen az új pénz neve? BH ápr. 10.
- II. Közvetetlen, közetlen, közletlen. MNY XX. 34.
- II. Csinosság, csinatlanság. MNY 93.
- II. Boncol. MNY 135.
- II. Túladunai, túlatiszai. MNY 378.
- II. Mirigy. MNY 235.
- II. Borbélymester. MNY 235.
- II. Havasság. MNY 332.
- II. A helyesírás vitatásához. Budapesti Szemle, 68. k. 493.
- III. Az uszályos ruháról. E 185.
- III. Az iskolás lányok sápadtsága. E 168.
- III. Az örültek hajdan és a jelenkorban. TTK 243. f.
- III. Az ideges betegekkel tett újabb kísérletekről. TTK 221. f.
- III. A tanulók versengése. E 113.
- III. A konyha egészsége. E 195.
- III. Szemrontó dolgok. E 196.
- III. A cugról. E 1.
- III. A csók. E 103.
- III. A Koch-féle oltásról. TTK 262. f.
- III. Mit igyunk a nyáron? Előadás a Kath. Körben.
- III. A mai divatról. Előadás a Kath. Körben.
- III. A turistaság orvosszerei. Turisták Lapja, 5. sz.
- III. Prometheus (könyvismertetés). BH márc. 1.
- III. Egészség és divat. BH márc. 28.
- III. Mi legyen az új pénz magyar neve? BH ápr. 10.
- III. Semmelweis Ignác Fülöp. Vasárnapi Ujság, 17. sz.
- III. Semmelweis hamvai. BH ápr. 15.
- III. Mit igyunk nyáron? BH ápr. 30.
- III. Korányi Frigyes (vezércikk). BH máj. 15.
- III. Fürdőink. BH szept. 19.
- III. A múzeumból. BH nov. 24.

- I. Blepharophimosis. Magyar Orvosi Archivum.
- I. Die Blepharophimosis. Ung. Arch. f. Medizin.
- I. A trachoma orvoslása. SZ.

- II. Tusa. MNY XXI. 137.
- II. Vakszem. MNY 230.
- II. Közvetlen, közvetlen, közvetlen. MNY 270., 567.
- III. Az álló írás. E 226.
- III. Az álló írás. Gyógyászat, 38. sz.
- III. Hogyan írjunk? TTK 274.
- III. Brücke Ernő (nekrolog). SZ 9.
- III. A tapéták mérgező hatása. E 206.
- III. Szenes Peti egészsége. Ifju Magyarország, E 31.
- III. Hogyan pótoljuk a külföldi ásványvizeket? E 199.
- III. Az uszályos ruha. BH jan. 1.
- III. Közösügyes közegészség. BH jan. 16.
- III. A mi bötüink. BH apr. 17.
- III. A gyermek gyarmatok. BH máj. 29.
- III. Mit tegyünk a járvány idején. BH szept. 4.
- III. A mai Amerika. BH nov. 9.
- III. Asszonyi babonák. BH dec. 25.
- III. A közlődő szemgyulladás. TTK Emlékkönyv.

1893

- I. A gót írás tanításához. SZ 8. E. 62.
- I. Paquelin-égető a szemészetben. SZ 39.
- I. Az ideghártya adaptálódásához. SZ 24.
- I. Zur adaptation der Retina. Ung. Beitrage zur Aug.
- II. Az orvosi nyelv. Orvosi Hetilap, 12.
- II. „Peridektomia.” SZ 11.
- II. Révai Miklós. BH aug. 25.
- II. Szotyog. MNY XXII. 184.
- II. Sifli. Rigli. MNY 185.
- II. A „lesz” segédige. MNY 471.
- II. Arott. MNY 512.
- II. Csuti. MNY 512.
- II. A magyar hangrendhez. MNY 256., 448.
- III. Markusovszky Lajos (nekrolog). E 66.
- III. Semmelweis Ignác Fülöp. E 143.
- III. A Mátyás-templom. BH febr. 21.
- III. Kneipp Sebestyén. BH jún. 12.
- III. A botanikus kertben. BH aug. 8.
- III. A Nirvána vallása. BH aug. 25.

- III. Az első játék kurzus. E 220.
- III. Lakás és egészség. Az iparos munkások képzésére alakult orsz. bizottság kiadása.
- III. A fertőző betegségek és a kolera. Az iparos munkások képzésére alakult orsz. bizottság kiadása.

1894

- II. A magyar orvosi irodalom. BH jún. 1.
- III. Milleniumi népszámlálás. BH márc. 2.
- III. A magyar orvosok története. BH ápr. 20.
- III. A székely ház. BH dec. 22
- III. A diftéria gyógyítása. E.
- III. István doktor jó tanácsai. Jó Egészség Naptára.

1895

- I. A szivárványhártya gyulladás. Klinikai füzetek.
- I. Der Paquelin sche Thermokauter in der Augenheilkunde. Ung. Beitr. zur Aug. I. 33.
- I. Szemészeti cikkek. Pallas Nagy Lexikona, 1—26 kötet.
- II. Kútfóterem, üdülő. MNY XXIV. 377.
- II. A magyar nyelv törvénykönyve. BH dec. 8.
- II. Szarvas Gábor. BH okt. 12.
- III. Öt évad története. A budapesti Kath. Kör kiadványa.
Az ecsedi lápon. Hanusz István: A nagy magyar Alföld.

1896

- II. Cím- és rangsor. MNY XXV. 484.
- II. Pótlások a Tüzetes Magyar Nyelvtanhoz. MNY XXV. 227.
- II. Gyórré. MNY XXV. 418.
- II. Holval, estély. MNY 374.
- II. A magyar Tasso szavaihoz. MNY 374.
- II. Förfi. MNY 462.
- II. Szalados. MNY 514.
- II. Vegyes hangu szók ragozása. MNY 559.
- II. Segél. MNY 515.
- II. Vízhullajtó. MNY 516.
- II. A német-magyar szótárhoz. MNY 269., 414.

- III. Az Országos Közegészségi Egyesület első tíz esztendeje. Franklin.
- III. Betegségélő és temetkező egyesületek. Gyógyászat 35. sz.
- III. A nők hivatása a közegészségügy terén. Egészség Naptára.
- III. A női kézimunka higiéniai ártalmai. E.
- III. A mesterséges világítás és a szem. E.
- III. Egészségi tanácsok (felolvasás). Békésmegyei Közlöny, dec. 10.

1897

- I. A tömeges vizsgálatok egyik tanuságtétele. SZ 9.
- II. A nyugati nyelvjárás némely sajátága. MNY XXVI. 90.
- II. Zuhogó. Hullajtó. MNY 177.
- II. Szakács keze gyógyítása. MNY 514.
- II. Húz a madár. MNY 516.
- II. Fúj. MNY 558.
- II. Rohics. MNY 558.
- III. Bíró Lajos (vezércikk). BH jan. 31.
- III. Schulek jubileuma. BH febr. 15.
- III. Flammarion. BH ápr. 17., okt. 5.
- III. Kovács József. BH.
- III. Mit tanulhatunk a nyaralásból. E.
- III. Regénycsarnok. BH dec. 30., 31.

1898

- I. Bujás szembajok. Klinikai Füzetek.
- II. Krisztár. MNY XXVII. 32.
- II. Nagy kezdőbetűk. MNY 36.
- II. Morgue. MNY 85.
- II. Vakfűl. MNY 87.
- II. A német-magyar szótárhoz. MNY 180., 218., 318., 569.
- II. Bujás szembajok. MNY 518.
- II. Téres. MNY 572.
- II. Hazajáró lelkek. MNY 577.
- II. A színek magyar nevei. TTK 352. f.
- III. Flammarion. BH jan. 6.

1899

- I. A közellátóság osztályozása. SZ 76.
- I. Iritis papulosa esete. SZ 76.
- I. Ein Ergebnis der Massen-Untersuchungen. Ung. Beitr. zur Aug.
II. 61.
- I. Zur Adaptation der Retina. U. o. 69.
- II. Bujás. MNY XXVIII. 130.
- II. Ajánl. MNY 133.
- II. Ukor. MNY 137.
- II. Vörös és piros. MNY 201—4.
- II. i, u, ü. MNY 399.
- II. Azok a hosszú szavak. MNY 538.
- II. Jánosretek. MNY 362.
- II. Jelentős, jelentékeny. MNY 319.
- II. Tömör. MNY 325.
- II. Dadog, hebeg, gagyog. MNY 326., 510.
- II. Az utca magyarsága. MNY 513.
- II. Siker, sikér. MNY 559.
- II. Kombináló szóalkotás. MNY 562.
- II. A német-magyar szótárhoz. MNY 29., 327.
- II. Irodalmi kiejtés. BH máj. 5.
- II. A magyar helyesírás. BH okt. 27.
- III. A magyar tenger. BH.
- III. A pestis orvossága. BH okt. 20.

1900

- I. Arany János szembajához. Budapesti Szemle 315—6.
- II. Magyarító Szótár. BH szept. 25.
- II. Akut. MNY XXIX. 513.
- III. A kaktuszok életéből. Növénytani közlemények.

1901

- I. Maláriás papilloretinitis. SZ 58.
- II. A német-magyar szótárhoz. MNY XXX. 188.
- III. Über Steilschrift und Schrägschrift. Zeitschrift f. Schulgesundheitspflege.
- III. Emlékbeszéd Fodor Józsefről. E 79.

1902

- III. Egyiptomi szemgyulladás. Jó Egészség.
- III. Szeszivás és szintévesztés. TTK 292. f.
- III. Than Károly. BH jún. 15.

1903

- II. Az Olcsó Könyvtárból. MNY XXXII. 173.
- II. A kormány 1902-i működése a magyar nyelv terén. MNY 229.
- II. A Helyes Magyarsághoz. MNY 504.
- II. A napraforgó becsülete. BH ápr. 15.
- II. Tényleg. BH márc. 24.
- III. A vakok látása. BH ápr. 12.

1904

- III. Nemzeti Tudomány. Keresztény Magyar Ifjuság, ápr. 20.

1905

- II. Gyermek nyelvtudománya. MNY XXXIV. 464.
- II. Bús és családja. MNY 133.
- II. Ebaga. Magyar Nyelv, 133.
- III. Schulek Vilmos. BH márc. 15.
- III. Miért viselünk szemüveget. Egészség Naptár.

1906

- II. A doktor cím hátrahelyezése. MNY XXXV. 477.
- II. Középiskolai Műszótár. MNY 286.
- II. A bige bajusz és a természetrajzi műszók. Magyar Nyelv, II. 214.
- II. Nyelvünk magyarossága. Rákos Vidéke, okt. 7.
- III. Az orvos hivatása. Egyetemes Kritikai Lapok.
- III. Ünnepi számunk. BH.
- III. Vármegyék. BH aug. 1.
- III. Egyiptomi szemgyulladás. Jó Egészség Szociális Naptára.

1907

- II. Mármarosi nyelvjárás. MNY XXXVII. 31.
- II. Diószegi mint nyelvész. Nyelvtani közlemények, 3. f.
- III. A vármegyék új beosztása. BH jan. 5.
- III. Megye-rendezés. BH aug. 15.

1908

- I. A szempillák kevéssé méltatott bajai. SZ 200.
- II. A magyar orvosi nyelv. MNY XXXVII. 458.
- II. Az ikés igék sorsa. BH ápr. 24.
- II. Nyelvészeti Tanácsadó. Jendrassik szerkesztésében.
- III. A színek forradalma. BH dec. 25.
- III. Hungaria arculata. BH aug. 9.

1909

- I. A látás élességének új mértéke. SZ 148.
- I. A látás-élesség újabb jelölése. Gyógyászat, 52. sz.
- I. Eine neue Einheit der Sehschärfestimmung. Előadási szillabusz.
- II. Főnév-e az igenév. Magyar Nyelv, V. 88.
- II. Állathivogatók (Horpács). Magyar Nyelv, 284.
- II. Szótag összevonások a nyugati nyelvjárásban. Magyar Nyelv, 319.
- II. Az Olcsó Könyvtár jelességeiből. MNY XXXVIII. 175.
- II. Tátorján. MNY 427.
- II. Országnevek. BH nov. 16.
- II. Stílus és divat. BH ápr. 11., jún. 29., dec. 25.
- III. A Józsefváros rendezéséhez. BH febr. 5.
- III. Az Egészség négy könyve. BH febr. 28., nov. 28.
- III. „Fahrenheit.” BH febr. 27.
- III. Antialkoholizmus. BH jún. 13.
- III. Diogenes. BH nov. 4.
- III. Egyetemi élet. BH dec. 1.
- III. A színes fény és az ember. Jó Egészség, 4. sz.

1910

- I. Eine neue Einheit der Sehschärfebestimmung. *Compte-Rendu de XVI. Congres International de Médecine.*
- II. Ahol a papok táncolnak. *MNY XXXIX.* 231.
- II. Közel *MNY* 275.
- II. Többszínűség és népszámlálás. *BH* szept. 2.
- II. Vadászatunk magyarsága. *BH* 146. sz.
- II. Stílus és divat. *BH* márc. 27., dec. 25.
- II. Helyes. *Magyar Nyelv*, VI. 177.
- II. Elfajzás, elfajulás. *Magyar Nyelv*, 227.
- II. A lencse gömb. *Magyar Nyelv*, 364.
- II. Ölbesír. *Magyar Nyelv*, 365.
- II. *Phaedri americani fabula.* *Juventus.*
- III. A dohányzás meg a szem. *TTK* 507. f.
- III. *Augenwohl.* *Soproni Napló*, febr. 13.
- III. *Aurora borealis.* *BH* febr. 23.
- III. A szem. *BH* febr. 27.
- III. Az üstökös. *BH* máj. 26.
- III. A kéregető rokon. *BH* okt. 29.
- III. Miért? *BH* okt. 29.
- III. Hévíz. *BH* júl. 29.
- III. Az egészség négy könyve. *BH* nov. 29.

1911

- I. Papiros színpróbák. *SZ* 87.
- I. A szempillák kevéssé méltatott bajai. *Poliklinika évkönyve.*
- II. A tárgyrag kötőhangzója. *MNY XL.* 90.
- II. Az élő meg a nyomtatott betű. *MNY* 179.
- II. Körülírt és összevont kifejezések. *MNY* 226.
- II. Aba. *Magyar Nyelv*, VII. 27.
- II. G. P. úrnak. *Hagymáz.* *Magyar Nyelv*, 48.
- II. *Ramatol, rámol.* *Magyar Nyelv*, 219.
- II. Magyarság és tudomány. *BH* dec. 31.
- II. Névmagyarosítók figyelmébe. *BH* nov. 14.
- II. *Dr. Gyógyászat*, 26. sz.
- III. Egyetemi költözködés. *BH* febr. 21.
- III. Belváros. *BH* febr. 24.
- III. *Magyar olimpiász.* *BH* ápr. 16.

- III. A női szem. Az Ujság, ápr. 16.
- III. Stílus és divat. Divat Ujság, szept. 1.
- III. Az egyetem életéből. BH nov. 30.

1912

- II. Vegyeshangu szók. MNY XLI. 137.
- II. Stílus és divat. MNY XLI. 406.
- II. Tanulni fogtam. Magyar Nyelv, VIII. 93.
- II. Hályog műtettek. Magyar Nyelv, 93.
- II. Fulák. Magyar Nyelv, 94.
- III. Lister. BH febr. 16.
- III. Rózsaszín statisztika. BH márc. 8.
- III. Eutanázia. BH ápr. 7.
- III. Eutanázia. Jó Egészség, máj. 1.
- III. A kisdedek szembajai. Egészség Naptár.
- III. Jenner, Pasteur. Cholnoky: Nagy tudósok.

ZUSAMMENFASSUNG

Professor I. CSAPODY sen. (1856—1912) war eine bedeutende Persönlichkeit im wissenschaftlichen Leben Ungarns, vielseitig, wie ein Polyhistor, der ein hervorragender Ophthalmologe und daneben auch ein anerkannter Vorkämpfer der Sprachrichtigkeit war. Er wird für den Schöpfer der ungarischen augenärztlichen Kunstsprache gehalten. Als Assistent an der Augenklinik Schulek hat Csapody seine Leseproben angefertigt, die seit 70 Jahren im Gebrauch sind. Dann hat er das erste ungarische Lehrbuch der Augenheilkunde geschrieben (1890), ein zeitgemässes, originelles Werk, in welchem unter anderen die Lehre von Netzhautrissen schon richtig und ausführlich, im Sinne Leber behandelt wurde, die aber später auf Jahrzehnte in Vergessenheit geraten war. Er hat auf die frühzeitige Irisatrophie bei Glaukom schon vor Erfindung der Spaltlampe aufmerksam gemacht; er erkannte und beschrieb den ersten intraokularen Cysticercus in Ungarn; wies auf den Zusammenhang zwischen Trauma und Keratitis parenchymatosa hin, vermutete die Verwandtschaft zwischen Herpes und Varicella. In seinem Buch wird für die Ursache der sympathischen Ophthalmie eine Infektion angenommen. Ein grösseres Studium von Csapody beschäftigt sich auf Grund von Massenuntersuchungen mit Verhältnisszahlen der Refraktionsanomalien und Fundusveränderungen, in welchem die ersten Elemente zu der Steiger'schen Lehre zu erblicken sind. Seine Veröffentlichung über die Unabhängigkeit des Farbensinnes von der Sehschärfe hat Helmholtz in sein Standardwerk: Physiologische Optik aufgenommen. Als neue Einheit der Sehschärfe hat Csapody die Katoptrie angegeben.

Seine reiche publizistische Tätigkeit dehnte sich hauptsächlich auf die Probleme der Schul- und Volksgesundheit aus. Als Sekretär und Vicepräsident des Landesvereins für Gesundheit hat er mit Wort und Tat viel gekämpft und schon früh sein kühnes Urteil über volkswidrigen Kapitalismus ausgesprochen. Als Schriftsteller hat Csapody eine so meisterhaft schöne Sprache gebraucht, wie kaum jemand vor ihm in der ungarischen ärztlichen Literatur. Die Zahlen seiner Veröffentlichungen sind über 500.

Seine Grundform war die eines Professors, der viel gelernt hat um möglichst viele belehren zu können. Er kann durch begeisterte Tätigkeit in Jahren seiner Gesundheit, durch unerschütterliche Ruhe und Weisheit während seiner schweren Erkrankung kurz charakterisiert werden.

SUMMARY

Prof. I. Csapody sen. (1856—1912) was an outstanding personality of his age, a polyhistor, an excellent ophtalmologist and linguist. He is considered to be the creator of the Hungarian ophtalmological terminology. As an assistant of the Schulek school he made his optic tests, the usefulness of which has been confirmed by 70 years of practice. He wrote the first Hungarian textbook of ophtalmology (1890). This uptodate and original work dealt correctly with the ruptures of the retina in the sense of Leber's doctrine, which then has been forgotten for several decades. Even before the slit lamp had come into use he pointed out the significance of early iris atrophy in glaucoma, he described the first case of ocular cysticer-cus encountered in Hungary and pointed out the correlation between trauma and parenchymatous keratitis, on the one hand, and that between varicella and herpes, on the other. He discussed sympathetic ocular inflammation as an infection. In a major study based on mass examinations he dealt with the incidence of ocular light refraction and changes of the fundus. In that work one can recognize the first elements of the Steiger doctrine. In his chief work, *Physiologische Optik*, Helmholtz included a study by Csapody dealing with the independence of colour sight from object sight. He suggested katoptria as the nem unit of visual acuity.

His activities concerned with the popularisation of science were focussed upon problems of public health. He taught hygiene in all-grades and as the first secretary, then vice-president of the National Society for Hygiene fought intensively against the anti-popular capitalism.

As an author, he used such a beautiful language as very few did before in Hungarian medical literature. The number of his publications exceeds five hundred.

He was a born professor, learned much to be able to teach more. He is characterised by an untiring energy for work while healthy and by a quiet wisdom during the long-lasting illness preceding his early death.

NYULAS FERENC

Írták: dr. SPIELMANN JÓZSEF és dr. SOÓS PÁL
(Târgumures, Marosvásárhely, Romania).

Nyulas Ferenc a XVIII. század második felében Erdély ki-magasló orvosi egyénisége. Munkássága messze túlterjed a betegek gyógyításán: az orvostudomány terén önálló kísérle-teken alapuló tudományos megállapítások fűződnek nevéhez. Nyulast tekinthetjük a magyar kémiai tankönyvirodalom meg-teremtőjének, a Lomonoszov—Lavoisier nevéhez fűződő tuda-mányos kémia erdélyi előharcosának. Mint nyelvújító, kémiai és orvosi nyelvünket számos új kifejezéssel gazdagította. Ás-ványtannal, növénytannal, nemzetgazdasági kérdésekkel is fog-lalkozott, és sokoldalú munkássága során többnyire tudomá-nyos kísérletekre támaszkodott.

Minden ténykedése a tehetséges alkotó keze nyomát viseli, s az általa felvetett tudományos kérdések mintegy válaszkép-pen jelentkeznek kora társadalmi szükségleteire. A tudomány eszközeivel remélte előbbre vinni elmaradt hazáját, az új, pol-gári viszonyok megszületését.

Egyre élesedő ellentétek, egyre súlyosbodó hűbéri elnyomás, fülledt légkör jellemzi a XVIII. század legvégén az erdélyi tár-sadalmat. A rendszer már egyre alkalmatlanabb a társadalom anyagi életének megszervezésére, s már csíráznak a tőkés ter-melési viszonyok. Így a hűbériség bomlása minden területen megmutatkozik. Az anyagi élet sürgető szükségletei parancso-lóan lépnek föl. II. József korában enyhül a cenzúra, s a fran-cia felvilágosodás irodalma könnyebben jut el Erdélybe. Az új-materialista filozófiának és az anyagelvű tudományoknak ná-

tunk is számos híve akad. Kiss Mihály a materialista Helvetiust fordítja magyarra és saját gondolatait is megírja.

A természettudomány egyre kifejezettebben mutatkozik a termelés és a technika fejlesztésének szolgálatában.

A XVIII. századvégi természettudomány szükségszerűen a kísérletek felé fordul. Még a század elején jelenik meg Töke István nagyenyedi tanár, később Kovács József fizika tan-könyve. Gyarmathi Sámuel orvos, nyelvész és természettudós léghajó megszerkesztésével kísérletezik.

A természettudósok sorában tevékenykednek az orvosok is. Köleséri Sámuel már a század első negyedében az erdélyi aranybányászat kérdéseit vizsgálgatja. Az ásványvizek feltá-rásával, azok nemzetgazdasági gyümölcsöztetésével több szerző is foglalkozik. (Lucas Wagner, Kibédi Mátýus István, Barbenius József, Nyulas.)

A természettudományok XVIII. század végi felvirágzása tá-volról sem véletlen, és ami a fő, semmiképpen sem öncélú. Az anyagi élet megérett szükségletei, a társadalom gazdasági alapjában mutatkozó ellentétek, mind parancsolóbban követelik megoldásukat, s a tudomány nem maradhat süket az élet sürgető szükségleteinek követelő szavára.

Nyulas Ferenc, a kibontakozó nemzeti mozgalom korának fia, Köszvényesremetén, a mai Magyar Autonóm Tartomány területén született 1758. július 25-én. Szülei székely földműve-sek, bocskoros kismesek. Nyulas egész életében, tevékeny-ségében hű maradt népéhez, amelyből származott és amelynek érdekeit szolgálni igyekezett. Tanulmányait Mikházán kezdte, majd Kolozsvárt folytatta, valószínűleg ösztöndíj segítségével.

Orvosi tanulmányait Bécsben végezte, de utolsó szigorlatait, a „rigorosum”-ot Pesten tette le 1787. december 13-án és 14-én. Orvosdoktorrá a pesti egyetemen avatták 1788. január 22-én.¹

Tanulmányai befejezése után Szamosújváron telepedik le, hol mint gyakorló orvos hivatalos orvosi ténykedést is végez. Szamosújvári munkássága több szempontból jelentős. Abban az időben Erdélyben a pestis még gyakran pusztított. Az 1795-i pestisjárvány Szamosújvár környékén is tizedelte a lakossá-got. Nyulas megbízást kapott az erdélyi főkormányszéktől a

járvány elleni küzdelem megszervezésére. Intézkedései gyorsak körültekingtők. Elrendelte a pestises betegek és pestisgynanusak elkülönítését. Eltiltotta a velük való érintkezést. Szigorúan megtiltotta a betegek ruháinak viselését, holmijuk érintését.

Szamosújvári tevékenységének időszakára esett küzdelme a jobbágyok között tömegesen előforduló skorbut ellen, kik a szárazság és éhínség elől menekülve, ezerszámra hagyták ott falvaikat és bolyongtak szerte az országban.

Nyulas, mint a vármegye „fizikusa”, járta a falvakat s ke-reste fel a súlyos tünetek között synylödő skorbutos betegeket. Azonnal beadvánnyal fordult az erdélyi főkormányshékhez, közölte a néppusztító betegség adatait és a baj orvoslására gyakorlati megoldásokat javasolt. A véres hasmenés gyógyítására savó- és vastartalmú gyógyvizek fogyasztását ajánlotta.

Ugyancsak Szamosújváron írta három kötetes nagy munkáját, „Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen”, amely nemcsak a gyógyvizeknek elemzését foglalja magában, hanem mint már említettük, egyszersmind az első magyar nyelvű kémiai kézikönyv is.² Munkáját saját költségén adta ki, ami a tudomány ügye iránti határt nem ismerő áldozatkésztségéről tesz tanúságot.

Kémiai tankönyve 1800-ban jelent meg. Ugyancsak ebben az évben költözött Kolozsvárra. 1805-ben Kolozs megye „fizikus”-ának, majd a következő évben, 1806. október 13-án Erdély főorvosának nevezték ki. Ezt a magas tisztséget azonban csak rövid ideig töltötte be, mert 1808. december 27-én váratlanul meghalt.

Kolozsvári munkássága is éppoly termékeny és alkotó, mint a szamosújvári. Itt írta meg a himlőoltásról szóló népszerűsítő kis munkáját, a „Kolozsvári tehénhimlő”-t, 1802-ben. E mű második kiadása is napvilágot látott rövidesen. A himlőoltás kérdése mindvégig szívügye maradt.

Mint Erdély főorvosa, különös gondot fordított a himlőoltás meghonosítására. Szakszerű utasításokat küldött a megyei orvosoknak és kirurgusoknak az oltások rendszeres elvégzésére. Három hónaponként időszakos beszámolót kért a végzett

A Z
ERDÉLY ORSZÁGI
ORVOS VIZEKNEK
BONTASÁRÓL
KÖZÖNSÉGESEN.

ÍRTA,
NYULAS FERENTZ
ORVOS

ELSŐ DARAB.

KOLOSVARATT,
Nyomtt. Hochmeister Márton által,
a^o Kiadó költségevel 1800.

munkáról, 1807-ben pedig elrendelte, hogy Szebenben, Brassóban, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt a megyei orvosok tartsanak a himlőoltáshoz szükséges „friss és valóságos matériát”.

Nyulas nemcsak a himlőoltással járult hozzá Erdély közegészségügyének megjavításához. Sokat tett a gyógyszerészek munkájának minőségi megjavításáért. Ebbeli törekvésének volt bizonyága az 1807-ben kibocsátott „Instructio pro apothecariis” (Utasítás a gyógyszerészeknek) című latin nyelvű rendelkezése.

Utasításainak szelleme haladó és izig-vérig hazafias. Megköveteli a gyógyszerésztől, hogy oklevele legyen, rendszeresen foglalkozzék segédjével és tanulóival. Naponként rendszeresen kell vezetnie gyógyszerészeti naplót, nyilvántartva a vásárolt és a maga készítette anyagokat. Gyógyszert csak a tudomány legújabb eredményeinek tapasztalata alapján állítson elő.

Részletesen foglalkozik a gyógyszerészeti etika kérdéseivel. A gyógyszerész tartózkodjék a tisztességtelen versenytől, ezért nem szabad a gyógyszereket hivatalos áron alul árusítania. „Elítélendő — írja — a gyógyszerészeknek az orvosokkal való összejátszása, mikor is megállapodás alapján sok felesleges szert rendelnek, hogy ezek jövedelméből később álcázott módon részesüljenek.”²³

A gyógyszerészeket a mesteremberek sorából a tudományok művelői közé akarja emelni. Megköveteli, hogy saját művelődésükre, s a tanulók és segédek oktatására könyvtárt tartssanak. Szükségesnek tartja, hogy gyakran rendezzenek növényteni kirándulásokat. Gyűjtsenek élő növényeket, s a gyűjteményt évről évre gyarapítsák. Két ízben is hangsúlyozza utasításaiban, hogy olyan gyógynövényeket, melyek itthon is megteremnek, tilos külföldről behozni. A hazai gyógynövényeket a nemzetgazdaság gyarapítása céljaira kell felhasználni.

Az utasítások egy másik, valószínűleg eredeti elgondoláson alapuló érdekessége, hogy a gyógyszerész a szereket tároló edényre írja fel a Lavoisier által meghonosított tudományos kémiai elnevezéseket is. Önálló tudományos munkájában az alkimiával végérvényesen szakító, tudományos kémia híve.

Utasításaiban azért küzd, hogy az új kémia elvei a széles gyógyszerészeti gyakorlatban meghonosodjanak.

Nyulast kötelezően az állatorvoslás kérdése is foglalkoztatta.

Növénytan könyvet is írt, melynek egy része 1806-ban már nyomtatásra készen állott. Sajnos, a könyv hazai tudományunk történetének nagy kárára elveszett. Ugyanígy nyoma veszett a sárgaságra vonatkozó jegyzeteinek és nyelvészeti feljegyzéseinek.

A XVIII. századi francia mechanikus materializmus főként a materialista szellemű természettudomány formájában jutott el Erdélybe. Az új utakon induló Lomonoszov—Lavoisier-féle fizika és kémia Erdélyben is hamarosan népszerűvé válik. Ez a kémia szakít a képzeletalkotta flogiszton-elmélettel, mely idealista magyarázatát adja a vegyi folyamatoknak. Az új kémia már materialista alapon épül. Az anyag megmaradásának elve szigorúan materialista felfogást tükröz és megdönti az idealista szellemű kémiát és fizikát. A kibontakozóban levő materialista kémia optimista. Bízik saját erejében, sőt általában túl is becsüli saját törvényeinek hatókörét.

Ilyen nézeteket vall a kémia terén Nyulas is, aki ezzel — korának körülményei között — a leghaladóbb kémia mellett kötelezi el magát. Lomonoszov munkásságát nem ismeri, de ismeri a francia Lavoisier-t és iskoláját. Az új kémiát a hazai tudomány megújulása és a nemzetgazdaság fellendülése szempontjából egyaránt döntő fontosságúnak tartja. A materialista kémiától várja a tudományban még jócskán érvényesülő skolasztikus felfogás felszámolását, mert „a kémiának előmenetelei a csillagászzal egyetemben ma minden más több tudományok felett valók”.⁴

A kémia szerepét, mint kora haladó tudósai általában, ő is túlbecsüli. Reméli, hogy ha „valaki ama halhatatlan Lavoisier kémiájának előbeszédjét megoldvasta... megszűnik az újítás ellen gyomroskodni”.⁵

A kémia törvényeire támaszkodik a gyógyvizek elemzésében és a vízkúrákkal gyógyítható javallataiban egyaránt. Óv attól, hogy a gyógyvizeket csupán egyszeri tapasztalás alapján hasz-

náljuk. Mint minden kémiai kísérletben, a vegyelemzésben is körültekintő, a hatóanyagok pontos ismeretén és mennyiségi meghatározásán nyugvó vizsgálatra kell támaszkodni. „Azt gondolná az ember, hogy egynehány grán⁶ idegen részecskével több vagy kevesebb, az nem sok különbséget okoz; de a tapasztalás ellenkezőt tanít, azért szükség a vizek kémlelésében szőrszálhasogatva vinni a dolgot. Eltölt már az az idő, hogy a víznek próbáját egy tél-túl⁷ való megkandicsálással⁸ elvégezhessük, ez csak a kémia nélkül szűkölködő mechanikusok próbája.”¹⁰

Élesen szembefordul kora idealistáival és kikel azok ellen, akik az orvostudományba misztikus elemeket igyekeznek belepni. Határozottan szembeszáll például olyan babonás felfogásokkal, hogy az ásványvízkúrát a hold állásától kell függővé tenni.

Elveti a szervezet általános állapotával nem számoló tudománytalan orvosi felfogásokat is. „Nem esztelenség-e kívánni, hogy a borviz egy temető talpából felfordult egészségű testet ismét megújítson, a vént megifjítsa? A természet lehetetlen dolgokat lehetségessé nem szokott tenni.”¹¹ Mert „a természet csak azt munkálja, mire annak eszköz szolgáltatik”.¹²

Behatóan foglalkoztatja a tudományos megismerés pontosságának kérdése is. Az ásványvizek mesterséges előállításáról szólva, szembefordul kora idealistáival, akik eleve lehetetlennek tartanak minden ilyen vállalkozást. Elveti a vitalista¹³ nézeteket, melyek sajátos „szellemi erőt” tartanak szükségesnek az ásványvizek létrehozásához is. Természettudományos érvekké, materialista módon közelíti meg a kérdést, és azt állítja, hogy ha az ásványvizek összetételét ismerjük, semmi elvi akadály nem lehet annak, hogy azokat mesterségesen is létrehozhassuk.

Hisz az emberi megismerés megbízhatóságában, de azt is látja, hogy az emberi megismerés történelmi folyamat. Így ír: „Egy véges elme a megmérhetetlenséggel nem küszködhetik. Lehetségesebbnek látszik én előttem egy tengert fenéig kimeríteni, mint a természetnek az ő végtelen változásaiban az egész jövőre egy olyan állandó meghatározást tenni, me-

lyet késő maradékink minden tekintetben tökéletesnek találjanak... Elég a vizek meghatározásában a mineráléknak¹⁴ felfedezett mineműségét és mennyiségét igazán előadni: mert azzal az ember a valóságot a jövőre nézve, ha tökéletesen meg nem állíthatja,¹⁵ legalább annyira közelíti, hogy fáradsága maradéki előtt hosszas időkig egy hasznos zsinórmértékül szolgálhat.”¹⁶

Felfogása hazájában, korának leghaladóbb társadalmi felfogásával azonos. A tudományoktól, elsősorban a természettudományoktól várja a társadalmi bajok gyökeres orvoslását. Márpedig a tudományoknak a természettudományos alapokra való helyezése haladó felfogás e korban. „A természettudomány alapja minden más tudományoknak: ez vezet bennünket a különbnél különféle földi teremtményekkel ösmerkedésre, ez tanít meg minket azoknak neveire, tulajdonságaira; innen áradnak oztán az élet könnyítésére szolgáló több tudományok és minden mesterségek.”¹⁷

Nyulas jellegzetes képviselője a felvilágosodásnak. Harcosan állást foglal a tudomány öncélúsága ellen, követeli a tudományos kutatás eredményeinek a gyakorlatban való alkalmazását, a „közjó”-ra való felhasználását. Tudatosan helyezi az erdélyi ásványvizekről szóló munkája elé a következő szavakat: „Az oly tagnak tehát éhen maradni — mely nem akar semmit a közjóra adni.”

Világnézetének értékelése szempontjából igen értékes adatokat szolgáltat ifjúkori műve, „Tételek az egyetemes bölcseségből és mennyiségtanból”. Valószínűleg szemináriumi éve alatt írta.¹⁸ Szerzője még nem szabadult fel a teológiai világkép hatása alól, mégis művében a kísérleti tudomány követelése erőteljesen visszhangzik. Kísérleti módszert követel, mely „a természetet kutatva kísérletezve vizsgáljon”, és nem elégszik meg azzal, hogy csupán „múzeumokban elmélkedjék”.

Disszertációjának tételeit a fizika és a csillagászat tárgyköréből merítette. Kopernikusz és Newton fizikai és matematikai felfogását részletesen kifejti. Tárgyalja az erő és hatásának kérdését, görbevonalu mozgását, ír a víz, a levegő és a tűz tulajdonságairól. Megállapítja, „hogyan tulajdonképpen a tüzet a

fény anyagától nem kell megkülönböztetni". A hősugarak mellett helyesen értelmezi a fénysugarakat is.

Az új fizikai és matematikai ismeretek alapján követeli az iparnak, a kereskedelemnek és a gazdasági életnek tudományos alapokra való fektetését. Az összes energiák felhasználását a nép felemelkedése érdekében. Kortársaitól azt követeli, hogy szerezzenek ismereteket „a gépeket mozgásba hozó erőkről, mint aminő a tűz, a lég, a víz, a szél, a súly, az emberi és állati erő, és minden más tényezőről és azok tulajdonságairól”.

A tudomány győzelmébe vetett hite már most erőteljesen megmutatkozik. A newtoni törvényekről lelkesedéssel ír; a világ anyagi törvényeinek létezését határozottan állítja. „A testekben rejlő vonzó és taszító erőket csakis az tagadhatja, aki soha sem figyelte meg a dolgok természetéből kifolyólag előforduló jelenségeket.” Ugyanez a fanatikus hit a tudomány erejében jut kifejezésre érett alkotásaiban is.

Tudományos kutatásai során különösen a Radna vidék arany- és ércbányáit ismeri meg. Felháborodással számol be arról, hogy a múltban virágzó bányavidék hanyatlásnak indult. Követeli, hogy a Radna vidéki vas- és ólombányákat erőteljesebben használják ki, szorgalmazzák az aranymosást a folyóvizek mentén. Megrovó hangon veti az ország vezetőinek szemére, hogy a sok ezer esztendő alatt készített és gyűjtött rengeteg gazdagságot a természet nem pazarolhatja azokra a tudatlanokra, akik nem akarják az új bányászati és kémiai tudományt elsajátítani.

Gondolatai a mélyre hatolnak. Szenvedélyesen harcol azok ellen, akik a hazai tudomány elmaradottságát kicsúfolják, s ártó rágalomzással igyekeznek még jobban lesüllyeszteni. Tisztelettel a haladó külföldi tudományosságot, de elítéli és leleplezi a külföld előtt bambán hajlongó uralkodó osztály kozmopolitizmusát.

Kémiai tankönyvében csattanó választ ad az osztrák garmatosító politika szellemét képviselő báró Crantznak. Crantz az osztrák birodalom ásványvizeiről megjelent munkájában le kicsinylően nyilatkozik az erdélyi tudósokról. Azzal vádolja őket, hogy nem gazdagítják a tudományt, tunyák és lusták.

A hazai tudománynak ez a megrágalmazása felháborítja. Elhatározza, hogy a nemzetközi tudományos közvélemény előtt fog rámutatni tudományos életünk visszamaradottságának igazi okaira. Visszautasítja Crantz vádjait. „Valójában nem a tunyaság, se nem éppen a tudatlanság okozza ezt a nevezetes hátramaradást. A közöttünk uralkodó szegénység legfőképpen az, ami ezen tekintetben előmenetelünket gátolja. Vagyon nekünk íróasztalaink mellett ösmeretségünk Bergmanokkal, Lavoisierekkel, Jaquinokkal: de nem feredhetünk magunk erszényünkre Lavoisierrel kénesőben, se nem utazhatunk királyi költségen Jaquinnal Amerikába, Gmelinnel Szibériába, grófok se vagyunk sokan Buffonnal, hogy amíg magunk a természet hozományi után hegyet, völgyet az országban összeköborlunk, az alatt házunk népe otthon meg ne ehülne.”¹⁹

Elsősorban a szegénységben látja a hazai tudományos élet visszamaradásának okát. Amit szegénységnek nevez, a valóságban a feudális és gyarmati elnyomás következménye. Sok akadálya van a termelőerők és a tudomány fejlődésének, s emögött ott sötétlik a hűbéri társadalom objektív valósága: a dolgozók százezreinek nyomasztó szegénysége. A törvény útján évi 208 napi robotra kötelezett jobbágy, az ingyen munkára a földesúr kénye-kedve szerint igénybe vett zsellér, az Erdélytől Győríg való útjában 55 féle taksát fizető kereskedő, az adóssággal és tőkehiánnyal küzdő kis- és középbirtokos, a hűbéri társadalomnak kiszolgáltatott polgári értelmiség egyaránt saját bőrén érzi a feudálisok és a gyarmatosító Ausztria nyomását.

A visszamaradott termelési viszonyok mellett a XVIII. század második felében gyakran fellépő szárazság, az állatokat pusztító járványok társadalmi következményei is egyre súlyosabbak.

Igaza van tehát, amikor az erdélyi tudományos élet visszamaradottságának okát elsősorban az általános szegénységben látja, de ugyanakkor a főnemesség és főpapság hazafiatlan, önző, szűk látókörű magatartását is hibáztatja ezért a helyzetért. Ez az uralkodó osztály kozmopolita: a német kultúrát majmolja. Nemcsak a nemzeti függetlenségi mozgalmat árulja

el, hanem ellenséges a hazai tudomány sorsával szemben is. Vakon támogatja a jozefin-politika „kultúrtrégereit”, „csupán amaz előítéletből, mintha az, ami külföldről érkezett, tökéletesebb volna, egy idegennek szájából, noha talán ügyetlen előadásokban, mint tökéletes valóságot bámulással hallgatják”.²⁰

Nem békél meg ezzel az áldatlan helyzettel. Követeli a hazai tudomány ügyének felkarolását. Leleplezi a vezető rétegeknek „a magok tudósihoz mutatott” bizalmatlanságát. Lefesti a megfelelően képzett hazai értelmiség helyzetét a feudális Erdélyben: érdektelenség, közöny és gáncs a sorsa. A hazai viszonyok elmaradottságát felismerő ifjú külföldre kényszerül, hogy elsajátítsa a tudományt. Éjt nappallá téve sajátítja el a nyelveket s a tudomány elemeit, „s végtére egész tűzzel tér vissza hazájába, alig várván azt a pillanatot, melyben szorgalmatosságának gyümölcsét a nemes közönséggel megösmertesse és a haza javát építeni elkezdje. De fájdalom. Mennél közelebb véli magát lenni feltett céljához, annál inkább közelít ama kegyetlen kőszirtekhez, melyeken hajótörést fog szenvedni dicseretes szándéka. Az ilyen jól elkészült és magát hazájának szolgálatjára egész lelkéből felajánlott tudósnak, midőn visszatért, még minek előtte tűzéből semmit el nem veszített, csupán csak eszközöket és módot kellene kezébe nyújtani, hogy itt a gazdaságnak előmenetelére a hasznos vagy barmainkot pusztító mérges ültetvényekkel, amott a mesterségeknek gyarapodására elkerülhetetlenül szükséges köveknek és földeknek nemeivel hazatársait megösmertesse”.²¹

Állami segítséget lát szükségesnek, hogy a természetkutatás terén feltornyosuló feladatokat meg lehessen oldani, és nem öncélúan, hanem az iparban vagy a mezőgazdaságban történő alkalmazásuk érdekében. „Erdély országa, ha szükség, állíthat maga kebeléből olyan embereket elő, kik a kémiának kérdéseit ma fel tudják oldozni”²² írja büszkén.

Egy másik gondolata az erdélyi tudományosság fellendítésére az, hogy minden, külföldi tanulmányútról visszatért ifjút kötelezni kellene a tudományos munka folytatására. Csak az kaphasson közhivatalt, aki megelőzőleg valamilyen gyakorlatilag hasznosítható tudományos munkát elvégzett. „Tartozunk

orvosi oeconomiánkon kívül, mint haza fiai, az eféle munkáknak készítésére otthon-otthon egy-két órát a közjónak feloldozni. Csupán csak az orvoslás mellett maradni nem érdem a közönség előtt, mert fizetésért orvoslunk: sőt ezen tekintetben sorsunk semmivel nem elébbvaló a kalmár sorsánál, aki maga portékáit pénzért árulja, és anélkül, hogy bár a legcsekélyebb portékának árát valami hazabéli indusztriájával alább szállítaná, végtére maga meggazdagodik. Mit használ az újításokon való kapás, a sok könyvekkel való dicsekedés, a nagy könyvtár, ha azokat a közhaszonra nem fordítjuk? Maholnap a nagy tudománnyal meghalunk, s csak tíz esztendők múlva sem emlékszik többé a következendő világ, éltünk-e vagy sohasem. Egyedül a tudós írás tehet minket elfelejtethetlenné.”²³

Mindazt, amit korának erdélyi tudósaitól elvárt, elsősorban ön maga igyekezett minden képességének latba vetésével megvalósítani. Élete a kémia és az orvostudomány terén kifejtett tudós munkában telt el.

Korában még műnyelvünk is igen hátramaradott volt. Véleménye szerint a nyelvújításhoz több út vezet. Ez a munka nem lehet pusztán a nyelvészek feladata, érdekében nemcsak elméleti síkon kell harcolni. A nyelvújítás csak szoros gyakorlati tudományos munkával kapcsolatban művelhető. „Midőn az ember a tudományt magát írja, a kiművelendő szók természetesebben folynak pennájára.”²⁴ A nyelvújítás módszereiről való felfogása sok tekintetben vitatható. De hogy kézzelfogható eredményeket ért el saját területén, azt az ő nevéhez fűződő egész sereg új magyar szó bebizonyítja. A kémiai és orvosi nyelvet több mint 150 új műszóval gazdagította.

Ha átnézzük szójegyzékét, megállapíthatjuk, hogy számos szavunkat ő hozta be tudományos nyelvünkbe. Többek között: alap, folyadék, főzelék, gyakorlat, gőz, hajlékony, kivonat, lépcső, szénsav, csillagász, ülte(t)vény, buborék, bennék, fertőzés, csúcs, fűvészet, boncmester, gyanta, általtetsző, bőrvizkórság szavaink az ő tolláról kerültek először természettudományos szövegbe.

Tudományos munkásságának központi kérdése a hazai balneológia tudományának felvirágoztatása. Ezzel függ szorosan

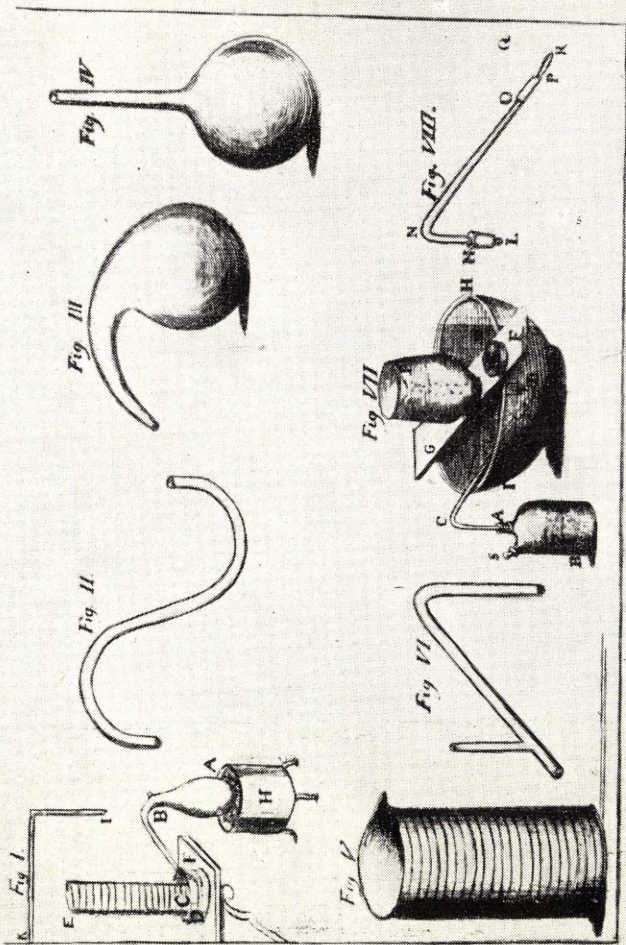
össze kémiai munkássága is, kémiai tudását a gyakorlatban ugyanis elsősorban a Radna vidéki ásványvizek vegyelemzésére használja fel. A fürdők tudományos felvirágoztatását nemzetgazdasági szempontból is értékeli. Tudja, hogy egy gazdaságilag visszamaradott országban a fürdők felvirágoztatása a nemzeti jövedelem értékes forrása lehet. Nyulas szeme előtt a korszerű ausztriai és németországi fürdők lebegnek. Modern fürdőberendezésekről álmodozik, és arról, hogy minden fürdőhelynek meglegyen a maga államilag alkalmazott fürdőorvosa. „De mennyire vagyunk mi hazánkban ettől az idvességes rendtartástól? Az egészség önként buzog számunkra a földnek gyomrából és aztot resteljük jó móddal hasznunkra fordítani.”²⁵

A borvizek nagy része a várostól messze, az erdők rengetegében fekszik. Hivatalos fürdőorvosuk sincs a fürdőhelyeknek. Ha történetesen, az üdülők között orvos is akadt a betegnek, nem volt gyógyszerár, úgy „hogy míg az orvosság a városról megérkezik, néha szegény alélt beteg a rossz rendtartásnak áldozatjává lenni kénytelen”.²⁶ Az elmaradt viszonyokért az uralkodó köröket és az államgépezetet teszi felelőssé. Tisztességtelennek tartja, hogy az állam csupán bezsebeli a fürdővendégek pénzét, de pénzükért semmit sem nyújt cserébe. Gyakorlati intézkedéseket javasol az elmaradt, szegényteljes állapotok megszüntetésére. Hivatalos fürdőorvos kinevezésén kívül a fürdőberendezés korszerűsítését is követeli.

Élete fő műve „Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen” Kolozsvárt, 1800-ban jelent meg.

Könyvének kettős jelentősége van: az első magyar nyelvű kémiai tankönyv és ugyanakkor az első kémiai szakkönyv is. A Radna vidéki ásványvizek hiteles elemzése mellett, az antiflogisztikus kémia alapjait, módszereit a legpontosabban tárgyalja.

Műve alapján a hazai analitikai kémia megteremtőjének tekinthetjük. Nagyon szegényes, kezdetleges módszerekkel kellett dolgoznia. Az általa elért eredmények annál figyelemre méltóbbak. A hevítési és bepárlási műveleteket egy hordozható vaskatlanban végezte el. Az ásványvizek gáztermékeinek vizsgálatára kerekaljú, s alakban meggömbített nyakú palackot

D. S. P. & Co. N. Y.

használt, a desztillációs műveletek elvégzésére különböző nagyságú retortákat, az ásványvizek alkotó részeinek kezelésére boros poharakat stb. Elrepedt lombikjait folyadék szűrésénél értékesítette. (Lásd a 165. lapon levő ábrát.)

Az ásványvíz elemzésénél használt kémszerei meglepően változatosak voltak: növényi kivonatokat, savakat, lúgokat stb. használt. A növényi kivonatok közül használja a lakmusz tinktúrát, a kurkumát, a gubacs tinktúrát (utóbbit a vas kimutatására).

Reagensei között nagyszámú sót találunk: sárga vérlúgsót (maga állítja elő a vérből), báriumkloridot, ezüstnitrátot, higanynitrátot stb.

Az ásványvizek sóinak mennyiségi meghatározására igen pontos mérleget használ. Ennek érzékenysége 7 mg volt. Korában nincs még egységes súly- és térfogatmérték. Ő e kérdésben is a polgári fejlődés következetes hívének bizonyul: követeli az egységes mértékrendszer bevezetését. Mindennapi munkájában pedig az erdélyi népi mértékrendszert használja, űrmérték mérésére pedig a vedret, kupát, fertályt.

Az akkor ismeretes 22 féle só szétválasztására eltérő oldékonyságukat használja fel. Az egyes oldószerek (alkohol, meleg és hideg víz) által kioldott só mennyiségét bepárolta és mennyiségüket mérlegen mérte le. Egyes, a mennyiségi analitikában használt módszereit ma is alkalmazhatnánk. Így például a mangán és a vas szétválasztására a következő eljárást alkalmazta: mindkét fémet sárga vérlúgsóval csapta ki, a csapadékot leszűrte, majd erős lángon izzította. A keletkező vas- és mangánoxidok mennyiségi szétválasztására a híg salétromsavba való különböző oldékonyságukat használta fel. A mangánoxid feloldódott, a vasoxid pedig nem. A fel nem oldott vasoxidot gravimetriásan mérte vissza, míg a mangánt újból kicsapta sárga vérlúgsóval, majd leszűrte és mennyiségét mérte.

Nyulas Ferenc vezette be hazánkban a ma is használatos súlytérfogatos módszert, s ezzel a hazai térfogatos analitikai eljárások első képviselőjévé vált. Őt tekinthetjük a hazai tudományos ásványvízelemzés megalapítójának. Az általa vég-

zett ásványvízelemzések ma is mindenben helytállónak bizonyulnak.

10 éven keresztül végezte szorgos ásványvízelemzéseit. Bejárta a Nagyszamos medrét és a vidék legfontosabb ásványvizeit elemzés alá vette (Dombhát, Szentgyörgy, Borberek, Radna, Medvepatak, Aranyos).

Egyikünk (dr. Soós Pál és kollektívája) 1955-ben a helyszínen újból elemezte mindazon források vizét, amelyeket könyvében leírt. Az eredmény meglepő volt. Vegyelemzéseiből bámulatosan pontosnak bizonyultak, ma is megállják helyüket. Így pl. a dombhádi és románszentgyörgyi borvizek általa észlelt elemzési adatai alig tértek el az oldott sókat illetően. Az eltérések az olyan elemek vonatkozásában mutatkoztak, amelyeket korábban még nem ismertek (lítium, borsav, jód, bróm).

Nevét azonban a hazai tudomány történetébe mint felfedező is beírta. Két felfedezése különösen jelentős: az ásványvizek mangántartalmának kimutatása és a szénsav rothadást gátló képességének felismerése. E két nagy jelentőségű megállapításával megelőzte korának európai tudóseit.

A legjelentősebb kétségekívül az ásványvizek mangántartalmának meglátása. Maga írja: „senki még eddig tudtomra szénsavas magnéziumot (mangánt) a minerális vizekben nem talált”.²⁷ Nyulás ehhez a felismeréséhez mindenkitől függetlenül, önállóan jutott el. Munkálkodása közben véletlenül jött rá a mangán egyik legérzékenyebb és legjelentősebb reakciójára: a zöld színű manganátus próbára.

Másik fontos felfedezése: a szénsav rothadást gátló szerepének felismerése volt. „Nincs az a jégverem — írja —, mely a nyári napokban jobban megoltalmazza a húst a rothadástól, mint a szénsavval nagyon bővelkedő borvíz.”²⁸ A szénsav hús-konzerváló képességével még egyszer bizonyította, hogy a tudományos kutatásaiban sose vesztette szem elől a gyakorlatot.

Igen érdekes az a meglátás is, hogy a golyva létrejöttében az ivóvíznek fontos szerepe van. A Radna vidékén endémiásan fellépő golyva okáról szólva megjegyzi, hogy ez nemcsak a nőknél, de a vízimadaraknál és állatoknál is előfordul, ami

arra utal, hogy a vízben kell olyan anyagnak lennie vagy pedig hiányoznia, ami ezt a megbetegedést előidézi.

Műve III. kötetének már a címe is: „A Radna vidéki vasas borvizeknek orvosi erejéről, hasznairól és velek élésének módjairól” többet árul el. Ebben már korszerű és egyben népszerűsítő balneológiai kézikönyvet akar adni az erdélyi tudományosság, de főleg a nagyközönség kezébe.

Művének megjelenése óta 150 év telt el. Ebből következik, hogy számos megállapítása a borvizek szállításáról, a fürdésre való előkészületekről, a fürdő- és ivókúrák technikájáról szóló fejezete ma már csak orvostörténeti értékű, azonban több ma is helytálló tételt tartalmaz.

A gyógyvizek kémiai hatóanyagai közül a szénsavat tartja a legbecsesebbnek, s „a borvizek lelkének” nevezi. Tisztázza, hogy a szénsavas vizek az egyes szervekben vérbőséget idéznek elő és a nyálkahártyák váladékának kiválasztását elősegítik.

Helyes felfogást árul el abban is, hogy kénes fürdőt ajánl az idült bőrbajokban („a bőrnek sós, éles tisztátlanságaiban”) szenvedők és rheumás betegek gyógyítására.

A föld-alkáliás vizeknek a gyomorsavat közömbösítő és a kiválasztást gátló hatását is ismeri és gyógyító hatásukat is ennek megfelelően határozza meg.

Ismeri a vastartalmú vizek erősítő hatását is.

A gyomor- és bélbajosoknak, az epehólyagbántalmakban szenvedőknek, betegségüktől függően, vagy szénsavas, vagy a föld-alkális vizek használatát ajánlja. Tudja, hogy a föld-alkális vizek csökkentik az epekiválasztást („vastagságát vékonyítják”). Ismeri a savkötő hatásukat is.

Igen figyelemre méltók azok a megállapításai, melyek a környezeti tényezők szerepét domborítják ki a gyógyulás folyamatában. Felismeri az idegrendszer állapotának döntő fontosságát a szervezet egészsége vagy betegsége szempontjából.

Felhívja a figyelmet arra, hogy a gyógyvizek kémiai hatásán kívül számos környezeti tényező járul hozzá a gyógyulás folyamatának meggyorsulásához. Az otthoni környezetből való kapcsolódás „a házi gondoktól és száz egyéb bosszúságoktól”

való megszabadulás kedvezően hatnak a gyógyulás folyamataira.

A radnai fürdőhelyek magaslati levegője, fenyvesei előnyösek a szervezetre és megnyugtatják az idegrendszert. „A vídamságra gerjesztő tiszta levegő, a testnek érzőinait,²⁹ mint valami drága kenet lengedező leheletével tapasztalhatóképpen újítja... Egyszóval itt a beteg a sok és különböző emberekkel összesereglett vendégeknek társaságában csupa gyönyörűséget iszik a vízzel, mely kellemetes környülállások mind öszvességgel oly nagy mértékben segedelmezik a víznek dicsó hasznait, hogy az orvos, aki maga betegeit ideküldi, néha többet épít ezeknek, mint a víznek magának hasznaira.”³⁰

Az idegrendszer jó állapotát annyira fontosnak látja, hogy munkája befejező részében ezeket írja: „Az erős és tartós harag, ijedség, fonnyasztó szerelem, bú, gond, nemcsak meggátolják borviznek hasznait, hanem aztot inkább halálos mértelyé változtatják... Testünk az indulatok miatt szüntelen erőszakos állapotban szokott lenni, érzőinaink feszülve állanak, a vér keringéseinek egyenlősége felbomlik.”³¹ Mindez világosan mutatja, hogy sokat megsejtett arról a fontos szerepről, melyet az idegrendszer szervezetünk működésének kormányzásában betölt, s tudott valamit a környezeti tényezőknek az élettani működésre ható döntő befolyásáról is.

Egy másik tudományos munkája a himlőoltás kérdésével foglalkozik. A tehénhimlő jenneri alkalmazása Európa-szerte szennvedélyes összeütközéseket eredményezett az új gyógyító eljárás kezdeményezői és annak ellenzői között.

Nem véletlen, hogy a himlőoltás legbugzóbb hívei a haladó gondolkodású orvosok és értelmiségiek sorából kerültek ki, ellenzői pedig ugyanakkor a maradiság képviselői voltak társadalmi vonatkozásban is.

Nyulas korán a himlőoltás híve lett, s Erdélyben az elsőként közölte írásban az oltásokkal kapcsolatos tapasztalatait. „Kolozsvári tehénhimlő” című munkája több szempontból is értékes alkotás. E kis könyvben fontos adatokat találunk az erdélyi román parasztok között már régóta divó természetes

himlőoltásról (variolizációról) és tehénhimlőoltásról (vakcinációról).

A himlőről írt művében azt a megjegyzést teszi, hogy az erdélyi román parasztok között a variolizáció régóta és széles körben elterjedt. „A természetes himlőnek beoltása, még mielőtt az angol követné Montague asszony 1722. esztendőben Konstantinápolyból Angliába általvitte volna, Erdélyben az oláh papok között gyakorlatban volt s nagyon máig is.”³²

Ezenkívül értékes adatokat közöl a népi gyógyászatban használt empiriás tehénhimlő-oltásokról. Tudnunk kell, hogy Jenner is az angol népgyógyászatból merítette tapasztalatait. „Ebben a találmányban — írja Nyulas — Anglia csak annyiban dicsekedhetik Erdély országa felett, hogy ott az orvosoknak szemébe akadott, nálunk pedig nem... A tehénhimlővel való élés... nálunk két különböző helységben, úgymint Szolnok vármegyében és Fogaras vidékén meg nem határozható időktől fogva szokásban nagyon. Ezen két helységnek lakói isten tudja mi októl indítatván, valamikor a tehénnek tőgyén bizonyos fakadékokat tapasztalnak, a tehént megfejtén tejével a tőgyet megmossák és ugyanazon tejjel gyermekeiket is megmosogatják, melyre ezekben holmi ártatlan fakadékok támadnak s aztán egészségeseknek tartatnak. A közelebbi megvizsgálás már ma mutatja, hogy az ilyen személyek közöttük nem szoktak meghimlőzni.”³³

Nyulas a maga végezte 100 himlőoltásból szerzett tapasztalatait összegezi. Csak előzetes közlésnek szánja munkáját, mert tudóshoz illő óvatossággal azt a véleményét fejezi ki, hogy egyetlen év tapasztalata alapján korai lenne a biztos védettségről beszélni.

Saját észleletei alapján kitart amellett, hogy az oltás megvéd a hólyagos himlőtől. Azokban a családokban, ahol a gyermekeknek csupán egy részét oltották be, a beoltottak védettek maradtak, a be nem oltottak pedig megbetegedtek. A himlőoltás következtében létrejövő állapotot helyesen tekinti az egész szervezet védettségének és nem csupán helyi jelen-

ségnek. Megállapítja, hogy „mind egy haszna van, akármely részén essék a testnek az oltás”.³⁴

Azt is felismeri, hogy ha már hólyagos himlő lappang a szervezetben, az oltás semmit sem használ, védettséget nem ad.

A Jenneri tanítások mielőbbi elterjedése érdekében követeli, hogy azokat a falusi borbélyokat, tanítókat, kántorokat és rátermett falusi embereket, akik az oltás technikáját alaposan megtanulták, vonják be az oltási munkálatokba.

Alig találkozunk kora más orvosi szerzőjénél olyan következetes, mélyről fakadó és magával ragadó meggyőződéssel, hogy az orvostudós feladata a népet gyógyítani, a tudást és a gyógyítás eszközeit a betegségek elleni harcra a nép érdekében felhasználni. Ha orvos- és természettudományi munkáit sorra vesszük, mindenütt a szó legnemesebb értelmében vett haladó eszmékkel találkozunk.

Nyulas tántoríthatatlanul hisz a hazai tudomány jövőjében és felvirágzásában, olyan új társadalmi rendet vár, mely gáncs helyett segítő kezet nyújt a tudósnak. És kora uralkodó osztályát is világosan látja: megveti dologtalan, henye életét, mely eszem-iszomban telik el és gutaütéssel végződik. Röviden így jellemzi őket: „Úgy élnek, ahogy akarnak, olyan kezelésben részesülnek, amilyent parancsolnak. De úgy is hálnak meg, ahogy megérdemlik.”³⁵

Saját korában kevéssé bízik, de nagy várakozással tekint a jövő elébe, reméli, hogy a jövő rendszerében a társadalom vezető köreinek lesz gondjuk a tudomány fejlesztésére, a tudományos kutatás anyagi feltételeinek biztosítására: „Találkoznak, remélem ezután, noha én még eddig részemről vele nem dicsekedhettem, oly tudományszerető úrrendek, kik a jó ügyeket íróknak tehetségét költséggel felsegíteni el nem múltatják.”³⁶

JEGYZETEK

¹ Nyulas főművének (Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen) egyik eredeti példányában találjuk a következő kézzel, latin nyelven írott feljegyzést: „A kiváló Doktor Nyulas Ferenc ur, született Köszvényesremetén; Mikházán a ferences atyáknál, majd Marosvásárhelyen és Kolozsvárt kiválóan tanult, ahonnan Bécsbe hívták. Visszatérve Kolozsvárt élt, majd főorvossá lett.” Ez a mű a legnagyobb dicséretre méltónak bizonyult és a magyar tudósok így vélekednek róla: „Nem gondoltuk volna, hogy Erdélyben oly ember születhessék, mint Doktor Nyulas, aki magyar nyelven oly nehéz dologról a legjelesebb munkát adta ki. (Ez a mondat a feljegyzésben is magyar nyelvű — S. J.) Irtam, 1827-ben mint fül-tanu... (A feljegyző neve olvashatatlan — S. J.) Fogarason ahová a Bánságból tértem vissza.” Ami Nyulas marosvásárhelyi tanulmányait illeti, az iskolai anyakönyvek hiányában erre vonatkozó megerősítő adatokat nem sikerült találni.

² A továbbiakban e művet „Kémiai tankönyv” néven említjük.

³ Nyulas: *Instructio pro apothecariis*. Kónya Imre fordítása.

⁴ Nyulas: *Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen*. I. köt. 8. l.

⁵ Nyulas: i. m. I. köt. XXVI. l.

⁶ Gran — régi gyógyszerészeti mértékegység = 0,0729 gramm.

⁷ Csak úgy nagyjából.

⁸ Megtekintéssel.

⁹ Mérlegeléssel.

¹⁰ Nyulas: i. m. I. köt. 0 oldalon (S. J. kiemelése).

¹¹ Nyulas: i. m. III. köt. 87. l.

¹² Nyulas: i. m. III. 184. l.

¹³ A vitalizmus idealista irányzat, mely az élő szervezet folyamatait különleges „életerő” jelenlétével magyarázza. Az életjelenségek e felfogás szerint anyagfölötti erők hatására jönnek létre.

¹⁴ Ásványoknak.

¹⁵ Állapíthatja.

¹⁶ Nyulas: i. m. I. köt. 163. l.

¹⁷ Nyulas: i. m. I. köt. X. l.

¹⁸ Ezt a munkát egyikünk (dr. Spielmann József) a kolozsvári Református kollégium könyvtárában fedezte fel, közös művünk megjelenése után.

¹⁹ Nyulas: i. m. I. köt. XII—XIII. l.

- ²⁰ Nyulas: i. m. I. köt. XVI. l.
²¹ Nyulas: i. m. I. köt. XV. l.
²² Nyulas: i. m. I. köt. XXIV. l.
²³ Nyulas: i. m. II. köt. IV—V. l.
²⁴ Nyulas: i. m. I. köt. IX. l.
²⁵ Nyulas: i. m. III. köt. 92. l.
²⁶ Nyulas: i. m. III. köt. 92. l.
²⁷ Nyulas: i. m. II. köt. 126. l.
²⁸ Nyulas: i. m. III. köt. 6—7. l.
²⁹ Idegeit.
³⁰ Nyulas: i. m. III. köt. 76—77. l.
³¹ Nyulas: i. m. III. köt. 107. l.
³² Nyulas: Kolozsvári tehénhímlő. I. kiadás. Kolozsvár, 1802. 7. l.
³³ Nyulas: i. m. 7. l.
³⁴ Nyulas: i. m. 19. l.
³⁵ Nyulas: i. m. III. köt. 184. l.
³⁶ Nyulas: i. m. I. köt. XX. l.

РЕЗЮМЕ

Франц Ньюлаш является выделяющую врачевную личность Трансильвании в вторую половину XVIII-го века. Деятельность его была сверх выше чем лечение больных : в области медицинской науки связываются к имени его научные установления основанные на самостоятельных испытаниях. Ньюлаш считается основоположником венгерской химической учебно-литературы, трансильванским предвестником научной химии, основанный к имени Ломоносов-Лавоазне (Lavoisier). В качестве реформатора языка обогащал наш химический и медицинский язык многочисленными новыми выражениями. Он занимался и с минералогией, ботаникой с народно хозяйственными вопросами и среди много сторонных деятельности опирался большей частью на научных попытках.

Каждая его деятельность считается воплощением талантливого творца. Научные вопросы, поднявшийся Ньюлашом будто бы являются в ответ на общественных потребностях своего века. Он надеялся поднимать из отсталости свою родину, осуществление новых гражданских обстоятельствах со средством наукой.

Произведение есть выписка монографий Академического издателя Румынской Народной Республики появившийся в 1955-ом году.

ZUSAMMENFASSUNG

Ferenc Nyulas war unter den siebenbürgischen Ärzten in der zweiten Hälfte des XVII. Jahrhunderts eine hervorragende Persönlichkeit. Seine Tätigkeit erschöpfte sich nicht in der Heilung der Kranken; an seinen Namen knüpfen sich durch selbständige Experimente erhärtete wissenschaftliche Feststellungen. Nyulas ist der Bahnbrecher der ungarischen Lehrbuchliteratur auf dem Gebiet der Chemie; ein siebenbürgischer Vorkämpfer der wissenschaftlichen Chemie, die sich an den Namen von Lomonosov und Lavoisier knüpft. Als Sprachneuerer bereicherte er die ungarische Sprache mit vielen chemischen und medizinischen Fachausdrücken. Er befasste sich auch mit Botanik, Mineralogie und mit volkswirtschaftlichen Problemen. Seine vielseitige Arbeit stützte sich zumeist auf wissenschaftliche Experimente.

Seine gesamte Tätigkeit kennzeichnet Begabung und schöpferische Kraft. Den gesellschaftlichen Bedürfnissen seines Zeitalters Rechnung tragend und diese gleichsam beantwortend wirft Nyulas die wissenschaftlichen Fragen auf. Mit Hilfe der Wissenschaft wünschte er seine zurückgebliebene Heimat zu fördern, sie auf den Weg der neuen, bürgerlichen Verhältnisse zu führen.

Diese Studie ist der Auszug einer Monographie, erschienen 1955 im Akademischen Verlag der Volksrepublik Rumänien.

GYÓGYSZERTÁR AZ „ARANY EGYSZARVÚ”-HOZ DEBRECENBEN

Írta. dr. HALMAI JÁNOS (Budapest)

Az első nyilvános gyógyszerár Debrecenben a XVII. század végén — 1670 körül — létesült. A gyógyszerárát Sőregi szerint (7) a nemes város alapította. 1771-ben Kazay Sámuel a várostól árverésen vette meg.

Kazay Sámuel gyógyszerész szenvedélyes könyv-, érem-, ritkaság-, illetőleg régiséggyűjtő volt. Ritka, becses gyűjteményét a debreceni kollégium vásárolta meg (8). Értékes könyvtárának hártványokra írott ritka kéziratok képezték a fő becsét. Gyógyszertára, az „Arany angyal”-hoz, 1940-ben a Piac és Szent Anna utca sarkán még fennállott.

Abban az időben, tehát a XVIII. sz. végén hazánkban kb. 200 gyógyszerár létezhetett. Azonban ezt pontosan megállapítani nem tudjuk, mert az idevágó adatok igen különbözőek.

A helytartótanács 1747. január 3-i kimutatása 48 közgyógyszertárat tüntet fel hazánkban (3), 1820-ban pedig már 254-et. Egészen hihetetlen, hogy 73 év alatt 106 gyógyszerárát állítottak fel hazánkban. Csaplovics (Tud. Gyűjt. 1882. II. 79.) adatai ezt megerősítik; ő 1821-ből 254 gyógyszerárát említ. Érdekes, hogy ezek közül 5 volt falusi gyógyszerár, és amikor pl. Pest megyében 29 gyógyszerár volt, akkor Tolna és Hajdú megye gyógyszerár nélkül állott, leszámítva természetesen a nagy városokat. 15 városban volt egy-egy gyógyszerár és pl. 4 szabad királyi városban nem volt patika. Pest-Budán 1795-ben 14 gyógyszerár működött. Erneyi József adatai szerint ez időben kb. 150 nyilvános gyógyszerár állhatott fenn, nem számítva

bele az Erdélyben levőket. (Magyar Gyógyszerésztud. Társ. Értesítője, 1935. 484. old.)

Az 1916. évi Gyógyszerészi Zsebnaptár adatai szerint 224 olyan gyógyszerház állt akkor fenn, amelyeket 1799 előtt alapítottak. Ezek közül két gyógyszerház létesült a XV. században (Körmöcbánya, Pozsony); két gyógyszerház a XVI. században (Lőcse, Nagyszében); 27 a XVII. században és 193 gyógyszerház a XVIII. században. Ez utóbbiak között szerepel két debreceni gyógyszerház.

A második gyógyszerházat Zeininger Antal állította fel 1772-ben. Ez az „Arany egyszarvú”-hoz címzett gyógyszerház a régi Ceglédi utca 3., később a Kossuth utca 6. sz. alatti öreg sarokházban állott alapításától 1852-ig. 1852-ben, pünkösdkor a gyógyszerházat akkori tulajdonosa, Rothschnek Károly, szemközt, a Ceglédi utca és Sas utca sarkán épített emeletes házba helyezte át. Új otthonában egészen új edényeket és polituros állvány-felszerelést kapott. Az egykorú berendezést későbbi tulajdonosa, Rothschnek Emil dr. 1905-ben a Déri Múzeumnak adományozta.

A gyógyszerházat 1772-ben Zeininger Antal állította fel. 1807. augusztus 1-én Kaffka József vette meg 20 587 Ft 59 kr. váltópénzért. Zeininger halála után (valószínűleg 1812-ben) az emeletes házat is, melyben a gyógyszerház volt, megvette. Addig a földszinti helyiségeket bérelte.

Kaffka József halála után 1840-ben fia, Károly örökölte osztályrészül 8000 konv. Ft értékben. Kaffka Károly rövid idő múlva, mindössze ötévi birtoklás után, Rothschnek Károlynak eladta.

A gyógyszerház 1846. február 28-án cserélt gazdát 8800 konv. forintért. Új tulajdonosa a marosvásárhelyi születésű és a pesti egyetemen diplomázott Rothschnek Károly 1837-ben Újfehértón állított fel gyógyszerházat. Ezt 1846-ban adta el, és az Arany egyszarvúhoz címzett gyógyszerház megvétele után Debrecenbe költözött.

1852 pünkösdjén a gyógyszerház az új emeletes házba költözött, a házat azonban R. Károly rövidesen eladta Fried Károlynak, aki még 1882-ben is tulajdonosa volt. A régi házat az

örökösök 1865-ben Kaffka Károly halálakor a hentes céhnek adták el (6).

A gyógyszerértarat 1866. január 1-én Rothschnek Károly fiának, Emilnek, mint leendő örökséget 24 000 Ft értékben átadta, és a tőke 5%-os kamatjaként évi 1200 Ft haszonélvezetet kötött ki magának. Rothschnek Károly 1873. július 22-én halt meg.

Fia, dr. Rothschnek V. Emil a Debrecen—Bihar megyei Gyógyszerész Testület titkára, aki a Debrecen—Bihar megyei Gyógyszerész Testület gyógyszerértáraival, testületének és egyetemen történetével is foglalkozott. Szakmai tanulmánya: „Az újabb térfogatos elemzési eljárás (Titrimethode) ismertetése” (Gyógysz. Hetilap, 1865. 465.).

1908-ban a gyógyszerértár tulajdonosai Rothschnek Jenő dr. és társai, bérelője Grosz Nagy Ferenc. Rothschnek Jenő filozófiai doktorátust szerzett és mint ilyen az illóanyagokkal foglalkozott. „Illatos drogok illóolaj vesztesége porítás és poralakban való eltartás következtében” című cikkei jelentek meg a Gyógysz. Htp. 1901. évf. 567. old.; Gyógysz. Kzl. 1901, 339., 349. old., Gyógysz. Ért. 1901, 307., 359. old. és a Gyógyszerész 1901, 450. oldalán.

1909-ben tulajdonosai Rothschnek Jenő dr. és Bodnár Géza, bérelő Grosz Nagy Ferenc.

1910-ben Grosz Nagy Ferenc és neje, továbbá Rothschnek-nővérek a tulajdonosok. 1913—14-ben Grosz Nagy Ferenc és neje nevén szerepel a gyógyszerértár. 1916—1920-ig a Debreceni Általános Forgalmi Bank a tulajdonos, kezelő Grosz Nagy Ferenc.

1923—47-ig Grosz Nagy Ferenc a gyógyszerértár tulajdonosa. 1947-ben Pinczési László a felelős vezető.

A gyógyszerértár felállítási engedélyének okmánya Debrecen város levéltárában 61. sz. alatt található. A latin eredetű szöveg másolata a debreceni anyakönyvben is megvan. Ebből értelemszerűen kitűnik, hogy Zeininger a gyógyszerértár felállítására 1772. évben kapott engedélyt, továbbá az, hogy a nagyszombati egyetem akkor létesített (1770) Orvosi Fakultásán szerzte meg oklevelét. Az eredeti szöveg így hangzik:

„Antonio Zeininger magno-varadiensi romano catholico incore, cui praefatus commissarius regius facultatem novam apothecam in hac civitate erigendi aequae indulgissset... Posonii die 29. Maj. anno 1772. celebrat C. Johannes Csáky m. p. Francisc. Skerlei Mich. Precolo.”

Zeininger Antal gyógyszerészi oklevelét 1772. május 4-én szerezte meg az újonnan felállított orvosi fakultáson Nagyszombatban. A Budapesti Orvostudományi Egyetem régi anyakönyvében a diplomát kapott gyógyszerészek között Zeininger a harmadik, ahol az első lapon alul a következőket olvashatjuk:

„Anno 1772. 4ta Maj. Zaininger Antonius Moravus natus Nicolspurgae Anno 1743 die 4ta Junii absolvit tyrocinium apud Dnam Evan Joannem Peyerin Anno 762 die 31 Augusti Nicolspurga.”

Zeininger Antal 35 évig volt a gyógyszerész-tulajdonosa. 1807. augusztus 1-én adta el gyógyszerész-tulajdonosát Kaffka Józsefnek és valószínűleg 1812-ben halt meg.

A kor jellemzése miatt nem érdektelen 3 patikavizsgálati jegyzőkönyvnek (visitationale protocolum) közlése ebből az időből (6).

„1797 junius 24 Stephanus Veszprémi m. d. physicus ord. — 210. praesent. in senato 26. Juni 1797...”

Az ur főbíró uram proponálja, hogy a felsőbb rendelkezések szerint szükséges volna az ittlévő mindkét patikát visitálni, hogy a magistratus tudhassa mindegyik micsoda állapotban van. Ezen visitatoria ordinarius physicus urakkal együtt Senator nemzeti Barcza János uram exmittáltatik ad relationem. Debreczen 10 Junii 797. Extradat. per juratum primarium V. notarium Georgium Komáromy m. p.

Ezen exmissio szerint, ord. Phys. N. Veszprémi István és Csapó József urakkal mind a két patikát visitáltuk, melyről való relatit itt adnectálván, alázatosan referálok. Debreczen 26-ik Junii 797. Barcza János exmissus senator m. p.

1799. Aug. 1. Josephus Szentgyörgyi m. d. ads. l. r. civitatis Debrecziensis physic. ord. perjuratum notarium Georgium Komáromi. 1° Professor apothecae ad unicornum, generosus dominus Antonius

Franciscus Zeininger, Turnavyae diplomate universitatis ornatus, negotia pharmaceutica ipse cum subjecto uno ac tyrone uno administrat;...

1808. Dec. 15. Levéltári száma 409. Aláírva Josephus Szentgyörgyi et Stephanus Segesvári m. d. d. etc. lib. r. civitatis Debreczinensis phys. ord.—” 6^a. Nominatim vero Apothecam ad aureum unicornu revidimus die 9-a Decembris, quam generos. domin. Josephus Kaffka pharmacopolus diplomate celeb. univers. Regiae Pestinensis ornatus, qua proprietarius sub directione dignissimi sui praedecessoris gem. dom. Ant. Fran. Zeininger cum subjecto uno et Tyrone uno administrat...”

1807. augusztus 1-én Kaffka József, aki Zeininger Antalnál hosszabb időn át segédi alkalmazásban állott, 20 és félezer forintért megvette a gyógyszertárat. A német nyelven írt eredeti szerződés másolata a debreceni anyakönyvben egész terjedelmében megvolt Rothschnek 1882-ből származó adata szerint. Kaffka jótállója, leendő apósa, Fáber Vencel szücsmester volt. Az átruházást Kaffka József a következő folyamodványban kérte:

„Tekintetes Nemes Tanács! A patikáriusi hivatalra adván magamat, azt miképen tanultam légyen meg s futásomat mikép végeztem legyen, az adnectált bizonyág levelekből megtetszik; megtetszik az is, hogy a királyi pesti universitásnál az exament subeálván, arról diplomát is nyertem. Minthogy pedig nagyobb részint ezen nemes városban patikárius s esküdt Zeininger Antal urnál voltam conditioba s itt esmérkedtem legjobban meg s annálfogva való biztonba ezen nemes város kebelébe kívánnék megtelepedni s tanult hivatalomat folytatni: az arra való engedelméért a t. n. Tanácsnak alázatosan instálok; szentül igérvén magamat arra, hogy erántam való reménységében a nemes publikum nem fog megcsalattatni. A t. n. Tanácsnak Debreczen 20. Julii 1807. alázatos szolgálja Kaffka József.”

A válasz erre a következő volt:

„Megengedettik az instánsnak, hogy ebben a városban patikát nyithasson. Debr. in Sen. 20-a julii 1807. per jur. ord. notar. Joan. Kaszonyi.”

Kaffka József 1781-ben született Nyíregyházán, gyógyszerési oklevelét a pesti egyetemen 1807-ben szerezte meg. A Budapesti Orvostudományi Egyetem régi anyakönyvébe a diplomát kapott gyógyszerészek felsorolásában az 536. sorszám alatt jegyezték be (74. lap).

„Kaffka Josephus Hungarus natus in oppido Nyiregyháza in cottu Szabolczensi. Anno 26. R. Cath Studii apud Nos terminatus subiit Examen die 19. Magisterium fecit die 21^a. Juramentum deposit et Diploma accepit die 23ta Juni 1807. Calc. p^{re} Cl.”

Majd Zeininger gyógyszertárába segédnek lépett be, és a gyógyszerterat diplomájának kiállítására évében vette meg. Felesége Fáber Mária, Fáber Vencel debreceni szücsmester leánya volt. Házasságukból egy gyermek született, Károly (1811. szept. 12.—1862. nov. 30.). Szintén gyógyszerész lett, később Debrecen szabad királyi város tanácsnoka. 1848—49-ben lovas nemzetőr kapitány.

A Budapesti Orvostudományi Egyetem gyógyszerési anyakönyvében az 1130. szám alatt a következő feljegyzést találjuk:

„Kaffka Carolus annorum 22. Rom. Cathol. Debreczino Bihariensis finito cursu pharmaceutico normaliter praescripto confectisque duobus praeparatis: Muriate Auri natronato et acido pyrolignoso die 13^a Aug. a. c. rigorosum examen sufficienter terminavit, sequenti die adjuratus, Diploma accepit... (1834)”

Kaffka Károly 1840. szept. 22-én feleségül vette Rickl József Vilmos, debreceni fűszernagykereskedő és felesége, Ivanchich Rozina leányát, Teréziát (1820. szept. 26.—1861. március 17.). Házasságukból 8 gyermek született. Teréz, kit Gáll József kereskedő vett el nőül; Károly tb. városi főjegyző, aki az 1877-i orosz—török háborúban tünt el; Ignác, huszártábornok, Debrecenben dandárparancsnok; Anna, ki Bosznay Károly kereskedőhöz ment nőül; Róza, szigeti Szöllőssy István kereskedő neje lett; József, huszárfőhadnagy, majd póstafőtanácsos, Fetter Rozáliát vette nőül, házasságukból két fiú született, József

és Tibor; végül Erzsébet, ki váradi és micskei Baranyi Gáspár földbirtokos felesége lett.

Kaffka Károlyban tehát kihalt a család gyógyszerész ága. Apjától örökölte a patikát, de a gyógyszerészi pályát sohasem szerette, nevelése és különösen nősülése a közeleti pályára irányították. Felesége Rickl Terézia olyan gazdag volt, hogy hozományul — mint mondják — egy hordó aranyat kapott. Ennek megfelelően igényük is nagy volt. Jellemző az akkori időkre, hogy Magyarországból saját hintójukon utaztak el Franciaországba, onnan Londonba, ahol hosszabb időt töltöttek.

Veled történt az az érdekes epizód, hogy midőn Ferenc József Debrecenbe látogatott, Kaffka Károly gyógyszerész, városi szenátor a díszbandérium tagjaként fogadta, a császár megtapogatta bajuszát: „hogy eredeti-e az, mert olyan hegyes és hosszú bajuszt még nem látott”.

A budapesti Orvostudományi Egyetem gyógyszerési anyakönyvének 167. lapján a 951. szám alatt a következők vannak feljegyezve:

„Rothschnek Carolus ann. 21. Rom. Cath. Marosvásárhelyiens. in Transylvania oriendus terminatu cursu pharm. norm. proscripto et praeparatis paradigmatis duobus: Nitrate Baryta et Acetate Cupri die 30 Aug 828. Rigorosum subivit cum calculo valde bene altera die adjuratus diploma accepit.”

Midőn 1846. február 28-án Rothschnek Károly megvette Kaffka Károlytól az „Arany egyszarvú”-hoz címzett gyógyszerertárat, a városi tanácshoz 1846. március 23-án jelentést küldött, melyet 2270. szám alatt iktattak be. Ebben közölte a patika megvétele iránti szándékát és egyben kérte letelepedési engedély megadását. E kérésére a válasz — a főorvosok véleményadásával együtt — a következő volt:

„A bent kitett régen fentálló patikának kezelése, más gyógyszerészoklevéllel s több hiteles bizonyítványokkal ellátott birtokosra menvén által; ennél fogva a helybeli patikák száma ez által nem szaporodván: a megvétel iránt semmi észrevételem nincsen. Debre-

czenben Mart. 24-én 1846." Aláírás a következő: dr. Zilahy Sámuel tiszti főorvos és dr. Zsebők József tisztiorvos.

„Folyamodó urnak előterjesztett ajánlatánál fogva a kérdéses gyógyszerár általvétele és itteni megtelepedhetése megengedtetik. Debreczen mart. 26.-án 1846. főjegyző Pfanschmid Károly m. k.”

A gyógyszerár reáljoga nyomozás, irkálás és bélyeg felhasználása után 1858-ban 9389. szám alatt a következő sorokban nyert elismerést.

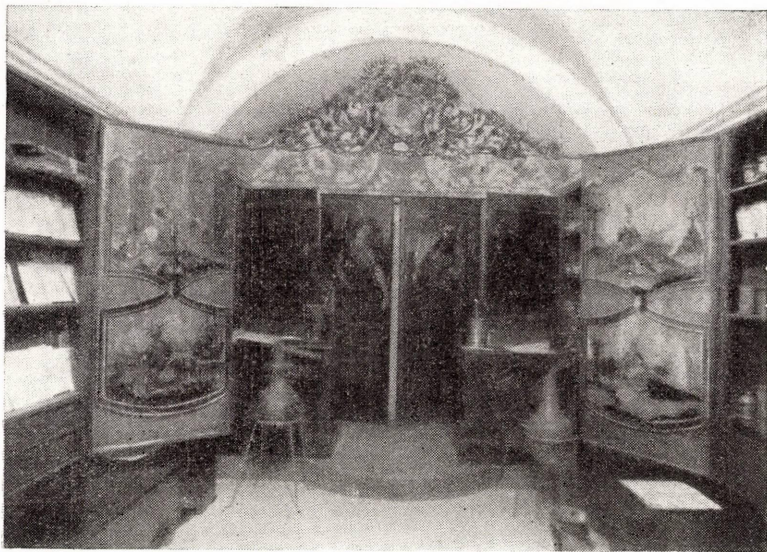
„Észak biharmegye cs. k. tek. hatóságának 1-ső október 5376. sz. a. kelt leirata alapján értesítettik tisztelt uraságod, miszerint gyógyszerárának „reál” tulajdonát, — fentartva azonban a normális árnak későbbi meghatározását — a nagym. cs. k. nagyvárad helytartósági osztály f. é. sept. 28-ról 11,770 szám alatt kelt intézménye szerint elismerni méltóztatott. Debreczen, 1858. október 16-án tartott tanácsüléséből. Csorba polgármester.” (Anyakönyv, 2.)

A Debreczeni Gyógyszerész Egylet Jegyző-könyve (Anyakönyv, 12.), mely 1861-től tartalmaz kéziratos feljegyzéseket, a hét akkori debreceni gyógyszerárra vonatkozó okmányokról, továbbá fontosabb időpontokról, majd megőrökíti a gyógyszerárakba be- és kilépett segédek és gyakornokok szolgálati idejét, anyakönyvi adatait; harmadik részében pedig a Bihar megyei Gyógyszerárakra vonatkozó hasonló adatokat is 1890-ig.

A 129—135. oldalon az „Arany egyszarvú”-hoz címzett gyógyszerárban működött segédek és gyakornokok névsorát olvashatjuk.

A bejegyzések figyelmes áttanulmányozása után sommásan megállapíthatjuk a következőket: A 26 év alatt 65 személyi változás volt a gyógyszerárban. Az alkalmazottak az ország egészen különböző helyeiről származtak: Debrecen, Balmazújváros, Érmihályfalva, Sárospatak, Ungvár, Lőcse, Gölnicbánya, Rimaszombat, Pozsony, Csallóköz, Tata, Zalaegerszeg, Mohács, Szabadka, Szeged, Nagykőrös, Budapest, Túrkeve, Tápióbszék, Karcag, Szatmár, Kőrösbánya, Versec, Temesvár, Kisszeben, Csíkszentgyörgy. Vallási megoszlásuk szerint főként katolikusok, egy részük református és helvét, illetőleg ágostai hitval-

lású, egy-kettő héber. A családnevek között valószínűleg magyar származásúak voltak a következők: Rózsa, Tarnóczy, Szilágyi, Koháry, Takács, Kigyóssy, Török, Szabados, Jeszenszky, Mátray, Bátorkeszi, Bereczki, Rózsavölgyi, Dobozi stb.; talá-

Az „Arany egyszarvú”-hoz címzett gyógyszerészter berendezése a XVIII. századból

lunk gyakran más nemzetiségre utalókat is: Hennel, Menich, Rochlitz, Hackel, Tron, Baruch, Roth, Rieger, Ruzics, Deutsch, Kollacsek, Szobonya, Duschnitz, Babusik, Rothschnek, Auber stb.

Érdekes a gyógyszerészterben eltöltött idő megfigyelése. Egy alkalmazott volt, aki 9 évig, egy, aki 3 évig, 2—2, akik másfél és két évig teljesítettek szolgálatot; 10—12-en, akik 4, 8, 12 hónapig dolgoztak a gyógyszerészterben, néhány olyan is akadt, akik 1, 2, 3 hónapig voltak kondícióban. A gyakornokok általában kitöltötték a három évet.

A debreceni Déri Múzeum X. termének bejárata felett a falban kőbe faragott Z. A. és 1773. évszám látható, mely Zeininger Antal gyógyszerész nevének monogramja, egykor a gyógyszer-tár bejáratában volt beépítve. A terem pedig az „Arany egyszarvú”-hoz címzett egykori debreceni gyógyszer-tár XVIII. századból való berendezését tartalmazza.

A helyiségben festett szekrényszárnyak, orvosságos tégelyek, kovácsolt vascímerek, laboratóriumi felszerelések és néhány könyv vannak. A szekrényajtók festményei valamely vándor olasz mesternek lehetnek alkotásai. Ezeknek a keretdíszei szolgáltak mintául a később készített pultoknak (7).

Itt az „Arany egyszarvú”-hoz címzett gyógyszer-tár egykori felszereléséből a következők találhatók: Fali téka; ajtószárnya, festett fa, az egyik oldalon táncoló női és férfi alakok, felirata: *L'Adolescensa*; a másik oldalán dolgozó férfi alakok, felirata: *La virilité*. Kovácsolt vascégér, díszes barokk kivitelben, aranyozással, felirata 1772. — Kalmár mérleg rézserpenyőkkel. Patikus mérleg, kicsi, szaruserpényőkkel. Porzótartók. Pecsétnyomó sárgarézből, fanyéllal, „Arany egyszarvú gyógyszer-tár” felirattal. — Alul hengeres, felül háromszög alakú, grafit mozsarak, illetőleg izzító tégelyek. Mozsárütő fából. Kétfélgű, lapos vaskanál. Fekete kőből való dörzscsésze kiöntővel és dörzsolóval (pisztillus). Sárgaréz mozsár mozsártörővel, felirata: „Franz Antoni Zeininger 1772”. Kis sárgaréz mozsár törővel, korszó vörösréz-ből.

Orvosságos tégely fából, fedővel, festés maradványaival, ugyanez festés nélkül, díszes festésű orvosságos üveg „*Ol. chamomillae*”. Orvosságos üvegek és tégelyek a következő feliratokkal: „*Scorpiones*”, „*Alcis unguiae*”, „*Ol. ovor. pres.*”, „*Extr. chinae frig. par.*”, „*Extr. castor.*”, „*Ax. homin.*”, „*Elect. requ. nic.*”, „*Syr. Rosar. solut.*”, „*Ung. nied. dic.*”; van továbbá 3 db felirat nélküli virágdíszes, hasas cseréptégely. A *Tinct. lobeliae* és a *Tct. colchici* orvosságos üvege kobaltüvegből van, fatégelyek a következő felírásokkal: „*Pulv. sacch.*”, „*Pulv. S. Hirc.*”, „*Pulv. Unicorn.*”, „*Pulv. chinae*”, „*Pulv. labb.*”

Talpas üvegből való orvosságos tégelyek pergamen papírral, zsinórral leköteve a következő felírásokkal: *Stincus Marinus*,

Margarit oriental, Lapis Bezoar occid., — — orient, Lapis Nephriticus, Chelae cancor., Zibethum, Lapis Hyachynt, Lapis Lazuri, Lapis Granath, „Mumia Vera”, Bismuth krist., Mille pedes, Bismuthum crystallin, Glacies Mar., Bezoar. A „Casteorum Moscovitic.” eredeti pecsétes lekötéssel téglalakú, pléh fedelű üvegdobozban van.

A felszerelések közül található még felül háromszög alakú grafittégely, üveglombik, nagy öntött vas dörzscsésze dörzsolóval, öntött vas retorta, grafitretorta, virágcserep alakú cserépedény szűrővel és kiöntővel, mely utóbbiban dugó is van. Majd téglalap alakú pléhdoboz, Cassiae Flor. Castoreum. Hosszúkás, lapos dobozok „Candeleae ad gonorrh.” — Extr. Castorei, Ung. de Arth., Elect. raqu. nig. felirattal. Egy nagyobb desztilláló lombik állványon, vasból, továbbá céger, kovácsolt vasból, „Arany egyszarvú 1772” felirattal és egy karosszék fekete bőrhuzattal egészítik ki az egykori berendezést, illetőleg felszerelést.

A laboratóriumi könyvben öt helyen találtam nyomát annak, hogy a patikát vizitálták. Ezeknek megtörténtét igazoló bejegyzéseket a következőkben ismertetem.

„Anno 1783, 20 Oktobr... ima, Haec Pharmacopoea per Dominos Cttes Physicos utpote celeberrimum Drem Veszprémy et Celeberrimum de Csapó in praesentia exmissi Senatoris Perill Dm de Hoyntsch d media ? 9ta pomeridianus 1/2 quinta à rigore visitata est.

Anno 1786to die 25ta Octobris haec pharmacopoea tertia vice per Dnos Celeb. hujates. Physicos Veszprémi et Csapo on psentie Dne Perill. Anton Bacسانی qua Senatore a matutina hora 8va usque ad pomeridianum primam rigorosissime visitata est. et ad nuntum omnia inventa sunt.

Die 31° 8br. Anni 1787 Visitatio peracta est ab Hora matutina 8va usque primam pomeridianam per celeberrimos Dnos utpote Stephanum Wesprimi Josephum Csapo Phisicos ordinarios in praesentia Peril. Dni Antoni Pucsányi exmissi senatoris.

Anno 1788 Januar 23° Visitatio peracta est per Celeberrimos Dnos Physicos ordinarios utpote Celeberrimum Dnum Steph. d. Wesprimi Joseph. de Csapo in praesentia exmissi senatoris Peril.

Dni Josephi Dusznitz ab Horo 8va matutina usque 12^{am} Pomeridianam.

Anno 1789 Dècembr die 5. Visitatio peracta est per Celeberimos Dnos Physicos Ordinarios ut pote Celleberimum Dnum Steph. d.

In Octobri
Anno 1786to die 25ta
Octobris hac Pharmacopœa tertio
vice per Dnos Celeb: hujates: Physi-
cos Vesprémi et Csapó in p̄sentia
Dni Pérell: Anton: P̄sulis digni Senator
a matutina hora 8va usq̄ ad pomeridianam
mediam primam rigorosissime visitata est.
et ad nutum omnium inventa sunt.

Gyógyszertár-vizsgálat záró sorai 1786. október 25-én, melyen Veszprémi és Csapó debreceni fizikusok szerepelnek

Wesprémy et Celleberimum Dnum Joseph d. Csapó in praesentia exmissi Senatoris et Civitatis Capitanei de Kuszmits ab hora matutina 8va usq 12 ma Pomeridianum 3-ium Summo cum contente terminata.”

A laboratóriumi könyvben (defektus könyv) találjuk azoknak a galenusi készítményeknek a nevét és mennyiségét, melyet a gyógyszerárban készítettek.

A *Liber Defectuum* címlapja a következő: „Liber in quem omnes tam Simples quam compositi Defectus a tempore er-

rectionis Apotheca ad Aureum Unicornu Debrezini utpote ab Anno 1772 et sequentibus Annis inscribendi sunt.”

Egy beragasztott lapon a következő olvasható: Zeininger Antal (erigálta 1772) 1772—1807 35 évig.

Az első oldalon fent középen olvasható: Anno 1772. A bejegyzések két oszlopban vannak. Az első sor így hangzik: Mens: Jul, August, Septembr. sunt facta sequentia. A második oszlop felirata ugyanez. Sorszámozás nincs, részben ABC rendben követik egymást galenusi formánként a bejegyzések (Aqua, Acet, s. Elix. Ol. Pulv. Syr. és Ung.). A könyv 170 oldal terjedelmű, oldalanként két oszlop, 37—34—28 tétel átlag. Az utolsó bejegyzés 1794 májusában történt (helyenként alkimista jeleket is találunk). Összesen kb. 11 500 tétel.

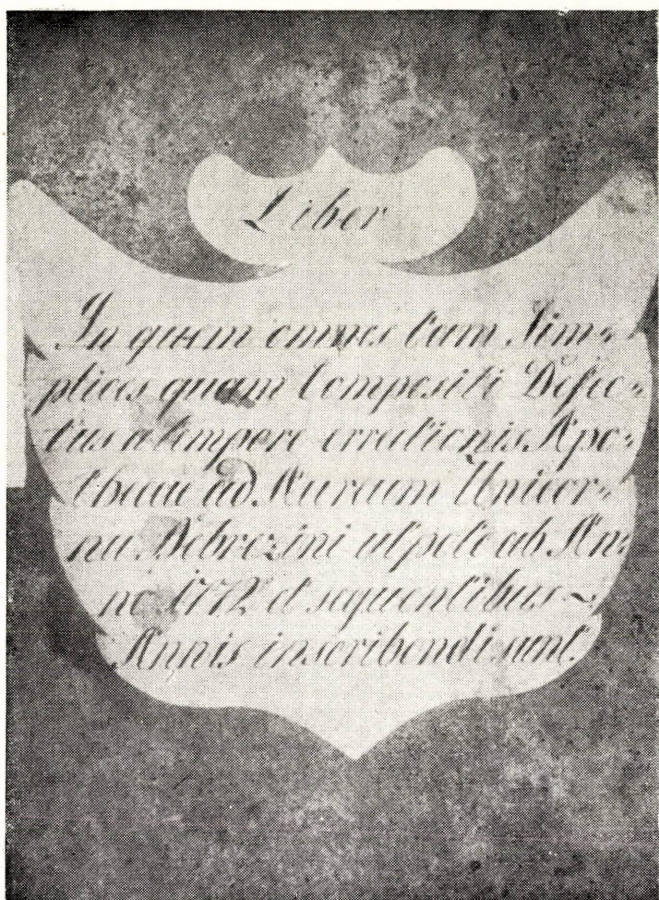
A galenusi készítményekből közlök néhányat:

Aqua Cinnamom. bugl., — cum Vino, — Euphras, — Ophthalmic. of., — Meliss. carmelit., — Anet, — Cerasor. nigr., — Citr. tot., — Chamomill., — Foenicul., — Melis, — Menth, — Rosar, — Solan, — Salv., — Sambuc, — Puleg., — Len Bals: Embrion, — Flo Accatiar, — Paralys, — Tilio, — Petroselin, — Anod. Bray, — Absinth, — C: Bened, — Cent: Minor, — Apoplect, — Ophthal Saphir, — Ophthal officinal, — Anhaltin, — Carminat Ord, — Reg, — Physagon, — Zedoar Anis, — Astmatic, — Auran cort, — Chelidon, — Charefol, — Juman, — Hoder Teres, — Violar, — Scabios, — Lilior alb, — Teagor, — Farfar, — Flo Persicor, — Majoran, — Betonic, — flo Naph.

Acet. Destilat, — Lithargir, — Rosar, — Sambuc, — Scil, — Lavandul, — Rosar, — Rut, — Besoartic, — Violar, — Lilior, — Foenic.

Elix. Febril Myns, — cum Rhab, — Stomach temp, — Vitriol Mins, — dulc., — acid, — Requ Nicol, — Aperit Claub, — Pectoral, — ppt cum acid.

Ess. Absinth compos, — Carmina, — Cort. Aurant, — Macis, — Myrrh, — Pimpinell, — Sueci, — Anodin, — Castor, — Lignor, — Cort. Peruv, — Succin, — Trifol fibr, — Absinth simpl, — Ter. Catech, — Myrh, — Euphor, — Menth, — Millefol, — Fumar, — Ambr.

A „Liber Defectuum” címlapja 1772-ből

Extr. Cinnamom, — Myrh, — Lig Sanct, — Cort. Peruv, — Mart Pomat, — Elebor nigr, — absinth, — card. B., — Centaur. min., — Amaric., — Theriacal.

Empl. ad Fonticul, — Stomach., Ord, — Vesicat, — de Ranis simpl, — cum Merck, — Diachil simpl, — cum, — Defens virid, — Baccar laur, — Citril, — alb Coct, — de Crust: pan., — de Cicut, — Melilot, — Oxicroc, — ad ruptur, — Santal, — Tily Sa-char, — de Galban Croc, — Spl.

Pulv. Lapis canc, — Jalap, — Ipecac, — Rhabarb, — Sem Cyn, — Nihil alb, — Liquirit, — Curcum, — Unicorn fos, — Mumi ver, — Antispas Hal, — Viens, — Bezoart: — Hal, — Digest stomach, — Praecipit alb, — Pectoral Resolv, — fumal ord, — Cort. Peruv, — Castor, — Praecipitat, — Cremor tartari, — Matr. perla., — ab-sorb. Wed., — Baccar Laur, — Cantharid, — Sem. Eruc, — Sy-nap, — Rad. Serpent. virg, — Cynoglos, — Tut, — Scamon, — Ca-puciner, — Cor nach in, — Sternutat virid, — ad Casein, — Rad. Valerian, — Alth, — Angelic, — Enul, — Ellebor alb., — Bistort, — Tormentil, — Turbith, — Coralin, — Ter. Si-gil. alb., — Rub., — Santal rubr, — Febril. dis, — Sang Dra-con, — G. Oliban, — Euphorb, — Myrh. — Rad. peoni, — Ebor. S. Igne, — Corn Cerv ust., — Equor, — Spei. Coph. mich, — ad Distok, — Epilept. March., — Nigr, — contra Abort, — Hyrun-dinar, — Lig. Alo, — Succin alb., — Deopilativ. R., — Diaphor. alb. Antimon, — Pectoral of, — Resolv, — Pleuritic, — Agaric. alb, — Rad. Ireos, — Cort. Chino frus, — Gum. arabic, — tragant, — ad tuss Infant, — Dictam alb., — Aristoloch L., — Rotund, — Lig Santal alb, — citr, — Dent apr. ppt, — Mandibul Suc-pise ppt, — praecipit. alb. Vien, — Sang Hirc, — rad. Hermodactil, — zingiber alb, — rad. zedoar, — pedicular.

Ol. Verbasc, — Mastic Coct, — Capparor coct, — Cydonior coct, — Chamomill, — Hypericon, — Habacuc, — Violar, — Rosar coct, — Lilior alb, — Menth Coct, — Ruth Coct, — Aneth Dest, — Feni-cul Dest, — Anis.

Spec. Decoet amar, — Lignor, — Pectoral c. fr., — Antifebril, — Alth, — Anti scorbut, — Emoll pro Clys, — pro Cataplas, — pro Thee German, — Diaforet, — Dti Capital, — Dcti Amaric, — pro Gargaris, — Milefol, — Decoet Aperitiv maj, — min, — Dianis, — contra Apoplex, — de Hyacinth, — Dia ireos, — oli-ban, — Diatragog, — Diaborac, — Diagalang, — Dia jalap, — Dti Lignor, — Dti pectoral, — pro Attrament.

Sir. Alth., — Anetos Citr., — Cort. Aurant., — Cichor cum Rheo,
— Granor Kermes, — Papav alb., — Rhead, — Errat, — Alth.
Fernel, — Caryophill, — Cydonior, — Acetos Citri, — Mannat,
— Moror, — Rubi Idaei, — Artemis, — Violar Martial, — Capil.
Veneris, — Ribium.

Tra Aloe, — Arnic, — Antimon. anis, — Tartar, — Benzoës,
— Tartar cum Aurant, — Simpl, — Amaric, — Coral cum Succ.
Citr., — Mart Elleborat, — cum Succ. Pomor, — Tartari,
— Rosar.

Ung. Alth, — Basilicon, — alb Simpl., — camph, — Calendul,
— Linari, — Liqvirrit, — Lithargir, — Major, — Nervin, — Carmina-
tiv, — Popul, — Rubr. Potabil, — Aegiptiac, — Digestiv, — Ver-
basc, — de Tut, — Pediculator, — Nihil, — ad Vermes, — Pomat,
— Stomach. Ord., — Despilativ, — Mendicor, — Majoran, — Pomad
Cerea, — Fuscum.

Néhány kémiai természetű galenusi gyógyszer:

Antimon Diaphoret alb, — Nitr., Athiops Mineral, Hepar anti-
mon, Nitr. antimon, — Depurat, — ppt, Sal Tartar, — Mirabil.
Glaub, Tart. Solubil.

Néhány ritkábban szereplő készítmény:

Bals. Arc., — Locatol, — Inocent, — Sulfur Therebinth, — Ru-
land, — Aureo, — Conch Citr., — ppt, Coral Rubr ppt, alb. Conf.
Alcerm Compl, — Incompl, — de Hyacinth. Cons. Rosar, — fl.
Tunic, — Dent, — Min, — Ment, — Melis, — Card. B. Crystal
mont. Croc. Mart. aperit.

Elect Satyrion, — In Febr., — Pectoral, — Lenitiv, — Diascoïd,
— Seu Reg Nicol. Fl. Sal ammon Simpl, Fel tauri inspissat, Lac
Lun.

Lapis Haemat ppt, — Medica Ment Croll, — Infernal. Laud.
Opiat, Liqu. Anod. Nim Hoffn, Lig. Visceral, — Ter fol Tartar,
Mater perlar ppt, Mel Despumat, — Pyrethtr, — Rosar, — Ocul.
Canc. Citr, Mixtura Simplex, M iva Cydonior, Oxisacchar Spl. Oxi-
mel Spl., — Scill, — Rosar, Roob Nuc, Pulpa Tamarindor, Resin
Lig Sanct, Sal Volat ol Syl.

Spir. vini camphor, — Aneth, — Nitr dulc, — Anis, — Absinth,
— Carv, — Cochlear, — Lavandul, — Ment, — Juniper, — Sam-
buc, — Serpil, — Theriacal, — Sal. Ammon Vol., — Sal. Acid,
— Vini Camphor croc, — Matrical cum Castor, — Perdigest,
— Vitae Hoffman.

Spor. alb. Sulf. Vini. Suppositor, Tutia ppt.

Trochis Alcanda, — Alkekeng, — Bech tria generis, — Aurear, — de Sul. Croton, — de Styra.

Történeti emlék az 1807-ben felvett Inventarium. Ekkor vette át a gyógyszerterát Zeininger Antaltól Kaffka József. Ismertetése és szakmai szempontból történő feldolgozása egy külön tanulmányt igényel.

Az 1807-ből származó inventárium első belső oldalán a következőket olvashatjuk: Az „Arany egyszarvú” című gyógyszerterát Inventárium (1807) midőn első tulajdonosáról: Zeininger Antaltól átvette utóda, Kaffka József.

Az egyes oldalak fejlécei a következők: *Pondus et Mensura —, Nomina Medicaminum* (ez alatt olvasható a helyiség neve, pl. *Apotheca, Laboratórium, Grosses Zimmer, Glaskammer* stb.). Folytatólag 6 rovat van: 1. *Laut Preis courent mit 5 proc Zuwachs nach dem 1/2 Taxe.* 2. *Simplicia et Compos. in Pocuo elevato.* 3. *Ugyanaz.* 4. *Obsoleta in Tertialitate.* 5. *Uten-silia 5 pro cent de felcatione.*

Az *Apotheca* 31 oldalra terjed; (oldalanként átlag 45 tétel, összesen kb. 3300 tétel). Az oldalszoba (*Nebenzimmer*) 12 oldal; a *Camera Materialium* 11,5 oldal. A nagyszoba (*Grosses Zimmer*) 1,2 oldal. Az iroda (*Schreib-Zimmer*) 1,4 oldal. A *Herbarium* 8,5 oldal, a *Laboratórium* 1,5 oldal, a pince (*Aquarium*) 2 oldal; a kerti szoba (*Garten Zimmer*) 0,2 oldal; az üvegkamra (*Glaskammer*) 1,3 oldal; függelék (*Supplementum*) 2,6 oldal. Összesítés (*Summarium Extractus*) 1,8 oldal.

Az érték kerekén 18 500 rhénus forint. (Megjegyzem, hogy az 1—5. rovatokban 2—2 oszlop van, a rhénus forint és krajcár [Rf, Xr] számára.)

A közel 300 éves „Arany egyszarvú”-hoz címzett gyógyszerterát teljes szakmai feldolgozása még sok munkát és időt kíván. Addig, míg ez megtörténik, mivel rendkívül kevés hasonló anyaggal rendelkezünk és gyógyszerészi szakirodalmunkban kevés ilyen témájú közleménnyel találkozunk, szükségesnek tartottam, hogy részben a hazai, részben a külföldi szakkörök számára nyilvánosságra hozzam az anyag egy részét.

FORRÁSMUNKÁK

1. A Budapesti Orvostudományi Egyetem gyógyszerészi anyakönyve.
2. A Debreceni Gyógyszerész Egylet Jegyző-könyve (Anyakönyv). Kézirat.
3. Gortvay György. Az újabkori magyar művelődés és egészségügy története. I. Budapest, 1953.
4. Gyógyszerészi Zsebnaptárak. 1900, 1908, 1909, 1910, 1913, 1914, 1916, 1918, 1920, 1923, 1942, 1947.
5. Matolcsy Miklós: Könyv és irodalmi gyűjtemény magyarországi gyógyszerészeti munkákról. Budapest, 1910.
6. Rothschnek V. Emil: A Debrecen—Bihar-megyei Gyógyszerész-Testület és az Általános magyar országi Gyógyszerész Egylet III. kerület, IV. járás gyógyszerértárai, testülete és egyletének története alapításuk óta. Debrecen, 1882.
7. Sőregi János: Vezető Debrecen sz. kir. város Déri Muzeumban. Debrecen, 1939.
8. Zoltai Lajos: Újabb adalékok nemes Kazay Sámuel élettörténetéhez. Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője, 1931. 3. füzet.
- 9—10. Levéltári kutatások; családtörténeti és szóbeli adatok.

РЕЗЮМЕ

Первую публичную аптеку учреждал город, около 1670-ом году. Знаменитый сборщик книг, монет и старин Шамуел Казай покупал на публичный торг от города в 1771-ом году. В конце XVIII-го столетия было около 150 аптек во Венгрии.

Вторую публичную аптеку учреждал Антал Цейнингер в 1772-ом году. Бывшая обстановка аптеки есть в музей Дери. Статья занимается с собственниками, служащими, обстановкою, оборудованием, лабораторным книгам и инвентарьям этой аптеки.

Иосиф Караффа покупал аптеку в 1807-ом году, сын его Кароль наследовал в 1840-ом году. От него покупал Кароль Ротшnek в 1846-ом году, который передал сыну Др-у Эмилу Ротшnek в 1866-ом году. Руководитель в 1908-ом году Др. Ене Ротшnek, потом Франц Грос Надь.

Автор сообщил и биографические данные касающийся пер-вых собственников, потом запися аптекой метрической книги будапештского Университета относительно Антала Цейнингера, Иосифа Каффка, Кароля Каффка и Кароля Ротшnek.

Рукописный протокол Дебреценского Аптекарского Общества (метрическая книга) содержал в себе и именной список аптекарских помощников дебреценских аптеках 1861—1890-ом году. У некоторых именах видно метрические данные (рождение, место рождения, религия, где учился), время вступления и выступления. В этой метрической книге и написаны данные, касающийся разрешения осуществления отиски А. Цейнингера (1772), три проверочные протоколы (1797, 1799, 1808), передаточное ходатайство Иосифа Каффка и полученное на него официальный ответ (1807), потом и документ относительно признания реального права аптеки.

На основание описания бывшего аптекарского устройства и оборудования, находящийся в дебреценской музей Дери получаем касательно аптеки XVIII-го столетия: стенная полка с крашенными половинками двери; красочная бароккая кованно железная вывеска; торговые и аптекарские весы; штамп, ступки, прокаленные тигели, наждачные чашки, медикаментные тигели из стекла; медикаментные тигели из дерева, украшенные из стекла; медикаментные бутылки из кобальтного стекла, стоящие медикаментные тигели, стеклянные колбы, реторты, жестие коробки, перегоняющая колба, подставка, кресло, некоторых книг и весьма ценная инвентарь, потом лабораторская (выемка) книга.

Список некоторых интересных медикаментов тогдашнего века, находящийся в музей: *Scorpiones*, *Aleis*, *Ungulae*, *Ax. homin.*, *Pulv. S. Hirc.*, *Pulv. Unicorn*, *Stincus marinus*, *Lapis Bezoar. occid. et orient.*, *L. Nephriticus*, *L. Lazuri*, *L. Granath.*, *L. Hyacynth.*, *Mumia vera*, *Mille pedes*, *Glacies Mar.*, *Candclae ad gonorrh.*

В протоколе проверки аптеки (*visitatio*) было пяти раз записано в книге лабораторий. Автор публикует и текст.

Весьма поучительно групповое обсуждение тех галеновых лекарств, находящийся чаще, или реже в лабораторской книге. Вот несколько примеров из этих: *Aqua Euphrasiae*, — *Ophtalmica*, — *Solani*, — *Paralys.*, — *Apoplect.*, — *Phsagon*, — *Asthmatic.*, — *Violar.*, — *Teagor.*, — *Flo. Persicor.* *Acet. Rosar.* *Sanubuci.*, — *Bezoartic.*, — *Lilior.*, — *Lavandul. Eliz. Febril Myns.*, — *Stomach. temp.*, — *Vitriol Mins.*, — *Aperit. Claub.*, — *Pectoral. Ess. Absinth. comp.*, — *Macis.*, — *Anodin.*, — *Lignor.*, — *Succin.*, — *Fumar. Extr. Cinnamon.*, — *Cort. Pennian.*, *Elebor migr.*, — *Amaric.*, — *Theriacal. Empl. ad Fonticul.*, — *Stomach. ord.*, — *de Ranis simpl.*, — *Defons. virid.*, *de Crust. pan.*, — *Santal.*, — *Tily Sacchar. Pulv. Lapis cancer.*, — *Nihil alb.*, — *Unicorn. foss.*, — *Mumi ver.*, — *Antispas. Hal.*, — *Viens.*, — *Digest. Stomach.*, — *Pectoral.*, — *Resolv.*, — *Matr. perla.*, — *Tut.*, — *Capucinor.*, *Sternutat. vir.*, — *Pnobith.*, *Coralin.*, — *Ter. sigil. alb.*, — *Sang. dracon.*, — *Cornu Cerv. ust.*, — *Equor.*, *Epilept. March.*, — *contra Abort.*, — *Pleuritic.*, — *ad tuss. Infant.*, — *Mandibul. Suc. pise ppt.*, — *Sang Hirci.*, — *Pedicular. Ol. Verbase.*, — *Capparor coet.*, — *Habacuc.*, — *Chamomill.*, — *Aneth Dest. Spec. Antifebril.*, — *Anti scorbut.*, — *Diaforet.*, — *pro Gargaris.*, — *Decoct. Aperitio maj.*, — *Dianis.*, — *contra Apoplex.*, — *Oliban.*, — *Diaborae.*, — *pro Attrement. Sir Anctos Citr.*, — *Gramor. Kermes.*, — *Casyophyllor.*, — *Morr.*, — *Capil. Veneris. Tra. Arnic.*, — *simpl.*, — *Coral cum Succ. Citr.*, — *Mart. Elleborat.*, — *Rosar. Ung. Basilicon.*, — *Callensuk.*, — *Liquisit.*, — *Nervin.*, *Carminatio.*, — *Rubr. Botabil.*, — *de Tut.*, — *Aegiptiae.*, — *Nihil.*, — *ad Vermes.*, — *Despilatio.*, — *Mendicor.*

Bals. Inocent., *Coral. rubr. ppt.*, — *Conf. Alkerm.*, — *Compl. Cons. Rosar.*, — *Dent.*, — *Melis. Elect. Satyrion.*, — *Pectoral. Lapis Infernal. Lig. Visceral. Mel. Ocul. canc. Citr.*, — *Spir. Nitr. dulce.*, — *Sambuc.*, — *Serpil.*, — *Sal. Acid* — *Vitae Hoffm. Trochis. Alcanda.*, — *Becktria generis.*, — *de Styrax.*

Antimon Diaphoretic. alb., *Athiops Mineral.* *Hepar Antimon.*, *Sal Mirabil. Glaub.*

(Слова сообщаю с оригинальной орфографией.)

Инвентарь из 1807-го года есть ценная аптекарско-историческая память. Перечисляет оборудование и материалы на 31 страницах *Apotheca*, на 12 стр. дополнительной комнаты, на 11,5 стр. *Camera materialum*, на 1,2 стр. большой комнаты, на 1,4 стр. конторы, на 8,5 стр. *Herbarium*, на 1,5 стр. Лабораторий, на 2 стр. *Aquarium*, на 1,3 стр. теплицы, на 0,2 стр. садовой комнаты. Дополнение 2,6 страниц. Вместе пр. 3300 рубриков, в стоимости 18 500 ренус форинтов. Сосчитывание 1,8 страниц.

Подробное профессиональное обсуждение лабораторной книги и инвентаря требует отдельное изучение.

ZUSAMMENFASSUNG

Die erste öffentliche Apotheke wurde um 1670 von der Stadt Debrecen gegründet. Der namhafte Handschriften-, Münzen- und Altertümersammler, Samuel Kazay kaufte sie 1771 der Stadt ab. Ende des XVIII. Jahrhunderts dürften in Ungarn etwa 150 Apotheken bestanden haben.

Die zweite öffentliche Apotheke in Debrecen wurde 1772 von Anton Zeininger eröffnet. Die zeitgenössische Einrichtung der Apotheke befindet sich heute im Déri-Museum zu Debrecen. Der vorliegende Artikel berichtet über die Eigentümer und Angestellten, die Einrichtung und Ausrüstung, sowie über den Inhalt des Laboratorium-Buches und des Inventars dieser Apotheke.

Die Apotheke wurde 1807 von József Kaffka erworben und ging dann im Erbschaftswege auf seinen Sohn, Karl über. Diesem kaufte sie 1846 Karl Rothschnek ab, der sie 1866 seinem Sohn, Dr. Emil Rothschnek übergab. 1908 steht die Apotheke unter der Leitung von Dr. Eugen Rothschnek und später von Franz Grosz-Nagy.

Verfasser teilt auch biographische Daten der ersten Eigentümer mit; ferner Aufzeichnungen, enthalten in der Apotheker-Matrikel der Medizinischen Universität Budapest, die sich auf Anton Zeininger, Joseph Kaffka und Karl Rothschnek beziehen.

Im handschriftlichen Protokoll (Matrikelbuch) des Apothekervereins zu Debrecen sind auch die Namen der Apothekergehilfen (Provisoren) von 1861 bis 1890 eingetragen. Neben einigen dieser Namen findet man auch nähere Matrikelangaben (Geburtsjahr und -ort, Religion, Ort der Ausbildung) wie auch den Zeitpunkt des Ein- und Austrittes verzeichnet. Diese Matrikel enthält ferner Daten über die Erteilung der Gründungskonzession an den Apotheker A. Zeininger (1772), drei Besichtigungs (Visitations) protokolle (1797, 1799, 1808), das Übertragungsgesuch von J. Kaffka und die darauf erteilte amtliche Antwort (1807); schliesslich ein Dokument bezüglich der Anerkennung des Realrechts.

Die Beschreibung der im Debrecener Déri-Museum aufbewahrten Apothekeneinrichtung und — Ausrüstungsgegenstände vergegenwärtigt eine Apotheke aus dem XVIII. Jahrhundert: ein Wandschrank mit bemalten Flügeltüren; ein Prunkschild in Barockstil aus geschmiedetem Eisen; Krämer- und Apothekerwagen; Siegel, Mörser, Glühtiegel, Reibeshalen; Arzneitiegel aus Holz, aus Glas zierlich bemalt; Arzneiflaschen aus Kobaltglas, Sockeltiegel, Glaskolben, Retorten, Blechbüchsen, Destillierkolben, Gestell, Armses-

sel, einige Bücher und ein sehr wertvolles Inventarium, ferner das Defektbuch (Liter Defectuum) des Laboratoriums.

Einige Medikamente von besonderem Interesse aus dieser Zeit die im Museum vorkommen: *Scorpiones*, *Alcis Ungulae*, *Ax. homin Pulv.* *S. Hirc.*, *Pulv. Unicorn*, *Stincus marinus*, *Lapis Bezoar, occid. et orient.*, *L. Nephreticus*, *L. Lazuri*, *L. Granath*, *L. Hyacinth.*, *Mumis vera*, *Mille pedes*, *Glacies Mar. Candelae ad gonorrh.*

Im Laboratorium-Buch wurde in fünf Fällen das Besichtigungs (Visitations) — protokoll der Apotheke vermerkt. Verfasser teilt auch den Wortlaut dieser Protokolle mit.

Sehr aufschlussreich ist die in Gruppen gefasste Beschreibung der galenischen Medikamente, die im Laboratorium-Buch öfter oder seltener vorkommen. Einige Beispiele: *Aqua Euphrasiae*, — *Ophtalmica*, — *Solani*, — *Paralys.*, — *Appoplect*, — *Physagon*, — *Asthmatic*, — *Violar*, — *Teagor*, — *Flo. Persicor. Acet.* *Rosar*, — *Sambuci*, — *Bezoartic*, — *Lilior*, — *Lavandul. Elix.* *Febril Myns*, — *Stomach. temp.*, — *Vitriol Mins*, — *Aperit. Claub.*, — *Pectoral. Ess.* *Absinth. comp.*, — *Macis*, — *Anodin*, — *Lignor*, — *Succin*, — *Fumar. Extr.* *Cinnamon.*, — *Cort. Peruvian.*, — *Elebor nigr.*, — *Amaric.*, — *Theriacal. Empl. ad Fonicul.* — *Stomach. ord.* — *de Ranis simpl.*, — *Defens. virid.*, — *de Crust. pan.*, — *Santal*, — *Tily Sacchar. Pulv.* *Lapis cancor.*, — *Nihil alb.*, — *Unicorn. foss.*, — *Mumi ver.*, — *Antispas. Hal.*, — *Viens.*, — *Digest. stomach.* — *Pectoral.*, — *Resolv.*, — *Matr. perla*, — *Tut.*, — *Capucinor*, — *Sternutat. vir.*, — *Turbith*, — *Coralin*, — *Ter. sigil. alb.*, — *Sang. dracon.*, — *Cornu Cerv. ust.*, — *Equor*, — *Epilept. March.*, — *contra Abort.*, — *Pleuritic.* — *ad tuss. Infant.* — *Mandibul. Suc. pise ppt.*, — *Sang Hirsi*, — *Pedicular. Ol. Verbasc.*, — *Capparor coct.*, — *Habacuc*, — *Chamomill*, — *Aneth Dest. Spec. Antifebril.* — *Anti scorbut.*, — *Diaforet.* — *pro Gargaris.*, — *Decoct. Aperitiv maj.* — *Dianis*, — *contra Apoplex.* — *Oliban.* — *Diaborac.* — *pro Attrament. Sir. Anetos Citr.*, — *Granor. Kermes.* — *Caryophyllor*, — *Moror*, — *Capil. Veneris. Tra. Arnic.* — *simpl.*, — *Coral cum succ. Citr.*, — *Mart. Elleborat.*, — *Rosar. Ung. Basilicon.* — *Calendul.* — *Liquirit.* — *Nervin.* — *Carminativ.* — *Rubr. Potaibl.* — *de Tut.*, — *Aegyptiac.*, — *Nihil.* — *ad Vermes.* — *Despilativ.* — *Mendicor.* Seltener wurden hergestellt: *Bals: Inocent. Coral. rubr. ppt. Conf: Alkerm.*, — *Compl. Rosar.*, — *Dent.*, — *Melis. Elect. Satyrion.* — *Pectoral. Lapis Infernal. Lig. Visceral. Mel. Ocul. Canc. Citr. Spir. Nitr. dulc.*, — *Sambuc.*, — *Serpil.*, — *Sal. Acid.*, — *Vitae Hoffm. Trochis. Alcanda.* — *Beck tria generis.*, — *de Styrax.* Weitere Präparate u. a.: *Antimon Diaphoretic. alb.*, *Atiops Mine-*

ral, Hepar Antimon, Sal Mirabil. Glaub. (Die Namen sind der Urschrift entsprechend niedergeschrieben.)

Das Inventarium aus dem Jahr 1807 ist ein wertvolles Dokument der Pharmaziegeschichte. Auf 31 Seiten werden darin die Einrichtungsgegenstände bzw. die Materialien der Apotheke, auf 12 Seiten die des Nebenzimmers, auf 11,5 Seiten die der Camera Materialium, auf 1,2 Seiten die des grossen Zimmers, auf 1,4 Seiten die der Kanzlei (Schreib-Zimmer), auf 8,5 Seiten die des Herbariums, auf 1,5 Seiten die des Laboratoriums, auf 2 Seiten die des Aquariums, auf 1,3 Seiten die der Glaskammer, auf 0,2 Seiten die Einrichtung des Gartenzimmers aufgezählt. Das Supplementum umfasst 2,6 Seiten. Insgesamt cca 3300 Posten im Werte von 18.500 rheinischen Gulden. Die Summierung erstreckt sich auf 1,8 Seiten.

Eine ausführliche fachgemässe Besprechung des Laboratorium-Buches und des Inventariums gehört in den Rahmen einer besonderen Studie.

NÉHÁNY ORVOSTÖRTÉNETI ADAT 1605-BŐL

Közli: BÁNKUTI IMRE (Szeged)

A következő néhány levélrészlet a XVII. század első felében élt Thurzó Szaniszló betegségével kapcsolatos. Eredetije a Magyar Országos Levéltárban, a Thurzó-család iratai között, az Irregestrált részben vannak.

1.

Bajmóc, 1605. július 23. Thurzó Miklós Thurzó Szaniszlóhoz.

„Az oruosagos koniuetis megh kültem k(egyelmed)nek...”

Fasc. 1. No. 122.

2.

Bajmóc, 1605. szeptember 24. U. az u. annak.

„Az k(e)g(yelme)d Nyavollayan hogy Nynchen semmy keonyebbseghe zanakodom keg(yelme)den, az vr Isten eo Zenth feolseghe adgya megh K(e)g(yelme)dnek az eleobeny yo eghyseghyth K(e)g(yelme)d Doctor feleol thwdakozyk Latthya Isten Ide my felynk en soholth semy Doctort nem thudok. Hanem Thurzo Gyeorgh urammal wagyo(n) walamy hytwan wy kereszthyeny az is Chak barbely.”

Fasc. 1. No. 107.

3.

Bajmóc, 1605 okt. 4. U. az u. annak.

„Thwrzo Gyeorgy vramnak eo keg(yel)mynek irtham wala Doctor feleöl hogy Morwaba zerzeth volna keg(yelme)dnek, de amynth azeo Irasabul ky tedczyk oth sem tehetny zeryth...”

Fasc. 1. No. 104.

4.

Bajmóc, 1605 okt. 8. U. az u. annak.

„Zywem zerynth Bano(m) az k(e)g(yelme)d Nyawolayath, hogy erthym (így!) hogy semmy keonnyebseghe nem lehetheth K(e)g(yelme)dnek. eo Zenth feolseghe gyogycha megh keg(yelme)deth. Az k(e)g(yelme)d kywansaga zerynth be kyldeotthem Krakoba Doctorerth, de fylek raytha, hogy heaba ne jarnanak. merth ez zwr zawarhoz kypesth thalan fylnek az doctorok. Nem kezdnek ky jeony.” Ps. „Battiam Thurzo Giorgh Vramnakis irtam es kértem hogy eö k(egyel)me Moruabul szerzen Doctorth k(egyelmed)nek minemö ualasztom leszen k(egyelmed)nek meg irom.”

Fasc. 1. No. 95.

5.

Bajmóc, 1605 okt. 14. U. az u. annak.

„Zmeskal wram monda ennekem, hogy keg(yelme)d walamy wy kereszthyeny Doctorth kywannya Magahoz, aký Thapolchanyni Aszonyomnal wagyon. Mosthanaban azon vagyok hogy megh keresem Thapolchanyni Aszonyomath Megh Szerezwyn althal kyldeom K(e)g(yelmed)hez...”

Fasc. 1. No. 97.

6.

Bajmóc, 1605 okt. 27. U. az u. annak.

„Thapolicsanyini Aszonyomnak irtham wala wykereszthyeny Doctor feleöl hogy keg(yelme)dhez el bochassa, irya Lewelyben hogy eoreomesth el bochayttya keg(yelme)d hez Chak hogy rea beszylhessyk az Doctorth. Azyerth k(e)g(yelme)d iryon az feleolis Thalam pedigh k(e)g(yelme)d Mas doctorth thalalth awagy az wr Isten megh gyogytottha k(e)g(yelme)deth.”

Fasc. 1. No. 100.

7.

Roge... i hévvizek, 1605 okt. 29. Thurzó György Thurzó Szaniszlónak.

„Az keg(yelme)d leueleth szerelmess Eöchem Vram uettem es banatos szywel olwastam ertwe(n) az keg(yelme)d nevolass es beteghess alapattyath es kerem az(erth) az Vr Istenth hogy ky(gyelm)ydth megh keönyebyttche meg keonyebyttwe(n) szenth fiaerth megis gyogyttcha. keg(yelme)diss jo remensegh(ell) ess byzodalom(m)all legye(n) az Vr Ist(en)b(e). Az mely jo Isten keg(yelme)dre bochatotta az beteghsegeth, azo(n) ismegh keonyeorüllwe(n) kegye(lme)d(e)n ketsegh nélkül kegye(lme)d(eth) megh gyogytya. Holoth enis elegh betegh ember volta(m) egynehanszor es sem kezemmell sem labom(m)all nem byrtam, seöth rementele(n) volth elete(m), mind azon altall, minde(n) emberek remensegeknek kywüleys megh gyogytoth az Vr Iste(n). Az Doctor ha nála(m) volna oda bochatta(m) volna k(egyelme)dhez de en nála(m) egyeb ne(m) volth az Vy keresztye(n) Barbeljnal, ky labomath es gyogytotta es aztiss Betsbüll valo jüttemkorh Vgyan nagy ..srinratoria kertem ell egy Morway Vrtoll. Im azerth azth keg(yelme)dhez bochatottam. Adgya Iste(n) hogy hasznalhasso(n) keg(yelmedne)k. Az orvossaghinak edgyk resze Nagy Szombatba rakoth volth egy Ladaba, keg(yelme)d hozassa ky neky, hogy annall inkab tudgya gyogytani k(egyelme)d(e)t. Es ismegh bekewell bochassa fell k(e)gyelme(d).”

Fasc. 1. No. 103.

8.

Korpona, 1605 december 8. Thurzó Kristóf Thurzó Szaniszlónak.

„Miuel hogi ertetem az keg(yelme)d regteől ualo betegse-
geth, mellien ellegh ziuem faidalma uagion, eőrömestis men-
tem volna keg(yelme)deth megh latogatnom... Az minemő
Doctorth keg(yelme)dhez küldöte(m), nem tudom ha keg(yel-
med)nek kedue szerent talaltame küldenem, eöreömmest Szol-
galnek” stb.

Fasc. 1. No. 24.

РЕЗЮМЕ

Автор познакомит с подробностями, касающийся гигиени-
ческих деталях, встречавшихся в миссильных письменных мате-
риях, происходивший из первого десятилетия XVII-го столетия.
Документы лежащий в венгерских архивов, уяснят положенне
в связи с современном медицинским обслуживанием.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser bespricht das Sendbriefmaterial (missilis) aus dem
ersten Jahrzehnt des XVII. Jahrhunderts in Bezug auf die hie und
da vorkommenden Stellen von sanitärem Interesse. Diese Doku-
mente der ungarischen Archive beleuchten im Zusammenhang mit
den zeitgenössischen Verhältnissen den damaligen Mangel an
Ärzten.

ADATOK HÉVÍZFÜRDŐ TÖRTÉNETÉHEZ

Írta: dr. GÖRGÉNYI GÉZA, PÉCZELI PIROSKA,
dr. SÁGI KÁROLY (Keszthely)

A tó gyógyító ereje, a táj szépsége ezer és ezer gyógyulni, pihenni vágyó beteget és üdülőt csábít Hévizre. Az ide érkező idegen sétái során elvetődik az egregyi kápolnához, megcsodálja az árpádkori építészetnek ezt a remek kis, román stílusú alkotását. Kíváncsisága elviszi a kápolna közelében látható római téglasírhoz is. Napokat vagy heteket tölt Hévizen, de ezeknél többet aligha talál a vidék múltjának emlékeiből, pedig Héviznek és környékének is érdekes múltja van. A kutató régészek ásója nyomán múzeumba került régiségek, a levéltárak kifakult írásai azok a mozaikszemek, amelyekből kirajzolódik ez a múlt. Ezzel akarjuk az alábbiakban megismertetni az olvasót.

Az ember megjelenésétől időszámításunk előtti III. évezred elejéig terjedő időből az ősember munkaeszközei nem kerültek még elő Héviz környékéről. Elhamarkodott állítás lenne azonban azt mondanunk, hogy a vidék lakatlan volt ebben az időszakban. Biztosan megfordultak itt is a régebbi kőkor vadásznepei, hiszen a hévizi tóból évről évre kikerülő szarvascsontok a vidék vadban való egykori gazdagságát hirdetik. Az őskőkor vadászó, halászó, ehető gombát, gyökereket gyűjtögető, legfeljebb 20—25 főből álló közösségei ideig-óráig tartózkodtak egy helyen. A vadászszákmány vándorlásának, a halállomány megritkulásának, a növényi táplálék felélésének megfelelően vándoroltak egyik helyről a másikra, anélkül, hogy állandóbb telepet létesítettek volna maguknak.¹ Megeshet, hogy a közeli Gyöngyösi Csárda melletti homokbányából kikerülő

kalcit, opáldarabok az őskőkori ember hagyatécai, bár ez bizonyítva nincs még.²

A Balaton környéke az időszámításunk előtti III. évezred elején népesült be állandóan megtelepült, kezdetleges kapás földművelést folytató népességgel, az újabb kőkor idején. Ennek a népességnek az életében igen fontos szerepet játszott még a vadászat és halászat. Ez az oka aztán annak, hogy telepeiket az akkori Balaton árterének peremvonalán találjuk meg.

A Balaton kiterjedése lényegesen nagyobb volt még ebben az időszakban, mint ma. A fonyódi „Nagyberek” helyén a tó vize hullámozott még. Balatonlelle és Balatonszemes között is volt egy messze délre lenyúló öböl. A szigligeti várhely valóságos sziget volt még, és a mai Tapolca területe volt a tó akkori partja. Balatonszentgyörgy és Fenékpusztja között, Vörs irányában nyúlt el egy nagyobb öböl, melynek vize messze benyúlt a keszthelyi és zalavári észak—déli irányú földhátak közé, a mai Hévíz irányában.³

Ezek az egykori Balaton öblök eltűntek már és a Vörs melletti Kisbalaton hirdeti csak emléküket. A fiatalabb kőkorban azonban kitűnő halászhelyek voltak még ezek, az öblök peremén húzódó dombok viszont jó telephelyet biztosítottak az akkori ember számára. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a környék annyira gazdag fiatalabb kőkori településekben.⁴ Ezek közül csak a bennünket közelebről érdeklő keszthelyi⁵ és a Hévízzel szomszédos alsópáhoki lelőhelyet említjük.⁶ 1879-ben egyébként Hévízszentandrásón, tehát a mai Hévíz területén is rábukkantak egy hasonló korú telep nyomaira.⁷

Az időszámításunk előtti 2000 körüli rézkor népeiről tudjuk, hogy életmódjukban nem a vadászat és halászat játszotta már a főszerepet, hanem a kapás földművelés és az állattenyésztés. Egy külföldi lelőhely után „badeni”-nek, vagy egy hazai lelőhely nyomán „péceli kultúra”-nak nevezett műveltség népe élt vidékünkön ebben az időszakban. A földművelő és állattenyésztő életmód alkalmat adott arra, hogy a családnál nagyobb közösségek, nemzetségek létesüljenek és alkossanak egy-egy telepet. A telepek némelyike nem is volt kicsiny. A keszthelyi kórház környékén például a századforduló éveiben 268 földbe

ásott lakógödrtört tártak fel.⁸ Annak ellenére, hogy a környék lakóinak száma jóval nagyobb, mint az előző időszakban volt,⁹ a péceli kultúra emlékanyagát Hévíz területén nem találták meg. Feltehető ugyan, hogy Egregyén, a mai Hévíz II. kerületében 1875-ben talált sziklasírokban nyugvó zsugorított helyzetű csontvázak¹⁰ ennek az időszaknak maradványai, ezt azonban csak úgy lehetne biztosan eldönteni, ha ásatással lehetne megvizsgálni ezt a kérdéses lelőhelyet. A már említett Keszthely és a szomszédos Alsópáhok a kultúra legközelebbi biztos lelőhelyei.¹¹

A hévízi tótól délre, a mai Reumakórház jégvermei területéről a századforduló idejében szerzett meg a keszthelyi Balatoni Múzeum egy csiszolt kőbaltát.¹² Ez a darab a második vi. ágháború során, sajnos, elveszett, így pontos korát lehetetlen már meghatározni. Tudnunk kell ugyanis, hogy a csiszolt kőszerszámokat a későbbi bronzkor, sőt korai vaskor szegényebb rétege is használta, így csupán annyi állapítható meg, hogy a tő közvetlen szomszédságában valamilyen őskori település állhatott.

A rézkor során következett be az emberi fejlődés egyik legnagyobb felfedezése, a fém öntésének felismerése. A réztártyak aránylag ritkák vidékünkön. Balatongyörök a legközelebbi lelőhely, ahol egy öntött rézbaltta került elő a múlt század végén.¹³ Egy másik, jelentős leletet a közelmúltban Vörsről szerzett a Balatoni Múzeum. Egy zsugorított helyzetű női csontváz koponyáján vörösrézből öntött diadéma került itt elő.¹⁴ A szóbanforgó réz diadéma, ez a korona-szerű keskeny pánt ritka és nagyértékű darab lehetett a temetkezés idején. Valamilyen megkülönböztető, talán hatalmi jelvényt kell benne látnunk.

A réz öntése már bizonyos szakmai gyakorlatot igénylő feladat, mivel a fém öntése különleges tudást és ügyességet igénylő művelet, amit akárki elvégezni nem tud. Ennek révén bizonyos társadalmi rétegződés kezd kialakulni. A korábbi földműves rétegből kezdenek kiválni a kézművesek. Ez a társadalmi bomlás egy nyugtalan korszak bevezetője a II. évezred elején. A nyugtalanságot még inkább fokozza az, hogy a föld-

művelés, főleg pedig az állattenyésztés révén vagyoni különbségek kezdenek kialakulni.

A nyugtalanság hatalmas vándorlásokban érezhető. Legszebb példája ennek a „harangalakú edénynek” népének vándorlása Andalúziából a Kárpát-medence közepéig. Ennek a népnek nyomaival egyébként a mai Keszthely területén is találkozunk.¹⁵

Az emberi történet következő fejlődési szakasza a bronzkor, időszámításunk előtti 1800-tól 900-ig terjedő időszakot öleli fel. Az említett vándorlások következtében igen kevert népeiséget találunk a Balaton vidékén is. A bronzkori népesség kialakulásában erős hatása volt a már említett péceli kultúra népének is.

A bronzkort a kutatás hiányos volta miatt igen szórványos emlékekben kísérhetjük nyomon vidékünkön, bár korabronzkori cserépanyagot több helyről is kapott már Keszthely területéről a Balatoni Múzeum.¹⁶

A bronzkor derekán egy nyugat-európai hódító nép tör be a Kárpát-medencébe, a „halomsíros kultúra” népe. Egész a Balaton nyugati végéig jutottak el ezek a hódítók, akiknek sírjait a múlt század nyolcvanas éveiben találták meg Keszthely Gyenesdiás felé eső határában.¹⁷ Temetkezéseik termésköböl rakott sírkamra fölé hányt hatalmas halmok. Ezek után a sírok után nevezték el a népcsoportot „halomsíros kultúra” népének. Természetes, hogy ezeknek a hódítóknak a sírjában általános a fegyver melléklet.

A bronzkor vége felé a „lausitzi kultúra” népe hatol be a Kárpát-medencébe. A keszthelyi Lehel utcában kútásás közben talált urnasír¹⁸ már ennek az új népnek a temetkezése.¹⁹

A következő, időszámításunk előtti 900-tól 350-ig terjedő korszakot a régészeti szakbeosztás szerint korai vaskor néven ismerjük. A leletanyag azt mutatja, hogy Hévíz környékének népessége jelentősen megnövekedett ebben az időszakban. Sánccal körülvett telep állott a Hévíz melletti Biked tetőn.²⁰ Ennek a telepnek temetőjét nemrégiben tárta fel az Országos Történelmi Múzeum.²¹ A lelőhelyek közül megemlíthetjük a Hévízzel szomszédos Alsópáhokot, ahol Szántó Sándor szőlőjében találtak koravaskori urnatemetkezéseket.²² Keszthely terü-

letén annyira általános a koravaskori leletanyag, hogy az egyes lelőhelyeket nem is soroljuk fel részletesen.

A leletek nagy számából következtethető nagyobb népsűrűség, az egyes telepek hosszú élettartama azt mutatják, hogy jelentősen előtérbe léphetett a földművelés és az állattenyésztés ebben az időszakban. Valószínű továbbá, hogy az aránylag kis területen élő, nagyobb számú lakosság már szervezett társadalmi formák között, szervezett irányítás alatt élt.

Nagyobb törzsi egységek alakultak ki ekkor, jelentős katonai erővel. Az egyes törzsek hatalmas földvárakat építettek és veszély esetén ide menekültek vagyonukkal és állataikkal együtt. A Hévíz környéki koravaskori népesség központját Fenékpusztán kereshetjük, ahol egy nagyméretű koravaskori földvár nyomai figyelhetők meg.²³

A főbb közlekedési utakat kisebb földvárak zárták el. Ilyen volt a Biked tetőn álló, már említett földvár.

A zavaros, háborús időkben gyakran rejtették földbe a bronz készleteket. Az elrejtett szerszám és ékszeranyag tulajdonosa gyakran elpusztult vagy nem tért többé vissza az elrejtés helyére és csak a véletlen hozza napvilágra ezeket. A hasonló, úgynevezett bronz kincsleletek közül megemlíthetjük a sármelleki,²⁴ uzsai²⁵ és badacsonyi²⁶ leleteket, melyeket az utóbbi években szerzett meg a Balatoni Múzeum.

Az elrejtett bronzkészletek, a korszak leletanyagában annyira gyakori fegyverek világosan mutatják, hogy a korszak népének élete nem volt nyugodt. Ugyanerre a következtetésre jutunk, ha a Balaton környékén annyira gyakori földvárakra gondolunk, amelyek közül az említetteken kívül a szomszédos zalaszántói,^{26/a} uzsai²⁷ és balatonhídvégi²⁸ földvárakat említjük meg. Kelet felől kocsizó és lovasnomád népek egymásutáni hullámai, nyugat felől pedig különböző illír törzsek törnek előre ebben az időszakban. Vidékünk a két támadási irány ütközőpontjában fekszik. A zalaszántói halomsírok²⁹ az illírség temetkezési szokását mutatják már.

A vas használatának nyomaival a korai vaskorban is találkozunk már, a vas használatát azonban csak a késői vaskorban tették általánossá a mai Franciaország területéről több hullám-

ban kirajzó kelta törzsek. A kelták i. e. 350 körül érték el a Balatont, ettől az időponttól számíthatjuk vidékünkön a késői vaskort, mely egészen a római foglalásig tart.

A hódító kelták megszállták a koravaskori törzsek földvárait. Korai kelta leletanyagot ismerünk a fenékpusztai³⁰ és bikedi³¹ földvárakból is. Mindkét helyen kelta temetkezések is kerültek elő. A kelta uralom középső szakaszának leletanyaga hiányzik vidékünkéről. Arra kell tehát gondolnunk, hogy az első hódítók más vidékre költöztek és új törzs foglalta el ezt a területet.³² A késői kelta leletanyag megtalálható Fenékpusztán,³³ Keszthelyen,³⁴ a Hévízzel szomszédos Dobogón³⁵ és Alsópáhokon³⁶ is.

A kelták uralma idején rendszeres cserekereskedelem indult meg a Földközi-tenger vidékével. A cserekereskedelem révén ismerkedtek meg a görög és római pénzekkel, amiket aztán értékmérőnek és csereeszköznek ők maguk is átvettek és egyes törzsek utánoztak is. Különösen II. Fülöp macedón király (i. e. 359—336) ezüst tetradrahmája volt nálunk kedvelt. Antik görög érmeik és főleg ezek kelta utánzatai vidékünkön is gyakoriak.³⁷

Természetes, hogy a római kereskedők korán felfigyeltek a dunántúli keltákra, kereskedni kezdtek velük és terményeikért, árucikkeikért római készítményeket és római ezüst pénzt adtak cserébe. Már a római foglalás előtt sok kelta tanulta meg ezektől a kereskedőktől a latin nyelvet. A kelta törzsfők a római foglalás előtti században már római mintára, latin felirattal veretik pénzeiket. A kelta pénzverés világviszonylatban is egyik legbecsesebb emléke a Kaposvár közelében fekvő Szalacsán került elő.³⁸ A tudományos szempontból nagyértékű pénzverő műhelyt a keszthelyi Balatoni Múzeum őrzi.

Időszámításunk előtt 12-ben a mai Dunántúl és a Dráva—Száva köze Pannonia néven a római birodalom fennhatósága alá került.³⁹ Időszámításunk utáni 6—9 között véres felkeléssel válaszoltak az új tartomány lakói Róma elnyomó és hódító törekvéseire. Ez a tény annyiban játszik szerepet vidékünk életében, hogy a birodalom újabb lázadások veszélyétől félve, nagyszerű utakkal kapcsolja össze az új tartományt az anya-

országgal, Itáliával. Hévíz környéke pontosan Pannonia Aquincum nevű fővárosát (a mai Óbuda) és Itáliát összekötő főútvonalon fekszik.⁴⁰ Az út nyomai ma is megfigyelhetők még Hévíznél, ott, ahol a dobogói majornál a mai országút a hidon áthalad a mocsaras rétre. Az egykori római út nyomait könnyű megtalálni, mert egy gémeskutat ástak bele. Megfigyelhető az is, hogy a gémeskúttól egy bekötőút indult ki a mai Hévíz irányába.

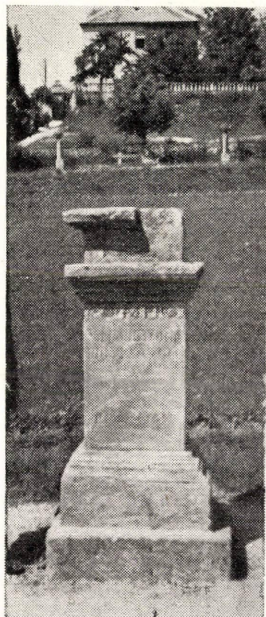
Az említett itáliai útnak tulajdoníthatjuk, hogy Hévíz környéke erős itáliai kultúrhatást mutat a korarómai időben. Észak-itáliai ún. „póvidéki sigilláták” kerültek elő a keszthely-újmajori korarómai temetőből.⁴¹ Itáliai árucikkek mellett talán az ország egyik legszebb póvidéki sigillata leletét szerezte meg 1941-ben az Országos Történeti Múzeum a Hévíz melletti Dobogó domb területén véletlenül előbukkant urnasírból.⁴² Korarómai importanyagot a Dobogónál újabban feltárt sírokból is ismerünk.⁴³ Az újabb ásatások legérdekesebb darabja az a helyi kelta fazekas kezéből kikerült, késővaskori formát mutató kétfülű bögre, melyre már latinul van felírva, hogy DA BIBERE, vagyis „adj innom”.⁴⁴

A római kultúra emlékei szép számban vannak képviselve Hévíz területén is. A dobogói major közelében egy római villát tárt fel az Országos Magyar Történeti Múzeum.⁴⁵ A villához tartozó temetőrész nemrégiben került elő a keszthely-sümegei és keszthely-hévízi út szögében.⁴⁶ Egregyen, a gyönyörű kis román stílusú templomtól keletre húzódó domblejttö nagyobb település alapfalait takarja.⁴⁷ Ehhez a telephez tartozó temető egyik IV. századi sírja ma is látható. Olyan nagy hírre vergődött ez a sír, hogy külön kell róla pár szót szólnunk. Leghelyesebb, ha átadjuk a szót Csák Árpádnak, a Balatoni Múzeum régészeti gyűjteménye alapítójának, aki a Zalamegyei Újság 1925. évi számában írja: „1925. április 25-én értesítést kaptam, hogy Egregy községben, Barát Miklós földjén szántás közben téglákkal kifalazott és fedett sírra bukkant. A sír egy nyugatról keletre dülő lejtős oldalon feküdt, fölötte alig 25–30 cm vastag földréteg volt. A sír belső hossza 2,2 m, szélessége 98 cm, magassága pedig 1 m... A sír nyugat–keleti

Az egregyi román stílusú kápolna. (XII. század)

irányú, a fej nyugatra volt. A csontváz hossza 175 cm... A bordák között egy bronz fibulát (biztosító tűt), a derékcsigolyák tájékán egy bronz övcsatot, a jobb combcsont mellett egy Nagy Constantin-féle bronzérmét, a bal combcsont mellett pedig egy vaskést találtam. A koponya mellett jobbról egy kis kék színű üvegpohár volt összetörve és egy szárnyas állatnak, valószínű tyúknak a csontváza." Nem római vezér fektült tehát a sírban, mint a sírt mutogató tulajdonos tanítja, nem volt bizony abban arany ékszer, meg fegyver. Olyan sír ez is, amilyent tucatjával ismerünk a IV. századi telepek szomszédságából.

Római oltárkő Hévízről
(töredék)

Hévíz régebbi látogatói bizonyára emlékeznek még rá, hogy a Rákóczi úti mozi előtt, a hévízi park bejáratánál római oltárkő állott. A volt Margit-villa mellett került az oltárkő két töredéke elő, amelyeket aztán cementtel kiegészítve állítottak fel az említett helyen. A kő eredeti feiratának első sora maradt csak meg: I.O.M. PRO. Ez a rövidítés csak annyit árul el, hogy Jupiternek, a legjobbnak és legnagyobbnak állította valaki, valamiért az oltárt, melynek cementbe vésett további feirata hamisítvány már.⁴⁸

A hévízi tó partján előkerült oltárkő római szentélyre utal. A tó partján álló szentély, a sűrűn beépített környék alapján feltételezhetjük, hogy a római uralom idején a hévízi tó mint fürdő- és gyógyhely is szerepet játszott már.

A IV. század legvégén és az V. század elején a hunok elől menekülő germán törzsek zilálták szét a római közigazgatás szálait vidékünkön. A külső és belső bajokkal küzdő Róma

ideig-óráig igyekszik még legalább névleg fenntartani itt uralmát, azonban 430-ban szerződésileg is átengedik ezt a területet a hunoknak. Attila hunjainak kevés régészeti emléke maradt fenn. Ezért jelentős az a lelet, amit a közelmúltban találtunk a keszthelyi téglagyár területén. Az előkerült sír⁴⁹ magányos temetkezés volt, hogy az eltemetett értékes mellékleteket minél nehezebben találják meg az esetleges sirrablók. A sírban egy hun szolgálatban álló előkelő germán kislánya volt eltemetve. A lánykát az előkelő hunok izlésének megfelelően öltöztették fel. Lábbelijét arany csatok fogták össze, nyakán vastag arany nyakpereg volt. Fahüvelybe bújtatott kése aranycsatos bőr övön függött. Egy szép kétfülű korszó és az utolsó útravalónak szánt birkapecsenye csontjai egészítik ki az értékes leletet.

Egy másik hunkori lelet Hévíz közelében, az ún. Mosóházi majornál a múlt század végén került elő.⁵⁰

Attila halála után (i. u. 430) különböző germán törzsek osztoztak örökségén. A Balaton környékét a keleti gót Thiodimer kapta, kinek Theodereik nevű fia itt született a Balaton környékén. A keleti gótok 471-ben Itáliába vándoroltak, ahol Nagy Theoderik olyan hatalmas birodalmat alapított, amely a Balaton vidékét is magába foglalta.^{50/a}

A keleti gótok után a langobardok birtoka vidékünk. Egy igen szép langobard fejedelmi sírlelet Fenékpusztán a 2. számú ókeresztény bazilikában került elő. A langobardok 568-ban Itáliába vándoroltak, ahol Lombardia neve még ma is őrzi emléküket.⁵¹

Langobard uralom után avar fennhatóság alá kerül vidékünk. Ennek az időszaknak emlékényaga igen gazdagon van képviselve Hévíz területén is. Lipp Vilmos a múlt század második felében 2088, ebben az időszakban keletkezett sírt tárt fel a Dobogó dombon.⁵² Nemrégiben a Történeti Múzeum is ásatott ezen a területen.⁵⁵

A hévízi tó közvetlen szomszédságában két igen jelentős avarkori települést kell a temetők alapján feltételeznünk. A telepek helyét nem ismerjük, azonban a keszthelyi példa azt mutatja, hogy közvetlenül a temető mellett kell a telepet ke-

resnünk. Keszthelyen ugyanis Lipp Vilmos a múlt század második felében ezernél több hasonló korú sírt ásott ki, a Deák Ferenc utcában.⁵⁶ Ennek a temetőnek telepét a közelmúltban találtuk meg. A Deák utca szomszédságában álló Szent Miklós temető sírgödreiből, valamint a Helicon-liget házainak alapozásából a Deák Ferenc utcai temetővel egykorú telepanyag került elő.⁵⁷ A keszthelyi szórványos megfigyelések azt mutatják, hogy az avarkori telep földbeásott putrilakásokból állott, valószínű, hasonlók lehettek a hévízi telep házai is.

Lipp és a későbbi ásatók munkája nyomán összegyűjtött leletanyag segítségével határozták meg a kutatók az ún. „keszthelyi műveltség” lényegét. A összegyűjtött emlékanyagból az derül ki, hogy nem egységes nép készítményei azok, vagyis az avarkori népesség több összetevőből állott. A leletanyag azt mutatja, hogy a „keszthelyi műveltség” népi összetevőiben számolnunk kell a tovább élő római lakosság utódaival, az itt megfordult germán törzsekből visszamaradt emberanyaggal és természetesen magukkal a hódító avarokkal is.

A távolabbi vidékek avar temetőiből hiányzik már a jellegzetes „keszthelyi műveltségű” emlékanyag. Raposka,⁵⁸ Lesence-tomaj,⁵⁹ Gyenesdiás,⁶⁰ Lesenceistvánd⁶¹ és Balatonberény⁶² az a terület, ahol Keszthely és Hévíz mellett ez az emlékanyag jelentkezik. A leletanyag által meghatározott területen belül, valahol Keszthely vidékén kell a kultúra központját keresnünk.⁶³

Nagy Károly a IX. század elején tönkreverte az avar birodalmat. Az avar uralom végét jelentő frank hadjáratok egyike Itáliából indult ki. A feljegyzések elmesélik, hogy a hadjárat során a Dráva árterétől egy napi lovaglásra levő megerősített avar várost pusztították el. Nem lehetetlen, hogy éppen a „keszthelyi műveltség” központja volt az áldozat.⁶⁴ Valószínű, hogy ennek a hadjáratnak a során semmisülnek meg a Hévíz környéki avarkori telepek is.

Nagy Károly a győztes hadjáratok után a frank birodalomhoz kapcsolta a Dunántúlt. A Nyitrából elűzött Privina szláv fejedelem Nagy Károly engedélyével Zalavárnál várát épített a Zala folyó egyik szigetén.⁶⁵ Privina és Kocel nevű fia több

templomot építettek Zalaváros és a környékén létesülő, népesedő községek számára. Hévíz környéke is lakott volt ebben az időszakban, mint a szomszédos Dobogó IX. századi leletanyaga mutatja.⁶⁶

A honfoglaló magyarok 898-ban tönkreverték a bajorok hadseregét,⁶⁷ ezzel a Dunántúl végleges megszállása befejeződött. A meghódított területen élő szláv parasztok magyar fennhatóság alá kerültek. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a később szóba kerülő Páh földjének örökös jobbágysái, tímárjai, vincellérjei és szántói a meghódolt szláv őslakók elmagyarosodott és a magyarság szegényebb rétegével összekeveredett utódai.⁶⁸

A mai Hévíz az egykori Hévízszentandrás és Egregy falucskákat is magába foglaló fürdőhely. Hévízszentandrásnak Szentandrás-páh volt a régebbi neve.⁶⁹ A Páh helynév a — páhol — igéből származik és a tímár mesterséggel kapcsolatos. A bőr kikészítésének műveleténél egyik mozzanatot ma is páholásnak nevezik.⁷⁰ A Páh név gyakori a Hévíz környéki helynevekben. Alsópáhok, Felsőpáhok, Szentandrás-páh (később: Hévízszentandrás) és Boldogasszony-páh (ma: Nemesboldogasszonyfa) azok a községek,⁷¹ melyek az először 1259-ben említett Páh földjéhez tartoztak. Megtudjuk ebből az oklevélből, hogy a király a Páh nevű földet — a mai Hévíz vidékét — Csapó fiának, Andrásnak adományozza.⁷²

A korábbiakban Páh földje Zalavárhoz tartozó várföld volt, ahol olyan várszolgák laktak, akiknek a cserzővargaság (pelliparii) volt a mesterségük. A tímársághoz, a cserzővargasághoz tartozik a bőrnek vízben való áztatása és ványolása. Ez a bőr ütögetésével történik, melyet joggal nevezhettek tehát el a „páhol” igével kapcsolatban. A hévízi tóból több olyan súlyos vasnehezék került már elő, mely a vízbe lógatott bőrök kifejtését szolgálta egykor.⁷³

Nem véletlen, hogy éppen a hévízi tó környékén alakult ki egy nagyobb bőrfeldolgozó, iparos település. A tó meleg vizének tulajdoníthatjuk ezt, hiszen még 1849-ben is arról panaszkodik a keszthelyi gulyás, hogy „a marhák a Hévíz folyójából a tímárok, botskor vargák, szütsök stb. által mindenféle bűdös bőrök és egyéb tisztátalan eszközök abban való áztatása, csá-

vázlatása és mosatása miatt, inni nem akarnak és inkább szomjúságot szenvednek”.⁷⁴ A cserzővargaság, timárság nyoma egyébként az 1354-ben, 1368-ban és 1369-ben említett Bőr-Páh helynévben is fennmaradt.⁷⁵ Bőr-Páhot Szántó Imre a mai Alsópáhokkal azonosítja.⁷⁶

Nem valószínű tehát, hogy a vázolt történeti szakaszban a meleg vizű tó mint fürdő- vagy gyógyító hely számba jöhetett volna. A tó nevét ugyan már 1328-ban is említi oklevél, „locus, vulgariter Heuvyz dictus” formában,⁷⁷ ez azonban semmi mást nem bizonyít, mint azt, hogy a környék népe Hévíz néven ismerte a tavat.

A tó környéke, a rajta települt községekkel egyetemben csak mint mezőgazdasági ingatlan játszott szerepet, a birtokadományozások, hatalmaskodások, perek stb. tárgyában kelt számtalan oklevél semmilyen adatot sem tartalmaz a tóval, vagy fürdőjével kapcsolatban.⁷⁸

Nem tartozik ugyan szorosan a tárgyunkhoz, mégis szükségesnek tartjuk, hogy Egregy, a mai Hévíz II. kerületének sokszor megcsodált kis templomáról pár szót szóljunk.

Szent István 1019. évi adománylevelében szereplő Egruch egy Nagykanizsa környéki hely.⁷⁹ Szent István 1024-ben a zalavári bencéseknek adományozza a falut,⁸⁰ így feltehető, hogy ma is meglévő templomát a bencések építették.

Az említett 1328. évi Szentandrás-páh-i oklevél is megemlíti a falut „Villa Egrud” néven.

A temetőben levő árpádkori templomot a XII. században román ízlésben építették. A templom legművészibb része a hajó nyugati oldalán emelkedő négyemeletes kősisakos tornya. A felső három emelet ablakai könnyűvé és levegőssé teszik ezt anélkül, hogy stílusából eredő zömökségének ártanának. A XIV—XV. századból eredő gótikus részeket is találunk a templomban. Belsejét 1731-ben barokk stílusban renoválták. 1860-ban, 1912-ben és 1938-ban ismét restaurálták a templomot. Déli román ízlésű félköríves ajtaját az idők folyamán befalazták, s csak 1912-ben nyitották meg újra.⁸¹

A gyászos emlékü mohácsi csatavesztés (1526) után ez a vidék is állandó harcok színhelyévé vált. A terjeszkedő török

hatalom rabló és portyázó egységei unos-untalan megjelentek itt. Ezért alakították át 1550 táján várrá a keszthelyi gótikus plébániatemplomot és a mellette levő kolostort. A széles vizesárok- és sánccal körülvett vár 50 lovas és 100 gyalogos őrsége a XVI. században még távol tudta tartani vidékünköt a törököket.⁸²

Nagy híre lehetett már ebben az időben a hévízi tó gyógyító erejének, mint ezt egy véletlenül fennmaradt korabeli levél elárulja.

1577. március 24-én szokatlanul erős vihar zúdult Nagykanizsa vidékére. Villám csapott Kanizsa várának puskaporos tornyába is. A robbanás rettenetes pusztítást okozhatott. Odaveszett Bornemissza János várkapitány felesége, leánya, annak férje, sőt az egész háznépe is. Magát Bornemisszát még élve ásták ki hűséges katonái a romok alól, a kövek azonban össze-vissza zúzták és törték a hős katonát. Április 2-án már annyira magához tért, hogy levelet tudott írni Ernő főhercegnek. „Fölségednek könyörgök, mint kegyelmes uramnak, fölséged adna szabadságot, hogy mehetnék el valahová, hol magamnak orvost találnék, vagy Hévízben doktoroknál...” Nem tudjuk, eljutott-e a súlyos beteg Hévízre. Azonban kiderül ebből a közel 400 éves levélből, hogy Kanizsán nem volt ekkor még orvos, Hévízen pedig több is működött már.⁸³

Nem csodálkozhatunk tehát, hogy 1589-ben ismertetést is írnak már Hévízről és gyógyforrásként emlegetik.⁸⁴

A szűkszavú adatok egy fejlődő, látogatott, a kor orvosi tudásának megfelelően felszerelt fürdőhely képét vetítik elénk.

1620 körül komoly erődítést kapott a keszthelyi vár, sőt a század közepén a várost vizesárok- és palánkkal vették körül.⁸⁵ A vár és város bizonyos védelmet jelentett a környék számára is, így a török világ harcai közepette is fejlődhetett a hévízi fürdőélet.

1640. június 10-én Sibrik Pál egerszegi várkapitány ezt írja Battyány Ádámnak: „az beteges lábamnak az Hee Vizbe akarék mennij...” és engedélyt kér erre Battyánytól.⁸⁶

1690-ben Nagykanizsa tornyáról lehullott a török félhold, vidékünkön is megszűnt a török uralom. Szélnek is eresztették

a keszthelyi végvár színmagyar őrségét, csakúgy, mint a magyar várakban másutt is tették Bécs fukar, magyargyűlölő urai.

1707-ben, a Rákóczi szabadságharc dicsőséges napjaiban halunk újra a hévizi tóról. Vak Bottyán, népünk legendás hőse volt ebben az időben a dunántúli főparancsnok és kormányzó. Bottyán generális az év telén Keszthelyre tette át főhadiszállását, hogy köszvényét a közeli hévizi tóban gyógykezeltesse.⁸⁷

Bél Mátyás 1734 körül készült ismertetésében írja Hévizről:

„Vize pedig savas és gyógyító hatását, éppen ezért régebben fürdőházat is építettek melléje, amelyben vizét tőzzel is melegítették és így sok embernek adott módot a fürdésre. De miután az épület összeomlott már többé nem használják.”⁸⁸

A török uralom, a felszabadító háborúk során nyilván elpusztultak azok az építmények és fürdőberendezések, melyek a XVI. században feltétlenül megvoltak az orvosokkal is rendelkező Hévizen. A messzebről jött módosabb betegek tehát csakis alkalmas helyen felvert sátrokban helyezkedhettek el. Természetesen ez csak feltevés.

A XVII—XVIII. században szokásuk volt a vagyonosoknak, hogy hosszabb útra magukkal vitték sátraikat is. Így útközben vagy az út végcélján saját fedelük alatt lakhattak.

Az akkori sátor lényegesen különbözött a maitól. A sátor kényelmes, tágas helyiségekre oszlott. A helyiségek falát állatszorból készült nemezlappokkal bélelték ki, s e fölé díszes szőtteseket és szőnyegeket akasztottak. Berendezésük a lehetőséghez mérten kényelmes volt. A kezdetleges ládák után már a XVI—XVII. században kialakultak az összecsukható bútorok. Megjelennek az összecsukható bőrüléssel tábori székek, a hevederes tábori ágyak, melyek fölé néha még díszes mennyezetet is lehetett szerelni, az összecsukható kecskelábú asztal, sőt az — által reksztő spanyolfal — is. A palotasor mellett ott volt a konyhasátor, ahol izes ételek készültek a fürdés utáni éhség csillapítására. A sátor mélyén meghúzódó pincetok verebes ládácskája 8—10 palackot is őrzött a vidék kitűnő boraival telve.

A csapongó fantázia helyett azonban maradjunk a tények talaján.

Az első tudományos ismertetés 1769. június 24-én jelent meg Hévízről. Dr. Szlabay zalamegyei főorvos a fürdő vizének fajlagos súlyát a környék vizeivel összehasonlítva adja meg ebben.⁸⁹

Babótsay József zalamegyei főorvos 1795-ben megjelent füzetekskéje már határozottan propaganda jellegű, s talán az első kísérlet a fürdő népszerűsítésére.⁹⁰ Sajnos, dr. Babótsay József főorvos életéről jóformán semmit sem tudunk. A bibliográfiai munkák egészen röviden, életrajzi adatok nélkül emlékeznek meg róla.^{90/a}

1796-ban Szaller György földmérő és vízépítő mester írja Hévízről:

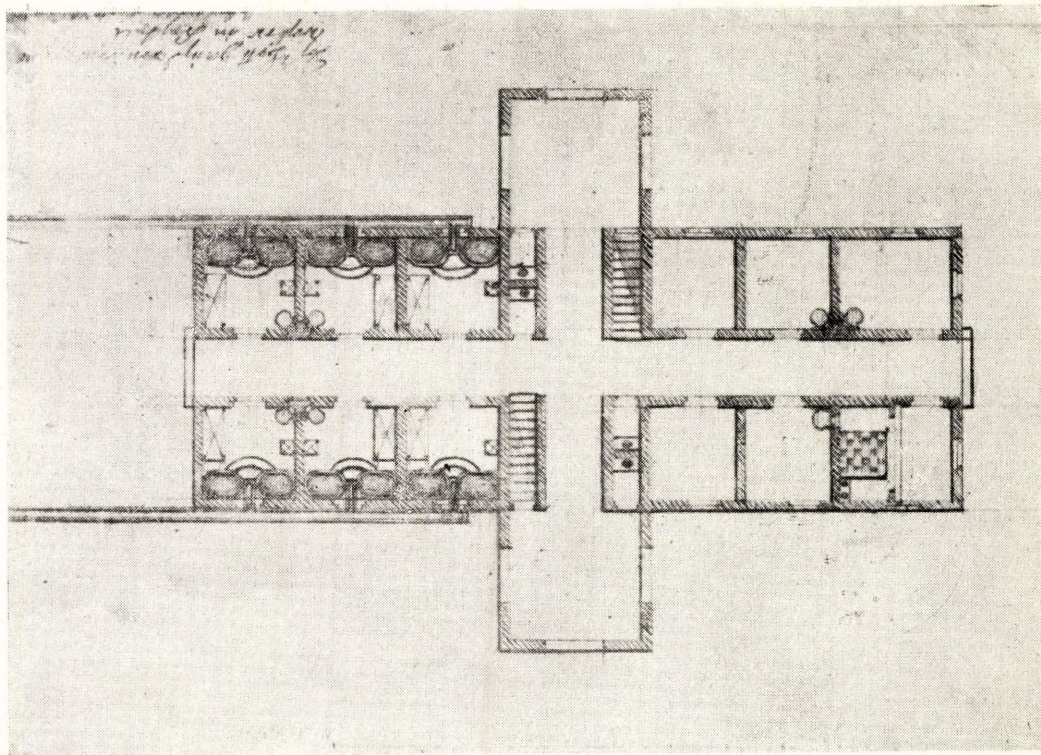
„Itt a Hévíz pataknak kénkö szaga érzik, orvosságul szolgál sok nyavalyában.”⁹¹

Nem lehet véletlen, hogy éppen ez idő tájt fürdőház épül Hévízen. Két év múlva lacikonyhát építenek a fürdőházhoz. 1797. október 13-án Festetich György rendeli:

„A fürdőháznál az kiadott Abrisz szerint közönséges emberek számára Latzi konyhája elkészítettik, hogy a tisztességesebb embereknek ne alkalmatlankodjanak.”⁹²

Ennek a régi telepnek ma már nem találjuk meg a helyét, csupán Henz Antal keszthelyi építész 1864-től 1869-ig készített térképe árulja el a régi fürdőtelep helyét. Megtudjuk ebből, hogy a XIX. század végén a hévízi tótól délkeletre a bevezető csatorna közelében épült ki a fürdőtelep. (Lásd a Balatoni Múzeum, Keszthely.)

1795. körül Rantz János György keszthelyi építész tervet készít egy hévízi — fürdőház — számára.⁹⁴ A tervezetet Sláby főorvos láttamozza. A tervezet egy kupola boltozattal fedett középtár körül 4—4 csehsüveg boltozatos szobácskát tüntet fel. A szobákban a kor izlésének megfelelő cserépkályhákat látunk. Az előtérben kerek fürdőmedencét tervezett Rantz. A fürdőmedence lépcsőzetesen van kiképezve. Ez az időjárástól füg-

1797-ben készült fürdőház-tervezet

getlenített fürdőház úttörő jellegű lehetett a maga korában, de természetesen a magas díjakat csak a jómódúak tudták megfizetni.

Ugyanekkor kezdik el a tó körüli park telepítését. Mértani beosztású francia park lehetett ez, melyet csak évek múlva alakítanak át adataink szerint angol tájkertté.

A Hévíz új vízlevezető árkát megtisztítják és a dobogói malom árkát az egregyi vízfolyás árkával egyetemben kiássák, hogy a hideg víz ne keveredhessen a tó meleg vizével.

Nem érdektelen a fürdőrendezés határozatait szó szerint közölni:

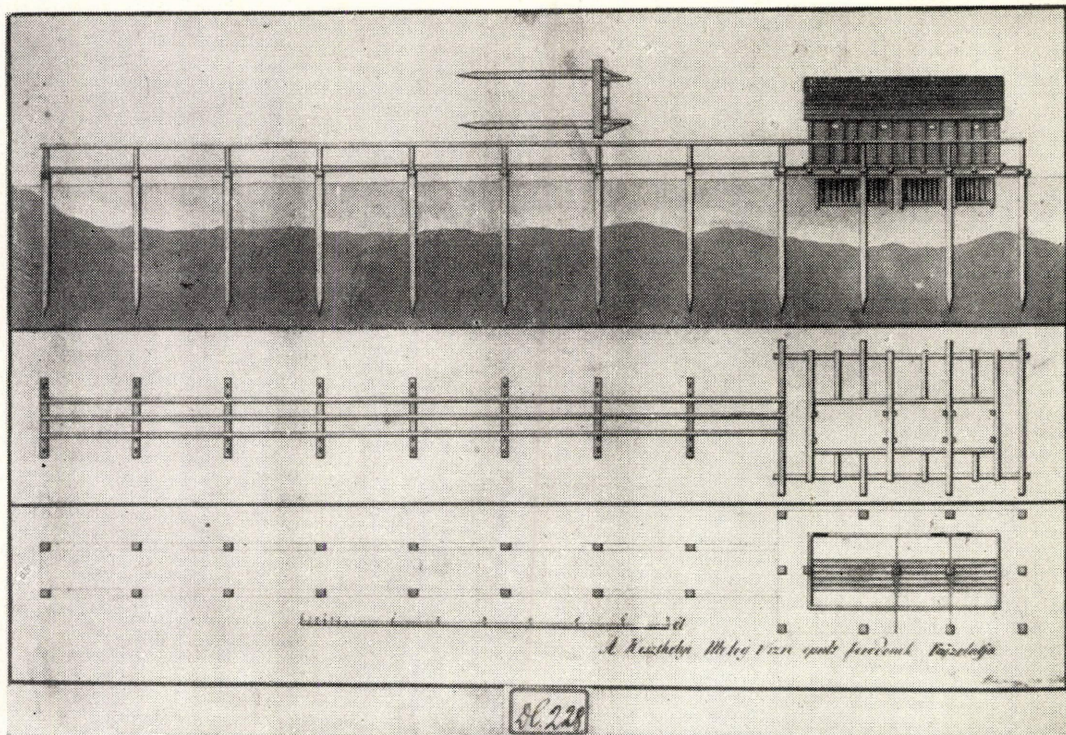
„Fürdőháznál az fürdő-kosarak kiszedetnek, s a mennyire talán elrothadtak volna, újak készíttetnek és az víznek voltához képest alább szállítatnak, ezekben pedig, hogy semmi insektumok bé ne csúszhassanak, igen vékony drótból sűrű rostél készíttessen, hogy a víznek köröszkül való folyása megmaradgyon, ellenben, hogy szelid időkbén ezen ürüdek alkalmatlanságot ne okozzon, táblák, melyek leeresztethetnek rostél fölött csináltassanak.”⁹⁵

Nem nyújt elég világos képet ez a leírás a fürdőberendezésről, azonban szerencsére pár korabeli tervrajz maradt ránk, amelyek többet mondanak ezekről. Sebestyén Sámuel főmérnök 1795-ben készült, másolatban közölt tervrajzaiból tudjuk meg, hogy ezeket a fürdőkosarakat a tó fölött építették, s a mai kabinnak megfelelő vetkőző helyiségek alatt helyezték el.⁹⁶ Találunk azonban 1797-ben olyan kosártervrajzot is, mely kabin nélkül cölöpökre épült és a partról volt megközelíthető.⁹⁷

1798-ban tovább folyt a fürdő bővítése és szépítése. Elkészül egy újabb épület, melynek építéséhez 5650 db téglát, 1197 szál deszkát és 6700 szeget használtak fel. Az utakat feltöltik és a hidakat kijavítják.⁹⁸

Vályi András 1799-ben megjelent „Magyarországnak leírása” című munkájában olvashatjuk:

„Elégge esméretes már a Hazában az úgynevezett Hévízfürdő, mellnek különbféle hasznait (lásd a felőle nyomtatásban ki is jött munkátskában), s ha vize a hozzá folyó hidegvíztől elválasztatni, kétségkívül nagyobb hathatóságát lehetne reményleni.”

1797-ben készült kabinok alatti fürdőkazán-tervezet

Fürdőorvos is működik már ekkor Hévízen, de üzemben van még az ún. „köpölőzház”, ahol ügyeskező borbély végzi az érvágást és köpölözést. A XVIII. század végéről ismerjük Rantz János György tervrajzát, mely egy köpölőző ház építéséhez készült. A keresztalaprájú épület egyik szárnyában folyosó, két oldalán három-három szobácska helyezkedik el. Mindegyik szobában két-két ovális kádát látunk, a kádak vize a falak menti csatornába folyt le és ezeken keresztül jutott el a hévízi tó levezető árkába. A szobában fekvőhelyet és kályhát is találunk. Az épület derekán elhelyezett kereszt szárnyban tervezte Rantz a padlásfeljárókat és az illemhelyeket. A második épületszárnyban a nyitott tűzhelyes konyha mellett még öt helyiséget találunk, melyek közül háromban kívül fűtős kályha is van, feltételezhetjük, hogy a már említett lacikonyhát tervezték ide.

Hogy a betegek számára minél kellemesebbé tegyék a hévízi tartózkodást, szórakoztatásukról is gondoskodnak. A vendéglő mellett kuglizó készült. Feltehető, hogy az 1800-as évek elején már a keszthelyi ének- és zeneiskola növendékei is ki-kirándultak Hévízre, hangversennyel szórakoztatva a közönséget. Az iskola ugyanis Keszthely minden ünnepségén szerepelt.

Tudatában voltak a reklám fontosságának is. Gutten József orvosdoktor az 1802. évi újságokban, hirdetésekben ismerteti a fürdő jelentőségét.⁹⁹ (Magyar Hírmondó 1802. I. 171. lap.)

Bizonyára nem voltak hiábavalók ezek az erőfeszítések. Megérhette a költséget és fáradságot, hogy 1805-ben a fürdő körül angol tájkertet létesítsenek. Beck József uradalmi kertész végezte el ezt a munkát. Az utak mentén álló fát azonban még Versailles modorában nyírják. Az 1805. július 21-i utasítás bizonyítja ezt: „... az elszáradt hársfák helyett vadgesztenyefákat ültessen, az utakon levő felesnádat vágattassa le, a fákat pedig az utak mentén spalier formán nyessesse meg.” A köpölőző ház és a kuglizó mellett a kanális partját fel kell tölteni, mert ott a víz ki szokott önteni.¹⁰⁰

1818-ban jelent meg Richard Bright M. D. könyve Edinburghban és Londonban, mely Hévízzel is foglalkozik. Teljes címe: „Travels from Vienna through Lower Hungary, with

some remarks on the state of Vienna during the congress in the year 1814.” A jeles angol orvos a bécsi kongresszus alkalmával látogatott el hozzánk. Két nagy utat tett Magyarországon: első útja legfőbb állomásai: Selmecebánya és a főváros. A második körút színhelye: Dunántúl és elsősorban Keszthely és vidéke.

1814-ben megkezdett európai útja során Hollandiában, Belgiumban, Németországban, Ausztriában és Magyarországon huzamosabb időt tölt. Berlinben egy ideig kórházi gyakorlatot folytat és a waterlooi csata után két héttel Bruxellesbe megy és a katonai kórházakban működik. 1816-ban egyetemi magántanár lesz és több londoni kórháznak segédorvosa. 1818-ban súlyos betegségéből felépülve megint nagyobb utat tesz Németországban, Itáliában és Franciaországban. Két év múlva Londonban megtelepszik és a Guy-klinikán megkezdí előadásait és itt marad 1843-ig. Orvosi pályája alatt több kítüntetés éri. A College of Physicians, a Royal Society tagjává választják, megkapja az Institut de France Monthyon-érmét, és a „Viktoria királynő rendkívüli orvosa” címet.

1827-től kezdve kiadja orvostudományi munkáit. A Bright-féle eseteken kívül, ami főleg a vesegyulladásal foglalkozik, agy- és idegrendszer bántalmak, betegségek kérdéseivel foglalkozik. Nem orvostudományi munkái magyarországi útleírása és az Angol Földtani Társaság évkönyveiben megjelent két tanulmánya: 1. A Bristol-vidéki közetrétegek, azonkívül Badacsony és Szigliget.

Londoni házában halt meg 1858. december 16-án szívbajban.

Most nézzük meg, hogy mit ír Keszthelyről és főleg Hévízről. Nagyon érdekes az a leírása, amit a Festetich György gróf által Keszthelyen alapított Georgiconról, a világ egyik első mezőgazdasági főiskolájáról ad. Leírja a Georgiconnak a teljes munkáját. Leírja, hogy milyen az iskola berendezése. Nagyon érdekes nekünk orvosi szempontból az, hogy az iskolában folyó elméleti képzésnél az orvostudomány is helyet kapott. Festetich György Gerard nevezetű, tizenegy nyelven beszélő orvosa az, aki az orvostudományt előadja. Nagy súlyt fektetnek az állatorvoslás és az emberorvoslás ismereteinek elsajátítására. Azt írja Bright, hogy fizikából és állatorvosi tudományból vizsgát kell tenni a hallgatónak, de az orvosi rendészet, em-

bertan és a táplálkozás elemei is szerepelnek vizsgatantárgyként.

Ezek után Richard Bright a magyar főúri birtokon folyó különböző munkákról értekezik. Leírja Keszthelyt, a főúri nagybirtokot, a „Jus Gladii”, az ebben az időben uralkodó pallosjogot, majd beszél gróf Festetich Györgyről. Érdekes a mi szempontunkból az, amit Hévízre vonatkozóan írt.

Leírja, hogy különböző utazások után az egyik este a gróffal egy újabb kirándulást beszélnek meg másnapra. Hévízi útján Festetich György háziorvosa, a nagy műveltségű és nem kevesebb, mint 11 nyelvet beszélő dr. Gerrard volt a vezetője.

„... a környékbeli melegfürdőt néztük meg, mely két mérföldnyire a Hévíz patak forrásánál fekszik. Mint fürdőhelyet alig érdemes azonban említeni. A gróf nyilván csak az alsóbb néprétegek számára rendezte be. A parasztok nyáron eljönnek és a helyszínen orvost kapnak, aki a vérvétel vagy a köpölyözés annyira kedvelt orvoslásával kezeli őket. Az egyetlen hajlék egy nyomorúságos ház, amely nyáron kocsmá és vajmi szerény kényelmet biztosít.

De a melegforrás figyelemreméltó azon forró, kénes vízmennyiségénél fogva, melyet egy mélyen fekvő mocsaras síkság közepén kilök, ahol a tó alapjában nem sokkal kisebb, mint két holdnyi területet elborít. A levezető csatorna vize két vagy három malmot hajt útjában. Hőfokát nem tudjuk pontosan, de nagyon meleg még a csatornában is. A víz erősen kénes gázt lehel, színe kékesben játszik, a *Nimphaea alba* teljes virágában állott és egy pontyfaj tömegesen uszkált a tóban. Szemmelláthatóan örült a meleg víznek...”

Leírja többek között azt, hogyan történik a hévízi levezető csatorna iszaptalánítása és tisztítása. A grófnak van egy bivalycsordája, amely 45 tehénből, 15 borjúból és néhány bikából áll. A Keszthely mellett levő hévízi melegforrás, mely több csatornán át ömlik a Balatonba, a növényzet fejlődése és az iszaplerakódás folytán folytonos eldugulással fenyeget és ez esetben a szomszédos nagy rét víz alá kerül. Sokáig nagy ügyel-bajjal járt ennek a csatornának a rendbehozása, de most nem kell semmi mást tenni, mint behajtani a bivalyokat. Az

A fürdőház képe 1850 táján

A fürdőház képe 1870 körül

állatok hol előre, hol hátrafelé mozognak benne, kitépdesnek és letaposnak mindent, ami idővel eltöntené a csatornát.

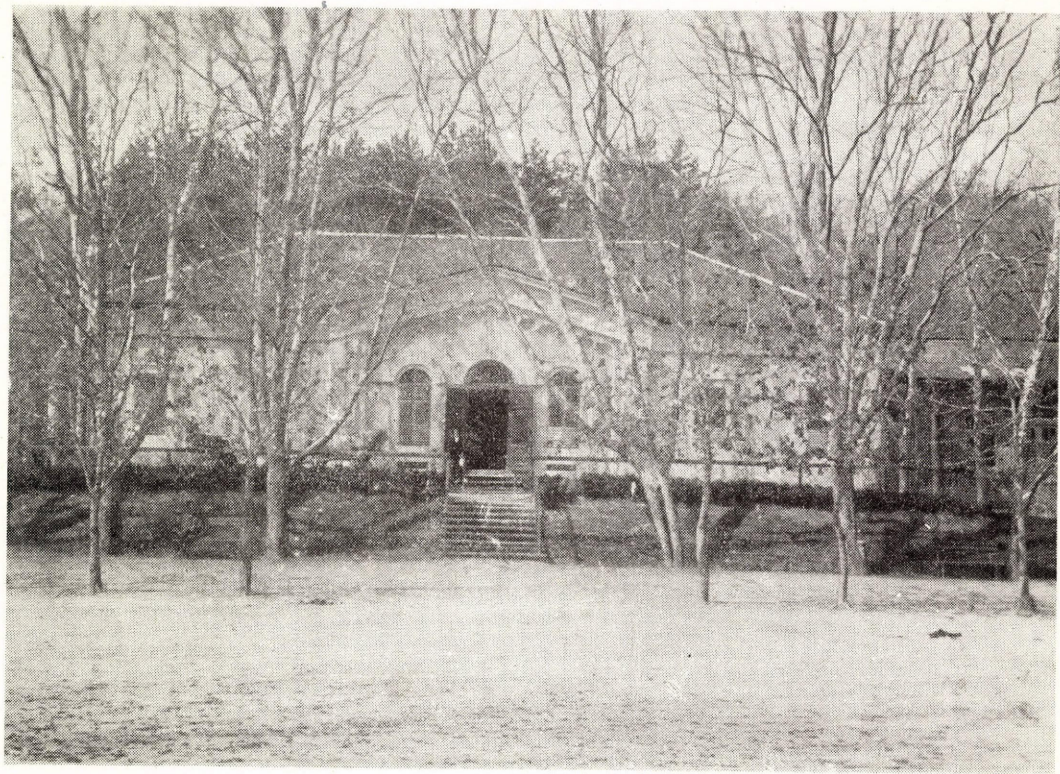
Meglepő, hogy a XVIII. század végén és a XIX. század elején ilyen aprólékos gondoskodással igyekeztek a fürdőt fejleszteni. Annál lehangolóbb, hogy 1820 körül megszakadt ott minden komolyabb munka. 3—4 évtized leforgásával aztán a korábbi eredmények is pusztulásnak indultak.

Csak 1850 után kezdődnek újabb építkezések Hévízen. 1857-ben a hévízszentandrásiakkal kötött egyezmény értelmében a tó nyugati partja is a Festetich-család tulajdona lett. 1858-ban kezdték meg az addig kopár domboldal fásítását és a 40 katasztrális holdnyi park telepítését. 1858-ban a nyugati tópart fái között ingyenes faházat építettek 10—20 beteg részére, a tavi fürdőépületeket pedig kijavították. 1860-ban nyugatról is hidat vertek a fürdőépületekhez. 1864-ben a középső fürdőépülettől keletre egy újabb fürdőházat emeltek. 1865-ben újabb szilárd szállóépület készült.^{100/a}

1866-ban arról ír a Vasárnapi Újság,¹⁰¹ hogy a tó nyugati partján három épületet emeltek, vendéglővel és 30 lakószobával. A déli oldalon egy közönségesebb lakóház és kocsmá áll. Ezenkívül egy „ingyenlak” is van Hévízen a szegény betegek számára. „Az egész tó keresztül van hidalva s az eddigi vetkező szobákhoz egy díszes fürdőépület állíttatott, közepén tükörrel (tükörfürdő) s körülötte 50 vetkező szobáskával. Felette a nap ellen védőfal és levonható fedél. A tó partján egy téres, díszes ebédlő épület.” Szomorúan állapítja meg a cikk továbbiakban, hogy a természet pazar kincseivel ellátott Hévizet az emberek alig méltányolják figyelemmel. Ha külföldön lenne, már világhírű fürdőhely volna, mondja a cikkíró.

Történetek pedig kísérletek a fürdő népszerűsítésére. Ennek érdekében állították be az omnibuszjáratot is. Némi túlzással 20—22 perc alatt ígérték megtenni az utat Keszthelyről Hévizre.¹⁰² A közlekedés megjavítását célozták a tervezett, de meg nem valósult lóvasúttal is.¹⁰³

Az építkezés sem szünetelt közben Hévízen. A veszprémi püspökséggel kötött birtokcsere egyezmény értelmében a tóparti egész nyugati domboldal is a Festetich-család tulajdonába

Tóparti szálloda egyik részlete 1877-ből

került. Itt egész házsort építettek fel. A kápolna 1872-ben épült.^{103/a} 1877-ben már hat egyemeletes és egy földszintes ház áll a tó körül 90 szobával. A családok számára külön előszobával és személyzeti szobával ellátott lakosztályok vannak.

A fürdőben három osztály van, különféle árszabással. A tó levezető csatornájában ingyen fürödtek az emberek. Ez az ingyenfürdő gyakran eredményezte azt, hogy a távolabbi falvakból pár napra bejött szegények, hogy az időt jól kihasználják, naphosszat ültek a meleg vízben. Ettől aztán annyira legyengültek, hogy a „kúra” után alig tudtak hazavánszorogni.

A múlt század végén Hévízen még nem volt vízvezeték. Az ivóvizet a szomszédos majorból naponta kétszer lajttal hozták, tehát megfelelő kútja sem volt.

A Keszthelyi Hírlap 1895. július 28-i számában panaszodik, hogy már Hévízen sok a győri, soproni, Vas megyei és stiriai vendég, és hogy bár a hatalmas jegenyék és platánok alkotta park gyönyörködteti és hívogatja a látogatókat és az étteremben Horváth Mihály marcali bandája húzza a szép nótákat — „kellő reklamírozás hiányában” —, mégsem ismerik annyira ezt a fürdőt, mint megérdemelné.

Húsz egynéhány év múlva még mindig csak 90 vendégszobáról és 30—36 kabinról beszél Boleman István dr., a balatonparti fürdő- és üdülőhelyek leírásában. Újítás csak annyi, hogy a jární nem tudó betegek kabinjában csigákra szerelt lebecsájtó készülék van. Ezen, mintegy széken ült a beteg a vízben, s a meghatározott fürdőidő leteltével a vízből kiemelve ültethették a toloszékbe.¹⁰⁴

A közlekedés még 1910 körül sem kielégítő. Az omnibusz ugyan Keszthelyről mindössze 60 fillérbe került, oda—vissza egy koronába, de a bérkocsi egy útért 5 koronát kért. A közlekedés korszerűsítését célozta az 1911-ben tervezett villanyvasút. A terv elkészült, megvalósításra sohasem került.¹⁰⁵ Valójában csak a gépkocsi korszaka jelentett nagyobb fellendülést fürdőéletünkben.

A könnyebben, gyorsabban megközelíthető fürdőre felfigyelt az üzleti vállalkozás. Egymásután épültek az üdülők, panziók, a szomszédos Hévízszentandrás községben is. Akinek anyagi

helyzete engedte, szívesen töltött néhány hetet az egyre népszerűbb fürdőhelyen.

A gondozott sétány zenepavilonjában Radics Béla és zenekara muzsikált és a virágokkal szegélyezett utakon elegáns közönség hullámozott, köztük sok olyan is, akiket nem a betegség, hanem a szórakozás hozott ide.

1935-ben a „Keszthely Barátai Társaság” megbízásából dr. Lendl Adolf tollából érdekes kis könyvecske jelent meg Keszthely és Hévíz problémáiról. Sokan mosolyogtak ezeken a leírásokon, de ma, amikor újból mindinkább előtérbe kerül az idegenforgalom, foglalkozni kell ezekkel a problémákkal is. Így írja Lendl Adolf:

...Ha én volnék Hévízfürdő sorsának intézője, arra törekednék, hogy évenként legalább egy-két indiai maharadzsát, világjáró lordot, télire jómódú finneket, köszvényes norvégeket és esetleg egyszer a walesi herceget is idecsalogatnám. A többi aztán magától jönne. Elmondom, hogyan kezdeném a sokatígérő munkát.

Először is a köztudatba bevezetném néhány nagy újság útján, folyóiratokban, sőt népszerűen írt tudományos füzetekben is, hogy a hévízi meleg tóban piros lótuszvirágok nyílnak, dűsan díszlenek kora tavasztól késő ősziig, akárcsak Indiában, ahonnan dr. Lovassy Sándor idetelepítette. Ezekután elmondanám ugyancsak hazai és többi külföldi újságokban (szívesen közlik az ilyen cikket), hogy a budapesti Állatkert egyszer egy súlyosan meghűlt, köszvényben szenvedő fiatal elefántot küldött Hévízre és ez itt a meleg tóban teljesen kigyógyult fájdalmas bajából.

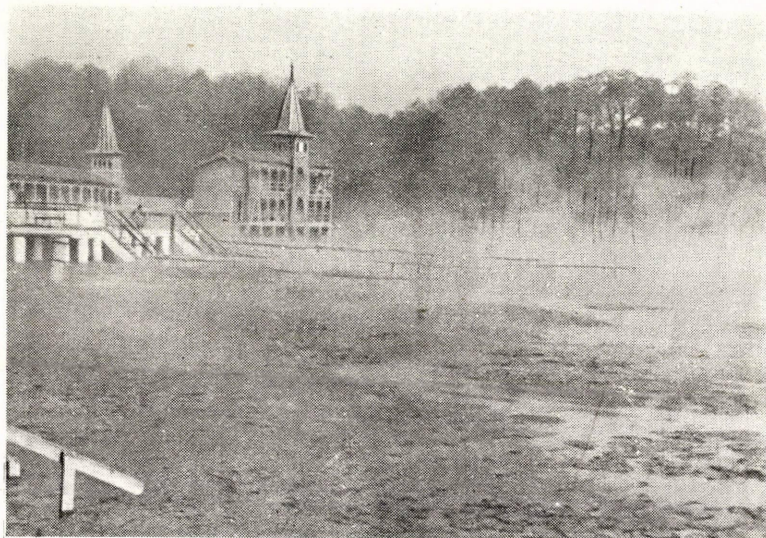
Továbbá rátérnék arra, hogy a melegvízű lefolyó csatorna környékében, valahol a közeli réten jókora, külön medencében indiai krokodilusokat lehetne tenyészteni. Nem nagy dolog ez magában véve, mégis megemlékezne róla, mégpedig szívesen és kedvezően a világsajtó. Részletesen elmondom majd az érdeklődőknek, hogy mi ennek a módja és én hiszem, hogy évenként néhány tucatnyi fiatal krokodilust adnánk külföldi állatkerteknek.

Lendl Adolf rendkívül ötletes leírásában sok időszerű volna még ma is. Nem ártana, ha felfigyelnének rá az illetékesek!

Megemlíti Lendl Hévíz egyik nevezetességét, az indiai vörös lótuoszt (*Castalia rubra longiflora*). A tó növényzetével kapcsolo-

latban szólnunk kell még az ősidők óta benne tenyésző kisebb virágú fehér tavirózsáról (*Castalia candida minor*) is, bár a tó érdekes növényvilágának ismertetése nem célunk most.¹⁰⁶

1936-ban 12 szálloda van Hévízen, 250 szobával, ebből 130 hideg-meleg vízzel, Hévízszentendrácson pedig 29 szálloda és

A párolgó hévízi tó mai képe

panzió 600 szobával, ezenfelül magánvillákban 700 szoba állt az üdülők rendelkezésére. Mindkét helyen összesen 14 étterem, kávéház szolgálta a táplálkozás és szórakozás örömeit.

A mai Hévíz merőben különbözik a régitől. Ma kórházak, szanatóriumok és vállalatok üdülői népesednek be a dolgozó emberek ezreivel. A szakszerűen, higiénikusan berendezett intézmények pihenést és orvosi kezelést biztosítanak az üdülőknek és betegeknek.

JEGYZETEK

¹ Patay Pál, Nógrád megye régészeti emlékei. Nógrád megye műemlékei, 14. l.

² Vértes László szíves szóbeli közlése. Leletek a Keszthelyi Balatoni Múzeumban.

³ V. ö. Cholnoky Jenő, A Balaton hidrografiája. — Dornyay Béla, a Kisbalaton összezsugorodása.

⁴ Radnóti Aladár és Gerő László, A Balaton régészeti és történeti emlékei, 15 skk.

⁵ Csalog József és Dornyay Béla, FA. 1945. 1 skk.

⁶ Szántó Imre, Alsópáhok története. Kézirat.

⁷ Szukáts József, A hévízi őskori telep. Fővárosi Lapok 1879. — Nyári Jenő, Arch. Ért. XIII., 1879, 286. l.

⁸ Sági János, Arch. Ért. 1909, 342 sk. — Kuzsinszky Bálint, A Balaton környékének archeológiája, 89 skk. — Radnóti Aladár és Gerő László, i. h. 18. l. — J. Banner und J. Korek, Die peceler Kultur. A. H., 1956. S. 24. f.

⁹ Környékbeli lelőhelyekre v. ö.: J. Banner und J. Korek, i. m.

¹⁰ Lipp Vilmos, Keszthelyi sírmezők, 33. l. — Kuzsinszky Bálint, i. h., 110. l.

¹¹ J. Banner und J. Korek, i. h., S. 25.

¹² Kuzsinszky Bálint, i. h., 103. l.

¹³ Kuzsinszky Bálint, i. h., 117. l. — Radnóti és Gerő, i. h., 20. l.

¹⁴ J. Banner und J. Korek, i. h., S. 111.

¹⁵ A környék korabronzkori leletanyagára v. ö.: Patay Pál, Korabronzkori kulturák Magyarországon. Diss. Pann. II. 13.

¹⁶ Radnóti Aladár és Gerő László, i. h., 20. sk.

¹⁷ Lipp Vilmos, Arch. Ért. 1886, 352 skk. — Kuzsinszky Bálint, i. h., 88. l. — Radnóti Aladár és Gerő László, i. h., 24. l.

¹⁸ Kuzsinszky Bálint, i. h., 93. l.

¹⁹ Radnóti Aladár és Gerő László, i. h., 25. l.

²⁰ Radnóti Aladár és Gerő László, i. h., 27. l.

²¹ Szántó Imre, Arch. Ért. 1953. 53. skk.

²² Szántó Imre, Alsópáhok története. Kézirat.

²³ Lipp Vilmos, A fenéki sírmező, 138. l. — Kuzsinszky Bálint, i. h., 47. l.

²⁴ Publikálatlan lelet a keszthelyi Balatoni Múzeumban.

²⁵ Publikálatlan lelet a keszthelyi Balatoni Múzeumban.

²⁶ Mozsolics Amália, Arch. Ért. 1949., 27. skk.

^{26/a} Kuzsinszky Bálint, i. h., 112. sk.

- ²⁷ Radnóti Aladár és Gerő László, i. h., 27. l.
- ²⁸ Kuzsinszky Bálint, i. h., 39. sk. — Radnóti Aladár és Gerő László, i. h., 24. l.
- ²⁹ Kuzsinszky Bálint, i. h., 112. sk.
- ³⁰ Újabb, publikálatlan ásatások leletanyaga a keszthelyi Balatoni Múzeumban.
- ³¹ Török Gyula, Dolgozatok 1940. 66. skk.
- ³² Radnóti Aladár és Gerő László, i. h., 31. skk.
- ^{33–36} V. ö.: Hunyady Ilona, Kelták a Kárpátmedencében. Diss. Pann. II. 18.
- ³⁷ V. ö.: Karl Pink, Die Münzprägung der Ostkelten. Diss. Pann. II. 15.
- ³⁸ Darnay Kálmán, Arch. Ért. 1906., 416. skk.
- ³⁹ Alföldi András, Bp. Tört. I. 152. l.
- ⁴⁰ V. ö.: A. Graf, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Diss. Pann. I. 5.
- ⁴¹ Kuzsinszky Bálint, i. h., 74. skk.
- ⁴² Publikálatlan leletek az Országos Történeti Múzeumban.
- ⁴³ Szántó Imre, Arch. Ért. 1953. 53. skk.
- ⁴⁴ Szántó Imre, i. h., XVII. t., 28.
- ⁴⁵ Párducz Mihály, Magyar Múzeum 1947., 43. l.
- ⁴⁶ Publikálatlan leletanyag a keszthelyi Balatoni Múzeumban.
- ⁴⁷ Keszthelyi Balatoni Múzeum lelőhelykatasztere.
- ⁴⁸ Dornay Béla, Balatoni Kalauz, 268. l.
- ⁴⁹ Sági Károly, Arch. Ért. 1955. 185. skk.
- ⁵⁰ Sági Károly, i. h., Korábbi irodalommal.
- ^{50/a} Vorgeschichte der deutschen Stämme III, S. 1204.
- ⁵¹ U. o., S. 838.
- ⁵² Lipp Vilmos, A keszthelyi sirmezők. — Kuzsinszky Bálint, i. h., 104. skk.
- ⁵³ Kuzsinszky Bálint, i. h., 101. sk., Korábbi irodalommal.
- ⁵⁴ U. o.
- ⁵⁵ Publikálatlan leletanyag az Országos Történeti Múzeumban.
- ⁵⁶ Lipp Vilmos, u. o. — Kuzsinszky Bálint, i. h., 96. skk.
- ⁵⁷ Publikálatlan leletanyag a keszthelyi Balatoni Múzeumban.
- ^{58–62} Radnóti Aladár és Gerő László, i. h., 62. l.
- ⁶³ U. o.
- ⁶⁴ Radnóti Aladár és Gerő László, i. h., 64. l.
- ⁶⁵ U. o. és Füssy Tamás, A zalavári apátság története, 14. skk.
- ⁶⁶ Publikálatlan leletek a keszthelyi Balatoni Múzeumban.
- ⁶⁷ Füssy Tamás, i. h., 19. l.

- 68 Szántó Imre, Alsópáhok története. Kézirat.
- 69 Békefi Remig, A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban, 171 l.
- 70 Pais Dezső, Magyar Nyelv, 1928. 37. skk.
- 71 Békefi Remig, u. o.
- 72 Holub József, Zala megye története, 83. l.
- 73 Lelettek a keszthelyi Balatoni Múzeumban.
- 74 Festetics Levéltár, Dir. II. 200. — Szántó Imre, u. o.
- 75 Hazai Okmt. I. 557. OL. Dl. 5713, 5787. — Szántó Imre, u. o.
- 76 Szántó Imre, u. o.
- 77 Zalai Okmt. I. 215.
- 78 Részletesen feldolgozva Szántó Imre említett kéziratában. Kívánatos lenne, ha ez a fontos helytörténeti dolgozat mielőbb megjelenhetne.
- 79 Rornyay Béla, Balatoni Kalauz, 269. l.
- 80 Dornyay Béla, Egregy árpádkori temploma, 9. l.
- 81 Dornyay Béla, u. o., korábbi irodalommal. — Genthon István, Magyarország műemlékei, 475. l.
- 82 V. ö.: Sági Károly, Iványi Béla és Péczely Piroska, Keszthely.
- 83 Darnay Béla, Hidrológiai Közöny, 1954. 545. l.
- 84 Boncz József, Keszthely város monográfiája, 152. l.
- 85 Sági—Iványi—Péczely, i. m.
- 86 Batthyány-levéltár, missiliák, Sibrik Pál levelei, 119—120.
- 87 Sági—Iványi—Péczely, i. h. 48. l.
- 88 V. ö.: Balatoni Szemle, 1942. 30. l.
- 89 Dornyay Béla, a Keszthelyi héviz ismertetése 1795-ből dr. Babótsay József Zala vármegyei főorvos eredeti műve után.
- 90 Dornyay Béla, i. m.
- 90/a Dornyay Béla, i. h. előszó, irodalommal.
- 91 Balatoni Szemle, 1943. 329. l.
- 92 Festetics Levéltár, Di. 1124.
- 93 Festetics Levéltár, Dl. 234.
- 94 Festetics Levéltár, Dl. 231.
- 95 Festetics Levéltár, Dir. 1124. 1797. október 13.
- 96 Festetics Levéltár, Dl. 228.
- 97 Festetics Levéltár, Dl. 230.
- 98 Festetics Levéltár, Dir. 224. György József tisztartó jelentése 1798. febr. 24-én.
- 99 Magyar Hirmondó, 1802. I. 171.
- 100 Festetics Levéltár, Dir. 181.
- 100/a Dornyay Béla, Balatoni Kalauz, 264. l.

¹⁰¹ VV. 1866, 384. l.

¹⁰² Sági János, Keszthely, Balaton és Hévízfürdő, 53. l.

¹⁰³ Emlékirat a Keszthely—hévízi lóvasut tárgyában. Kiadta az előmunkálati bizottmány Keszthelyen, 1866.

^{103/a} Dornyay Béla, i. h., 265. l.

¹⁰⁴ Sziklay János, Balatonvidéki kalauz. (Bp. 1889), 118. l.

¹⁰⁵ Tervek a keszthelyi Balatoni Múzeum Adattárában.

¹⁰⁶ Dornyay Béla, i. h., 261. l.

ZUSAMMENFASSUNG

Hévíz — in der Nähe vom Balaton (Plattensee), im Komitat Zala gelegen — ist der grösste Thermalsee in Europa. Äusserst reiche Quellen nähren diesen 9 Katastraljoch (rund 5 Hektar) umfassenden See, der seine Entstehung dem Kräftespiel geologischer Faktoren verdankt. Das Heilwasser bricht durch eine breite Spalte im Seeboden aus der Seitenwand eines Kraters hervor. Die Wassermenge — 1 Kubikmeter pro Sekunde — ist so reichlich, dass die gewaltige Wassermasse des Sees hierdurch stets gleichmässig warm erhalten wird. Infolge seines Schwefelgehaltes, der Radiumemanation, sowie der Heilwirkung des Schlammes bringt dieser See alljährlich tausenden und zehntausenden Kranken Linderung und Genesung.

Die Autoren fassen in dieser Studie die Geschichte von Hévíz zusammen. Ihre archeologischen und Archivforschungen sind die Grundlage des Mosaikbildes, das uns die Vergangenheit des Heilbades Hévíz vergegenwärtigt.

Der Spaten der Archeologen erschloss in Hévíz und Umgebung Siedlungen aus der Steinzeit: Kupfer-, Bronze- und Eisenperiode. Die am See freigelegten römischer Bauten und Gräber erhärten die Annahme, dass nicht blos die Verkersmöglichkeiten des Tales, sondern vielmehr auch der wundervolle See die Römer heranzogen. — Ihre Bädereultur stand bekanntlich auf hoher Stufe. Sie hatten den Moorgrund in der Umgebung von Hévíz trockengelegt und auf dem Torf Prüelwege gebaut. Die römische Heerstrasse führte über den zweiten Bezirk des heutigen Bad-Hévíz. Archeologische Ausgrabungen in der Umgebung von Hévíz förderten auch Spuren des bunten Völkermosaiks aus der Zeit der Völkerwanderung ans Tageslicht.

In einer Urkunde aus 1328 wird der See zum erstenmal erwähnt. Aus den späteren Archivmaterialien geht hervor, dass seit dem Anfang des XVI. Jahrhunderts „Landeswürdenträger“ die Heilkraft des Hévízer See zur Heilung ihrer Gelenkskrankheiten immer wieder herangezogen hatten. — In einer, Ende des XVIII. Jahrhunderts verfassten, Propagandaschrift versucht Oberphysikus des Komitats Zala, József Babotsai als erster Kurgäste für das Heilbad zu werben.

Anfang des XIX. Jahrhunderts besucht der berühmte englische Arzt Richard Bright, als Gast der Familie Festetich, die Gegend; in seinem 1818 in London erschienen Werk berichtet er auch über die Heilkraft des Hévízer Sees.

Auf Grund des einschlägigen Archivmaterials und der Baupläne bietet die vorliegende Studie einen Einblick vom besonderem Interesse in die Heilbäderkultur des XVIII. Jahrhunderts.

RÉSUMÉ

Près de la "mer hongroise", du lac Balaton, s'étend le lac thermal de Hévíz, le plus grand parmi ceux qui se trouvent en Europe. C'est le jeu de forces géologiques qui le créa. Nourri par des sources extrêmement riches, il embrasse 9 arpents cadastraux ce qui veut dire plus de 5 hectares. C'est une quantité remarquable d'eau thermale, 1 mètre cube par seconde, jaillant par une large ouverture latérale d'un cratère au fond du lac qui assure que les grandes masses d'eau se tiennent à une température égale et constamment chaude. Les eaux thermales de Hévíz procurent, grâce à leur contenu sulfurique, à l'émanation radioactive ainsi qu'à la boue curative, tous les ans, aux malades, par milliers, le soulagement sinon la guérison totale.

Les auteurs de l'étude exposent l'histoire de Hévíz. Leurs recherches archéologiques et les données ramassées par eux dans les archives sont à la base du tableau synthétique actualisant le passé des bains de Hévíz.

La bêche des archéologues révèle, dans cette contrée, l'époque de la pierre: la période du cuivre, celle du bronze et du fer. Les débris de bâtiments et des tombeaux romains, aux environs de Hévíz, prouvent que ce ne fût pas seulement le rôle de sa vallée au point de vue de la circulation qui attira l'attention des Romains,

mais aussi l'admirable lac lui-même. — En ce qui concerne les bains antiques, on le sait que les Romains les ont élevés à un haut degré. — Autour de Hévíz aussi: ils desséchèrent le sol marécageux pour y bâtir une chaussée militaire, couverte de gros bâtons et conduisant à travers du terrain tourbeux, par le deuxième quartier de Hévíz de nos jours. — Le mosaïque multicolore à l'époque des grandes invasions s'étale suivant les traces des fouillement aux environs de Hévíz.

C'est la première fois, en 1328 qu'un document fait mention du lac de Hévíz. Et c'est des le XVI. siècle que, comme les données des archives le démontrent, „de dignitaires du pays” souffrant du rhumatisme allèrent à Hévíz, à cause des effets curatifs de ses eaux thermales.

A la fin du XVIII. siècle József Babotsai, médecin en chef du comitat Zala, est le premier qui rédige une étude cherchant à propager les bains de Hévíz.

Le célèbre médecin anglais Richard Bright qui, au commencement du XIX. siècle, passa quelque temps en Hongrie invité de la famille Festetich, il décrit dans son livre, paru à Londres 1818. les effets curatifs des bains de Hévíz.

Les auteurs de l'étude exposent le développement de Hévíz au cours du XIX. et du XX. siècle. — Un aspect d'intérêt spécial et documenté dans cette étude à l'aide de données des archives et de projets contemporains c'est le tableau de la culture des bains au XVIII. siècle.

Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 1—5. számának tartalomjegyzéke

	Szám	Oldal
BALÁZS PÉTER: A levéltárakban őrzött időszaki orvosi jelentések a XVIII. század végéről.	1956 3.	106.
BALOGH, JOHN: The hungarian traumatic surgery in the first part of the 19th century.	1956 3.	67.
BÁNKUTI IMRE: Néhány orvostörténeti adat 1605-ből.	1956 5.	198.
BENCZE JÓZSEF: Vas megye kórházainak (ispotály) 700 éves története.	1955 1.	54.
BERNDORFER, ALFRÉD: Die medizinischen Briefe des ungarischen Humanisten Andreas Dudith (1533—1589).	1956 2.	46.
BÍRÓ IMRE: Az első magyar szemkórház. (Grósz Frigyes emlékezete.	1956 4.	42.
BORSA GEDEON: Frankovith Gergely.	1956 3	133.
CSAPODY ISTVÁN: Id. Csapody István (1856—1912).	1956 5.	107.
DADAY ANDRÁS: Az első magyar fürdőügyi tanulmányút.	1956 2.	99.
GORTVAY GYÖRGY: A tudománytörténetírás nemzetközi veszteségei 1945 óta.	1956 2.	5.
GÖRGÉNYI GÉZA: Adatok Hévízfürdő történetéhez.	1956 5.	202.
HAHN GÉZA: A materialista irányzat kialakulása a magyar orvostudományban.	1955 1.	32.
HALMAI JÁNOS: Gyógyszertár az Arany Egyszarvúhoz Debrecenben.	1956 5.	175.
HUSZÁR GYÖRGY: Magyar fogászati bibliográfia (Bibliographia Odontologica Hungarica).	1955 1.	129.

IVÁNYI BÉLA: „Vízégetés” Nyugat-Magyarországon a XVI—XVII. században.	1956 4.	5.
JÁKI GYULA: Sebészvizsga a XVIII. században.	1955/1.	5.
JÁKI GYULA: Adatok Schoepf Merei, Ágost élettörténetéhez.	1956 5.	5.
KATONA IBOLYA: Az első magyar orvosnő.	1956 2.	80.
KÉRDŐ ISTVÁN: Hippokratész és a bioklimatológia	1955 1.	107.
KISS, FRANZ: Stephan von Apáthy als Neurolog.	1956 3.	5.
KOTAY PÁL: Pápai Páriz Ferenc orvosdoktori értekezése. (Basel, 1674.)	1956 4.	62.
MOSONYI LÁSZLÓ: Dialektikus elemek Korányi Sádor műveiben.	1956 2.	119.
NATTER NÁD MIKSA: A juniperus felhasználása az ókortól napjainkig.	1956 2.	18.
NEBENFÜHRER LÁSZLÓ: A syphilis történeti kutatásának útja.	1956 4.	108
OLÁH ANDOR: Népi orvoslás, orvostörténet, orvostudomány. (A népi orvoslás kutatásának orvostörténeti jelentősége.)	1956 3.	84.
PALLA ÁKOS: A veszprémi puteus leprosorum.	1956 2.	72.
PÉCZELI PIROSKA: Adatok Hévízfürdő történetéhez	1956 5.	202.
RÉTHLY ANTAL: „Jegyzések a koleráról” Debretzeni Pap István (Kenderes, 1831.)	1956 5.	58.
ROMÁN JÓZSEF: Bevezető.	1955 1.	3.
SÁGI KÁROLY: Adatok Hévízfürdő történetéhez.	1956 5.	202.
SOÓS PÁL: Nyulas Ferenc.	1956 5.	152.
SPIELMANN JÓZSEF: Nyulas Ferenc.	1956 5.	152.
SZODORAY LAJOS: Néhány adat az 1848—49-i szabadságharc venereás helyzetéhez.	1956 4.	34.
TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS: Johannes Pater-sonius Hain.	1956 5.	78.
VAJKAI AURÉL: Parasztfürdőhelyek.	1955 1.	76.
ZSAKÓ ISTVÁN: Az egykori országos tébolyda keletkezésének története.	1956 4.	84.

ERRATA

1956. 2. szám. Palla Ákos: A veszprémi puteus leprosorum.
72. oldal 9. sor. (1001—1031) helyett (1001—1038).

1956. 3. szám. Balázs Péter: Rigler József megyei főorvos jelentése
Csanád megye egészségügyi állapotát érintő havi meg-
figyeléseiről.

- 113. oldal 1. sor. serkentették helyett serkentettek
- 113. oldal 24. sor. lapides cancorum h. lapides cancorum
- 113. oldal 27. sor. akinél h. akiknél
- 113. oldal 35. sor. behaltak h. meghaltak
- 114. oldal 15. sor. corica h. carica
- 115. oldal 10. sor. bores h. boreas
- 115. oldal 16. sor. több h. többi
- 119. oldal 15. sor. phraegnans h. praegnans
- 120. oldal 21. sor. nitis h. mitis
- 124. oldal 10. sor. vágbélnyílás h. végbélnyílás
- 125. oldal 24. sor. elfolytatódott h. elfojtódott
- 127. oldal 30. sor. corysa h. corisa
- 128. oldal 9. sor. nyálat h. nyalat
- 128. oldal 12. sor. officinarium h. officinarum
- 128. oldal 16. sor. pilullát h. pilulát
- 128. oldal 18. sor. Eeznkívül h. Ezenkívül
- 129. oldal 28. sor. kilábaltak h. kiláboltak

1956. 3. szám. dr. Oláh Andor: Népi orvoslás, orvostörténet, orvos-
tudomány.

- 88. oldal 9. sor. Ary h. Ady
- 91. oldal 4. sor. mindenféle h. mindenfelé
- 92. oldal 5. sor. technológiai h. etnológiai
- 93. oldal 37. sor. serpasil h. Serpasil
- 97. oldal 12. sor. jód-hatású h. jóhatású
- 97. oldal 12. sor. azulenol h. Azulenol
- 97. oldal 22. sor. fingocid h. fungocid

99. oldal 18. sor. keleti orvostudomány h. népi orvoslás
99. oldal 30. sor. visszanyúlnia h. viszonyulnia
102. oldal Irodalom 20. Victor Reiser h. Victor Heiser
103. oldal Irodalom 39. La Médecine h. La Médecine
103. oldal Irodalom 41. Firtz Sándor h. Fritz Sándor
103. oldal A kimaradt 48. és 49. irod.:
48. Fridland: Szovj. Med. 1950. 12. sz. 3—6 p.
49. Belák i. m. 117 p.
100. oldal 36. sor és 101. old. 1. sor. a kuruzslással és babo-
nával együtt — elhagyandó.

Ára : 25,50 Ft